

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ВІНІЧУК М.В.
ЗА НАУКОВОЮ РЕДАКЦІЮ
Я.А. ГОНЧАРУКА, М.І. ФЛЕЙЧУК

СОЦІАЛЬНА КОМПОНЕНТА
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

Львів
2016

УДК [351.863 (477): 351.84]
ББК 65.26-983

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від «23» листопада 2016 року)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від «30» листопада 2016 року)

**Вінічук М.В. Соціальна компонента економічної безпеки України:
Монографія / за науковою редакцією Я.А. Гончарука, М.І. Флейчук. –
Львів: Ліга-Прес, – 2016. – 168 с.**

Рецензенти:

Мокій Анатолій Іванович – проректор з міжнародних зв'язків і стратегічного розвитку Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій; головний науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, доктор економічних наук, професор;

Васильців Тарас Григорович – завідувач кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету, доктор економічних наук, професор;

Іляш Ольга Ігорівна – завідувач кафедри економіки та підприємництва Міжнародного університету фінансів НТУУ «Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського», доктор економічних наук, професор.

У монографії наведені основні результати, які містять наукову новизну, що полягає в: комплексному дослідженні й удосконаленні теоретичних засад та розробці прикладних рекомендацій щодо напрямів зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України у контексті забезпечення соціальної стабільності та відповідної якості життя населення, розрахунку та прогнозуванні динаміки інтегрального рівня соціальної безпеки з урахуванням пропонованих показників та доведені вірогідність зниження цього індикатора у найближчі роки, в теоретичних та прикладних засадах формування державної політики через пропозицію розробки Стратегії соціальної безпеки України, у межах реалізації якої передбачено вибір соціальних пріоритетів; визначення мети, місії, напрямів та цільових орієнтирів Стратегії (підвищення рівня та якості життя населення; зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності суспільних і ринкових інститутів в контексті захисту населення від зовнішніх та внутрішніх загроз; запровадження в нашій державі європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи); систематизацію та оцінку загроз соціальній безпеці держави; досягнення порогових значень соціальних індикаторів із визначенням конкретних часових періодів; дослідження співвідношення бюджетних та небюджетних коштів на фінансування соціальної сфери, що доцільно враховувати при створенні моделі соціально-економічного розвитку України та оперативних і стратегічних програм її реалізації.

Розраховано на наукових та практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів.

ISBN

© Гончарук Я.А., Флейчук М.І.,
Вінічук М.В., 2016

© ТзОВ «Ліга-Прес», 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	6
1.1. Еволюція поглядів на соціальну функцію державного управління	6
1.2. Теоретичні засади соціально-економічного розвитку у період трансформацій	14
1.3. Соціальна безпека в системі економічної безпеки держави.....	22
Висновки до розділу.....	44
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	46
2.1. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макрорівні.....	46
2.2. Оцінка рівня соціальної безпеки України	58
2.3. Грошові доходи населення у контексті регулювання соціальної безпеки.....	87
Висновки до розділу.....	100
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	102
3.1. Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів	102
3.2. Формування середнього класу як основа стабільності соціально-економічної системи.....	111
3.3. Концептуальні засади стратегії гарантування соціальної компоненти економічної безпеки України.....	117
Висновки до розділу.....	128
ВИСНОВКИ.....	130
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	133
ДОДАТКИ	148

ВСТУП

За фактичної зміни світового порядку, трансформації структури глобальної економіки, загострення військових конфліктів у різних куточках світу проблеми, пов'язані зі забезпеченням економічної, зокрема й соціальної безпеки (СцБ), набувають особливої актуальності для країн із різним рівнем розвитку. Про це свідчать й визначення у 2015 р. серед цільових орієнтирів порядку денного Генеральної асамблеї ООН під назвою «Цілі сталого розвитку до 2030 року» низки питань, що безпосередньо знаходяться у площині соціальної компоненти економічної безпеки, а саме – викорінення злиднів та голоду, забезпечення всезагального доступу до освіти та соціальної рівності.

В Україні наведені тенденції поглиблюються ще й негативними наслідками дії низки внутрішніх чинників, зокрема: неефективністю та недосконалістю державної політики стосовно регулювання доходів населення; зниженням купівельної спроможності; істотною тінізацією економіки і високим рівнем корупції; посиленням проблем майнової нерівності в країні; зниженням обсягів експорту; недостатнім розвитком внутрішнього ринку та підвищенням імпортозалежності, особливо в енергетичній сфері; деградацією більшості суспільних інститутів в Україні; анексією АР Крим та воєнними діями у Східних областях.

В умовах поєднання сучасних тенденцій трансформації глобального та національного характеру проблема соціального захисту населення потребує поглибленого дослідження й оперативного використання комплексу адекватних принципів, методів, чинників та інструментів забезпечення соціальної стабільності. Сучасні посттрансформаційні та інтеграційні процеси в Україні вимагають економічного підґрунтя для забезпечення належного рівня якості життя, високих показників зайнятості, захищеності соціально вразливих верств населення. Особливу увагу слід приділити розробці ефективної соціальної політики з метою гарантування економічної безпеки держави (ЕБД), збереження її незалежності та конкурентоспроможності. Це, своєю чергою, спонукає до активізації наукових досліджень у цій сфері, що й обумовило вибір теми дослідження.

Проблемам зміцнення ЕБД, визначенню її індикаторів і загроз, формуванню довготермінової стратегії економічної безпеки України присвячені праці таких учених, як: В. Андрійчук, Г. Аніловська, З. Варналій, Т. Васильців, Д. Венцковський, О. Власюк, В. Геєць, В. Горбулін, Я. Жаліло, З. Живко, В. Засанський, І. Запатріна, А. Качинський, А. Кудряченко, Е. Лібанова, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Предборський, С. Пирожков, І. Ревак, А. Сухоруков, Р. Тринько, В. Шлемко та ін. Суттєвий внесок у вивчення питань соціально-економічного розвитку та СцБ зробили вітчизняні (О. Барановський, Т. Вахненко, А. Гальчинський, Я. Гончарук, М. Єрмошенко, О. Іляш, Е. Крихтін, І. Мойсеєнко, А. Мокій, Я. Пушак, У. Садова, Л. Семів, Л. Томаневич, М. Флейчук, В. Франчук, Л. Яремко) та зарубіжні (Е. Алтінс фон Гейсау, П. Боулдер, Е. Брукінг, Л. Едвінссон, А. Вестінг, Е. Гудвін, С. Дурнхам, Р. Шеннон) вчені.

Водночас, на сучасному етапі й досі існує чимало суперечок щодо визначення ролі та місця соціальної компоненти ЕБД. Відтак, попри вагомий

доробок зарубіжних та вітчизняних учених, і надалі доцільним є поглиблення досліджень у цій сфері, особливо у контексті реалізації стратегії зміцнення економічної безпеки, посилення національної конкурентоспроможності держави та, як наслідок, стабільності соціально-економічного розвитку.

У монографії запропоновано комплексне дослідження й удосконалення теоретичних засад та розробку прикладних рекомендацій щодо напрямів зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України у контексті забезпечення соціальної стабільності та відповідної якості життя населення. Розроблена авторами Стратегія соціальної безпеки України, у межах реалізації якої передбачено такі етапи: (1) вибір соціальних пріоритетів; визначення мети, місії, напрямів та цільових орієнтирів Стратегії (підвищення рівня та якості життя населення; зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності суспільних і ринкових інститутів в контексті захисту населення від зовнішніх та внутрішніх загроз; запровадження в нашій державі європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи); (2) систематизація та оцінка загроз СцБ держави; (3) досягнення порогових значень соціальних індикаторів з визначенням конкретних часових періодів; (4) дослідження співвідношення бюджетних та небюджетних коштів на фінансування соціальної сфери може бути врахована при створенні моделі соціально-економічного розвитку України та оперативних і стратегічних програм її реалізації.

Автори виражають вдячність рецензентам за цінні зауваження та пропозиції, колегам, що сприяли підготовці рукопису, а також своїм рідним та близьким за підтримку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Еволюція поглядів на соціальну функцію державного управління

Сучасний етап розвитку глобальних економічних відносин характеризується кризовими явищами в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах, що свідчить про неефективність та недосконалість проведених реформ і, як наслідок, про виникнення низки масштабних загальнодержавних проблем, які безпосередньо впливають на рівень і якість життя населення.

У глобалізованому середовищі домінуючий вплив на розвиток цивілізації здійснюють соціальні фактори, які охоплюють усі сфери економіки і впливають на трансформацію загальнолюдських цінностей, вимагаючи збалансування у системі «держава – суб'єкт ринкової економіки – громадянин» [1, с. 3]. Стає очевидним, що в даних умовах на перший план висувається людина і лише ефективна реалізація людського потенціалу спроможна забезпечити достатній рівень економічного і соціального розвитку країни. Цивілізацією вважається рівень розвитку, досягнутий суспільством у певну історичну епоху, що служить показником ступеня опанування людьми сил природи і використання ними її багатств для задоволення своїх потреб [2]. Водночас, під цивілізацією розуміється матеріальна та духовна форма розвитку та існування суспільства [3] як соціальної системи, основним і головним елементом якої виступає людина як особистість та громадянин. В науковій думці, суспільство як цілісна соціальна система називається соціумом, що являється запозиченим терміном із латинської мови. У широкому розумінні, суспільство – це організована сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному етапі історичного розвитку з окресленими власними культурними та історичними надбаннями. Соціум характеризується великою стійкою соціальною спільністю, для якої характерною є єдність умов життєдіяльності людей у певних суттєвих відносинах, що пов'язані спільністю культури. Вищою формою соціуму є суспільство як цілісна система [4] з характерною сукупністю певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрованої індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, що проявляється в їх взаємовідносинах, ставленні до свого місця в суспільстві, соціальних явищ і процесів. Кінець ХХ поч. ХХІ ст. характеризувалися широким дискусією ідей громадянського суспільства, як системи недержавних та некомерційних інститутів, що забезпечувала самоорганізацію та розвиток населення і доповнювала функції виконавчих структур держави [5].

У сучасній економічній літературі проблема визначення та аналізу соціальної функції державного управління розглядається надто вузько. Дослідження соціальної функції держави у різні часи проводили А. Аслунд, Ч. Барнарду, Ф. Бродель, Дж. Б'юкенен, В. фон Гумбольд, Г. Еспін–Андерсен, В. Зомбарт, П. Козловський, Е. Ліндаль, Е. Лундберг, Д. Мак Грегор, Е. Мейо, А. Мюллер-Армак, М. Паркер Фоллет, П. Сутела, Б. Улін. З точки зору

державного управління дана проблема знайшла відображення у працях В. Бакуменка, О. Берданової, В. Дзюндзюкома, Н. Корабльової, В. Корженкова, Ю. Куца, О. Крюкового, В. Мартиненка, Т. Хомуленка, О. Радченка, В. Скуратівського. Сучасними дослідниками різних аспектів функцій держави є М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук, В. Бульба, В. Василенко, О. Джураєва, А. Колодій, А. Сіленко, О. Скрипнюк, В. Співак та ін., а соціальні проблеми висвітлені у працях З. Варналія, Т. Васильціва, О. Власюка, В. Гейця, Л. Герасименко, Я. Гончарука, Л. Гринів, О. Джужі, Я. Жаліла, Ю. Зайцева, О. Іляш, С. Кіреєва, М. Кічурчак, О. Користіна, Е. Лібанової, Є. Панченка, В. Савчука, В. Сікори, В. Сенчагова, А. Сухорукова, М. Флейчук, Л. Яремко та ін.

Крім того, до сьогодні відсутнє теоретичне обґрунтування поняття «соціальний контролінг» та досить обмежені дослідження поняття «соціальний аудит», які можна розглядати як механізми реалізації соціальної функції державного управління та як інструменти забезпечення соціальної безпеки держави. Варто зазначити, що розгляд проблеми соціального аудиту вже знаходить відображення у працях російських учених, зокрема, Шурус А. А. [6], Попова Ю.Н. [7], окремі аспекти розглядалися українськими соціологами Мазуриком О.В. та Єресковою Т.В. [8]. Проблематика соціального контролінгу подається у зарубіжних джерелах як елемент системи контролінгу в апараті державного управління [9] та не знайшла відображення у економічній літературі, як механізму регулювання відносин у соціальній сфері. Поряд із цим, більшість досліджень щодо окреслення місця соціальної функції державного управління, розвитку соціальної держави стосується історичних, філософських та політичних аспектів. Надзвичайно мало досліджень, що розглядають ці питання в економічному контексті. Сутність соціальної функції державного управління полягає у цілеспрямованій організаційно та юридично забезпеченій діяльності держави із гарантування гідного рівня життя та вільного розвитку громадян [10].

Проблеми, пов'язані із розумінням сутності соціальної політики, взаємовідносин держави та суспільства, побудови соціальної держави, визначення її сутності здавна є предметом уваги багатьох учених. Теоретичне дослідження проблеми природи і типологізації процесів соціалізації економічного розвитку має значну історію як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі. Це обумовлене тим, що в будь-якій економічній системі в центрі завжди є людина не лише як головна продуктивна сила або основний економічний ресурс чи фактор, а як мета і ключовий соціальний результат господарської діяльності [11, с. 16–17]. Як відомо, людина може існувати виключно в межах соціального простору, що обумовлює принципову та першочергову роль соціальних факторів у становленні й розвитку людства [1], а держава, як універсальний соціально-політичний інститут, покликана забезпечити належні фізіологічні, матеріальні, духовні та загальносоціальні потреби, що й стане наслідком реалізації соціальної функції державного управління. Для населення проявом соціальної функції виступають соціальні норми і нормативи та соціальні стандарти життя.

Соціальна функція держави повинна стати одним з основних напрямів її діяльності, а соціальна політика – механізмом її реалізації. В таких умовах з урахуванням післякризових макроекономічних обмежень, сформувані позитивні соціальні тренди, створити соціально-економічні умови життя суспільства, підвищити добробут його членів, забезпечити соціальну справедливість та максимізацію цільового використання обмежених фінансових ресурсів на цілі соціальної політики зможе реформа системи соціального забезпечення [12, с. 65].

Згідно сучасних наукових поглядів, функції державного управління – це складові змісту управлінської діяльності, що характеризуються певною самостійністю, однорідністю, складністю та стабільністю владно-організуючого впливу суб'єкта управління, спрямованого на забезпечення життєво значущих потреб об'єкта управління [13, с. 29–30]. Вважається доцільним визначити антропологічні витоки функцій держави (рис. 1. 1).

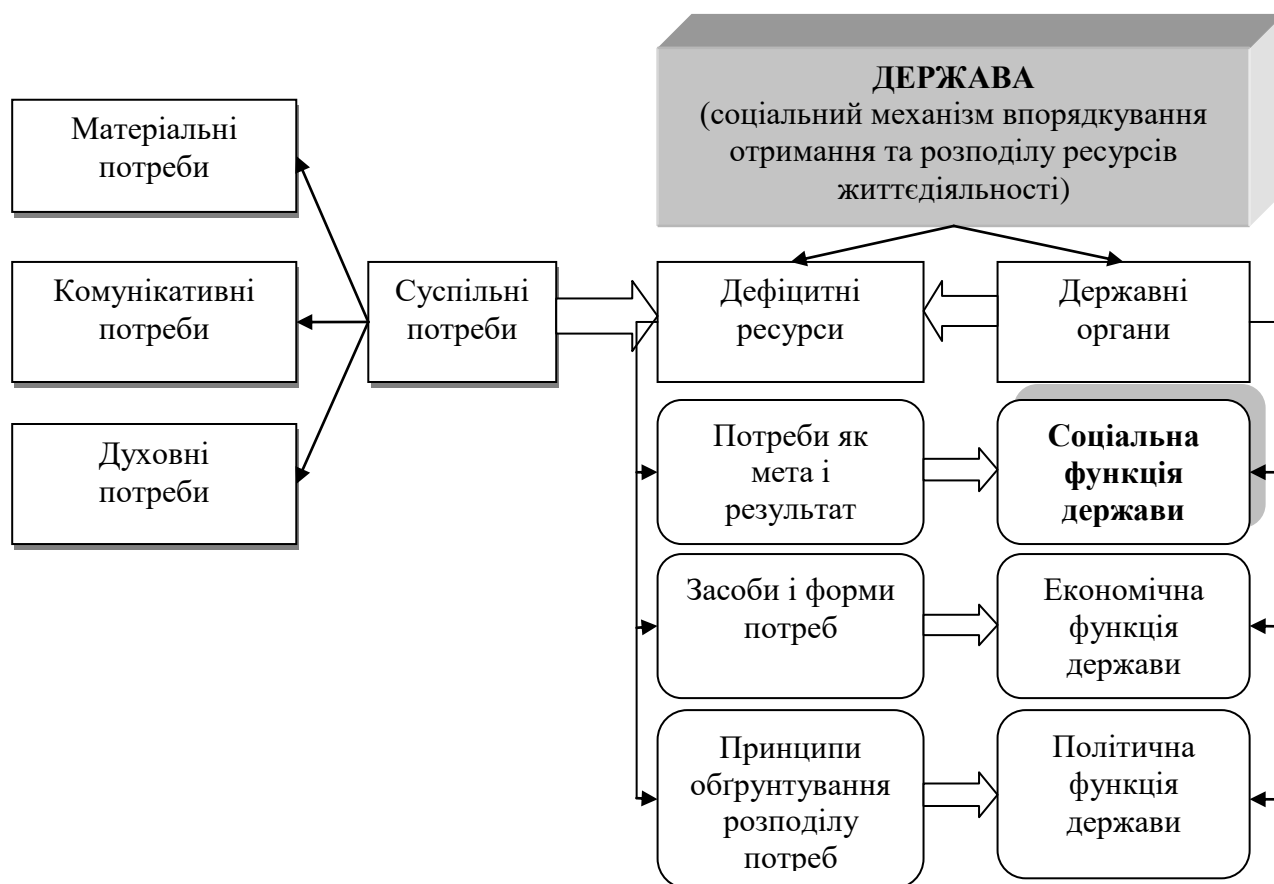

Рис. 1.1. Місце соціальної функції держави в механізмі державного управління

Складено за: [14, с. 5]

Соціальна функція держави є однією із основних функцій, яку держава виконує з метою забезпечення достатнього рівня життя населення, так як держава – це механізм здійснення влади в суспільстві та управління ним. Виконання державною соціальної функції полягає у наданні населенню соціальної допомоги, фінансуванні освіти, охорони здоров'я, культури,

забезпеченні основних прав і свобод, соціального захисту та забезпечення. Як бачимо, держава виступає соціальним механізмом, на який покладені функції впорядкування, отримання та розподілу ресурсів, що здійснюється через державні органи. Особливої уваги заслуговує соціальна функція державного управління, яка є фундаментальною цінністю суспільства та визначальним чинником його організації. Місце соціальної функції у системі функцій державного управління зображено на рис. 1.2.

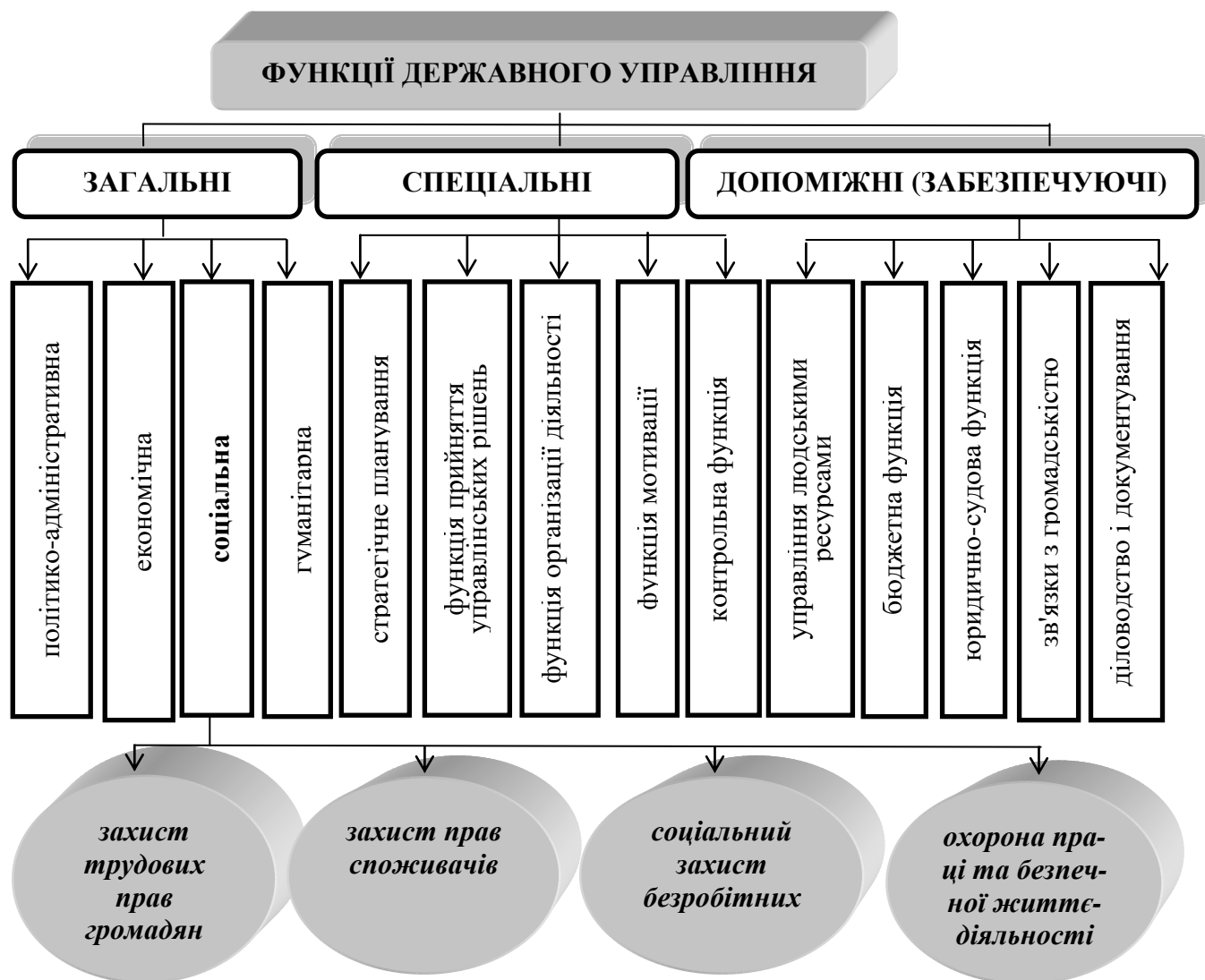

Рис. 1.2. Місце соціальної функції у системі функцій державного управління.
Складено за: [13]

Соціальна функція державного управління є однією із основних і полягає, крім зазначеного, у захисті трудових прав громадян, захисті прав споживачів, соціальному захисті безробітних та охороні праці і безпечної життєдіяльності [13, с. 31–40]. Забезпечити виконання державою її соціальної функції неможливо без одночасного виконання економічної функції, яка включає визначення стратегії соціально-економічного розвитку країни; регулювання правових аспектів функціонування ринкової економіки; вплив на діяльність суб'єктів господарювання та інтенсивність інвестиційних потоків через систему

економічних регуляторів (державний бюджет, податки, грошово-кредитну політику, цінову політику тощо); здійснення структурної політики з метою інтенсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності на світових ринках; коригування соціальних параметрів суспільства безпосередньо через важелі соціальних гарантій, пільг, фінансування послуг, системи соціального страхування [13, с. 31–40].

Як бачимо, соціальна і економічна функції державного управління перебувають у тісному взаємозв'язку і, по-суті, реалізувати соціальну неможливо, без економічної, так як держава невзможі забезпечити соціальні гарантії в умовах відсутності фінансових ресурсів.

Оскільки політика сучасної соціальної держави передбачає всебічний розвиток людини і громадянина, то невід'ємно компонентою соціальної та економічної функції держави повинен стати гуманітарний складник, сутність якого полягає у функціонуванні та розвитку освіти, науки і культури, завдяки яким реалізується конституційне право кожного громадянина на одержання певного рівня освіти і залучення до культурних надбань. Гуманітарна функція повинна спрямовуватися на: розвиток культури і мистецтва, театру і кінематографії, музейної справи, образотворчого мистецтва, книговидання; збереження культурної спадщини України; упорядкування та якісний розвиток мережі культурно-освітніх закладів; впровадження новітніх технологій у сфері освіти; розширення та вдосконалення форм отримання освіти; розвиток інформаційного простору; активізацію пропаганди здорового способу життя, створення умов для належного фізичного виховання людини та її відпочинку, зменшуючи рівень маргіналізації суспільства [13, с. 31–40].

На сучасному етапі тривала відсутність комплексного виконання державою гуманітарної, інформаційної, культурної функції дестабілізує українське суспільство, посилює його фрагментованість та світоглядну дезорієнтацію, а відсутність зваженої гуманітарної та культурної політики призводить до гуманітарної регіоналізації України. Проте, ефективність державного управління у соціальній сфері можна досягнути лише у випадку комплексної реалізації соціальної, економічної та гуманітарної функції, забезпечивши цим високий рівень розвитку економічної, політичної та соціальної системи, сприяючи ефективній соціалізації економічних систем.

Варто зазначити, що база соціальної держави пов'язується з розповсюдженням соціального захисту, з реалізацією державних соціальних гарантій, стандартів і нормативів, із забезпечення суспільної злагоди, запобіганням маргіналізації та поляризації суспільства, його дефрагментації на соціально ізольовані верстви та групи [15]. Ефективна реалізація соціальної функції держави стала можливою тільки у ХХ ст. і спричинена стрімким економічним зростанням, розвитком соціальної інфраструктури, забезпеченням доступності охорони здоров'я, освіти, духовно-культурних здобутків [16, с. 2–3], що підкреслює нероздільний взаємозв'язок соціальної функції державного управління із економічною, гуманітарною та політичною функцією. Головним атрибутом соціальної держави є відсутність бідних, що досягається не

перерозподілом власності одних на користь інших, а стимулюванням і забезпеченням активної та ініціативної діяльності всіх громадян.

Вивчення й аналіз поглядів на соціальну функцію державного управління дозволяє стверджувати, що дана проблема перебуває у центрі уваги економістів, політологів та філософів уже досить тривалий час. У науковій думці панують різні підходи та моделі розуміння соціальної держави та її соціальної функції, які безпосередньо пов'язані з визначенням соціального вектора політики держави. Тому вважається доцільним подати основні погляди на соціальну функцію державного управління у вигляді таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Еволюція поглядів на соціальну функцію державного управління

№ за/п	Період, представники	Сутність підходу до визначення соціальної функції
1.	Платон, Арістотель	Мислителі античності визнавали, що завдання держави – турбота про своїх громадян, адже держава створюється не задля того, щоб жити, а задля того, щоб жити щасливо
2.	І. Кант, Г. Гегель та інші філософи	Держава перед громадянами має чітко визначені обов'язки. Справедливість вважалася незаперечною соціальною та моральною цінністю. В основу філософських теорій покладено ідею про таке суспільство, в якому кожен міг би “жити за загальним рішенням усіх”, з справедливим урахуванням соціальних інтересів усього суспільства
3.	XV ст. Ф. Бродель	Визначення особливого соціального вектора європейської держави, суть якого полягає в тому, що «держава – це злиття всього» з урахуванням економічних пріоритетів суспільства
4.	В. фон Гумбольдт (1767-1835)	Юридичні (мир і безпеку в суспільстві, захист прав і свобод індивіда) та соціальні (турбота про благо та щастя кожного) функції держави описані у праці “Ідеї до досвіду, які визначають межі діяльності держави”
5.	поч. XIX ст. Теорія утилітаризму	Соціальна функція розглядалася як динамічне відображення певної залежності між різними об'єктами та виконання ними певної соціальної ролі, яка забезпечить «корисність», стійкість та стабільність існування об'єкта. Соціальна функція – це поняття дуалістичного характеру, що містить у собі конфлікти і злагоду, а також змістовні рішення і заходи в сфері соціального забезпечення (соціального захисту) населення, насамперед, зі сторони держави
6.	друга половина XIX ст. В. Зомбарт	Соціальна політика розглядалася як специфічна функція держави та державного управління. Проводився поділ політичних заходів, розрізняли групи однорідних та різних починань і виникла необхідність встановити поняття «соціальної політики»
7.	М. Паркер Фоллет (1868-1933), Е. Мейо (1880-1949) Доктрина «людських відносин»	Визнавалася роль людського чинника, що призвело до відмови від суто адміністративних підходів: доктрина «людських відносин» базувалася на розумінні того, що навіть чітко відпрацьовані виробничі операції та висока заробітна плата не завжди приводять до адекватного зростання продуктивності праці
8.	XX ст. «Шведська модель»	Високий рівень зайнятості населення досягався активною роллю держави та профспілок, оскільки безробіття не можна подолати виключно шляхом зниження заробітної плати, а під час підвищення попиту на робочу силу профспілки нездатні забезпечити стабільності цін помірними вимогами збільшення заробітної плати. У 1950-і роки центральним аспектом став перерозподіл відповідальності: уряду – за економічну стабільність і повну зайнятість, а профспілки разом з роботодавцями – за рівень заробітної плати. Основним критерієм було перетворення соціальних видатків на інвестиції в суспільство
9.	1960-і роки Теорія інтеграції	Поява неофункціоналізму, орієнтованого на суспільство, а політична співпраця розглядалася в контексті економічних аспектів та інтровернменталізму, орієнтованого на державу

10.	1973 р. М. Армак Теорія «зрівноваження»	Концепція соціального розвитку держави спричинена розвитком індустріального суспільства. Прослідковувалися розмежування державного, економічного і соціального впливу на суспільний розвиток. Основний акцент робився на: встановлення правового порядку у сфері ринкової конкуренції; на антимонопольній політиці, як механізмі боротьби зі зловживанням економічною владою; на стабілізації економічних циклів та на політиці вирівнювання доходів шляхом оподаткування багатих та соціальних виплат бідним; сприянні малому і середньому бізнесу; встановленні мінімальної зарплати, а також подальшому розвитку соціальної безпеки. Відслідковувалися елементи неоліберальної мінімалістичної держави
11.	1980-і роки Патерналістичний підхід	Держава виступала у ролі гаранта загальної рівності та забезпечення мінімального добробуту кожного індивіда
12.	П. Козловський, Ф.- К. Кауфман, Ф. Нульмаєр (кінець ХХ ст.) Теорія постмодернізму	Фундаментальні перетворення суспільства під впливом глобальних економічних змін з основним акцентом на вивченні соціальної політики і теоретичних основ соціальної держави. Позиція походить від іманентно притаманної ринку соціальності, яка проявлялася у природі ринку як форми компромісу між учасниками, які самостійні, протиставні своїми протилежними цілями, але взаємозалежні, оскільки реалізація їхніх інтересів відбувається в результаті задоволення потреб
13.	«Скандинавська система» (соціал- демократична модель з інституційним підходом)	Метою соціальної політики був перерозподіл доходів, що характеризувався наданням стандартних грошової та натуральної допомоги, зрівняльним підходом до соціальної допомоги. Центральним елементом стала уніфікована законодавча база скандинавських держав, що своєю чергою, призвела до уніфікації соціальних функцій цих держав, що прослідковувалося у нормативно-правових актах
14.	Торенто Г. Еспін- Андерсен Ліберальна ідеологія (англосаксонські держави, Японія)	Суть соціальної функції держави полягала як у зменшенні залежності від ринку у всіх важливих сферах споживання, а також у зміні самого статусу індивідів, як суб'єктів економічної діяльності. Ідеологія окреслювала соціальні реформи розвитку національної економіки, боротьбу з безробіттям, подолання бідності та соціальної нерівності. Зниження рівня бідності відбувалося шляхом запровадження «цільової допомоги», що характеризувалося намаганням держави відділити соціальну функцію від вільного ринку
15.	«Бісмарковська (консервативна) система»	Збереження такого життєвого рівня, якого індивіди досягли у період своєї працездатності. Пропонувалася система соціального страхування, що успішно дія у державах Західної Європи
16.	Сучасний етап розвитку суспільства	Соціальна функція держави перебуває у точці біфуркації: пошуку оптимального стану, відповідно до існуючих соціально-економічних умов

Складено за: [13; 16, с. 104–105; 17; 18, с. 67–69; 19; 20; 21, с. 225; 22, с. 13–19; 23, с. 3–9]

З проведеного аналізу еволюційних поглядів на соціальну функцію державного управління можна дійти висновку, що в умовах стрімкого поширення євроінтеграційних процесів існуючі твердження про соціальну функцію держави потребують нових підходів до розуміння її сутності, так як у суспільстві виникають нові дестабілізуючі фактори, зокрема, різка соціальна і матеріальна диференціація суспільства, низький рівень соціальної справедливості та соціального партнерства, збільшення рівня бідності, які сповільнюють його розвиток, що спостерігається сьогодні й в Україні.

Серед основних принципів соціальної держави пріоритетним доцільно визнати принцип загального добробуту. Він спрямований на повне гарантоване забезпечення потреб громадян у необхідних матеріальних і духовних благах.

Критерієм дотримання принципу загального добробуту є високий рівень життя населення, що визначається обсягом і структурою споживання, сукупністю поточних доходів і накопичень, забезпеченістю житловими умовами тощо. Принцип соціальної справедливості визначає міру забезпечення окремих громадян матеріальними та духовними благами відповідно до їх внеску в суспільно корисну працю [15].

Разом з тим необхідно відзначити, що у 1970-і роки спостерігалася масова критика держави загального добробуту, яка спрямовувалась на аналіз її функціональних збоїв у механізмі та вимагала здійснення низки соціальних реформ, за яких до компетенції нової інтегрованої держави вже не входить відповідальність за надання суспільних благ, але як країна із регуляторними функціями вона відповідальна за надання послуг приватними структурами [17, с. 4–5]. Можна припустити, що вже у той час почав зароджуватися так званий соціальний аудит, як універсальна технологія комплексної перевірки реального стану соціального об'єкта відповідно до прийнятих стандартів, що передбачає сукупність послідовних операцій, процедур цілеспрямованого впливу і реалізації намічених раніше планів, спрямованих на отримання оптимального соціального результату суспільства методами програмного аудиту, моніторингу, діагностики, соціальної експертизи, кваліметричного аналізу [24]. В сучасній інтерпретації соціальний аудит – це посилення соціальної відповідальності підприємницьких структур відповідно до законодавчих, етичних норм і суспільних очікувань, з урахуванням забезпечення належних умов праці і соціальних благ своїх працівників, з дотриманням професійних стандартів діяльності, фінансової відповідальності, сприяючи покращенню соціально-економічної ситуації, підвищенню якості життя населення, піклуванню про збереження довкілля [25]. Тобто це означає, що держава поступово перебрала соціальну відповідальність на підприємницькі структури, а за собою залишала функції регулювання цих процесів.

Ми вважаємо, що на сучасному етапі розвитку України як соціальної держави, було б недостатнім запровадження соціального аудиту. На нашу думку, необхідно запровадити новий інструмент комплексного дослідження соціальної функції держави, яким повинен стати соціальний контролінг, що вміщує у собі елементи обліку, аналізу, аудиту, управлінського, економічного, фінансового, соціального контролю та державного управління. Це дозволить планувати, відслідковувати, контролювати та прогнозувати усі процеси, які безупинно відбуваються у суспільстві, впливаючи на рівень і якість життя населення, та контролювати їх, забезпечуючи цим виконання соціальної функції державного управління та забезпечуючи достатній рівень соціальної безпеки держави. Таким чином, держава отримає змогу, як і інші сучасні (модернізовані) держави, поєднати у собі певні конкретні ознаки соціальної держави, найголовніші з них уже сьогодні притаманні Україні, а саме: різка соціальна і матеріальна диференціація суспільства, низький рівень соціальної справедливості, збільшення рівня бідності.

При наявності у держави певної сукупності споріднених ознак її можна буде віднести до певного виду. Загалом, моделі держави загального добробуту

розмежують на «консервативну» (представником є Німеччина), «ліберальну» (США) та «соціал-демократичну» (Швеція) [17, с. 3]. Реалізація державою соціальної функції забезпечить виконання економічної функції, захисту прав і свобод людини і громадянина, тобто соціальна функція державного управління стане спроможною синтезувати соціальний, економічний та політичний аспекти розвитку суспільства.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що проведений аналіз теоретичних аспектів економічних перетворень соціальної держави свідчить, що соціальні реформи, які відбуваються в суспільстві – це наслідки політичних та економічних криз. На основі цього можна стверджувати, що сьогодні, на етапі післякризового розвитку економіки, за умов низького рівня життя утворилася найбільш сприятлива платформа для проведення соціального реформування. Світова практика свідчить, що дієвими є два способи забезпечення соціальної захищеності громадян: (1) держава сама здійснює перерозподіл національного багатства шляхом фінансування соціальних програм; (2) держава надає громадянам можливість забезпечити себе пенсією, коштами на випадок хвороби тощо, а також надає право вибору тієї чи іншої соціальної послуги на ринку [22]. Для України, на нашу думку, стало б доцільним поєднання обох способів. За таких умов соціальний контролінг буде розглядатися під кутом зору активності населення, яка проявляється в діяльності громадських рухів і організацій, у засобах масової інформації, зверненнях, листах і стане найбільшим проявом демократизації суспільства та методом ефективної соціалізації [26, с. 212] і виступатиме інструментом забезпечення соціальної безпеки держави та соціальної захищеності зокрема. А соціальний аудит виступить одним із елементів соціального контролінгу.

Проте, необхідно враховувати, що на сучасному етапі незавершений процес трансформації економіки країни, що актуалізує проблему дослідження соціально-економічного розвитку держави.

1.2. Теоретичні засади соціально-економічного розвитку у період трансформацій

Соціально-економічна неефективність державного регулювання економіки СРСР, негнучкість і низька адаптованість командно-адміністративної системи до умов науково-технічного прогресу та постіндустріальних перетворень, вичерпання екстенсивних факторів економічного зростання, зниження життєвого рівня населення на фоні зростання їх номінальних доходів та ціла низка інших гальмуючих процесів, які відбувалися в народному господарстві на початку 1990-х років та мали негативні наслідки як в економічній, так і в соціальній сферах, спричинили об'єктивну необхідність ринкової трансформації економіки України. Існування Європейського Союзу як розвиненого інтеграційного об'єднання, тісні економічні взаємозв'язки між країнами-членами ЄС та країнами Центрально-Східної Європи обумовлюють пріоритети економічної політики та характер економічних реформ. В умовах глобалізації успішне проведення реформ дозволяє подолати кризові явища,

досягти стійкого економічного зростання, здійснити трансформацію економіки та увійти до складу ЄС [31, с. 124], а неуспішність реформування провокує виникнення проблем макроекономічної дестабілізації, що присутні у будь-яких економічних системах. Для пошуку шляхів їх розв'язання державою повинна здійснюватися специфічна політика, яка допомагає підтримувати на достатньому природному рівні головні макроекономічні пропорції, забезпечуючи економічну рівновагу. В даному контексті особливої актуальності набуває проблема розгляду та дослідження трансформаційної перебудови суспільства та переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Дослідження трансформаційної перебудови в Україні уже тривалий час здійснюють провідні науковці-економісти нашої країни. Вагомий внесок у висвітлення даної проблеми зробили В. Базилевич, З. Варналій, Т. Васильців, В. Геєць, Я. Гончарук, Л. Гринів, О. Іляш, С. Кіреєв, М. Кічурчак, Е. Лібанова, Є. Панченко, В. Савчук, В. Сікора, М. Флейчук, Л. Яремко та інші [31–36]. Проте, на сучасному етапі недостатнього висвітлення набули аспекти соціально-економічного розвитку України в контексті забезпечення її економічної безпеки методами введення стабілізаційної політики.

У сучасних умовах глобалізації світової економіки національні економіки інтегруються у глобальний економічний механізм, адже економічний прогрес кожної держави в таких умовах тісно пов'язаний із характером її взаємодії з іншими країнами світу. Тому інтернаціоналізація національної економіки є дуже важливою проблемою її розвитку. Включення економіки країни у світовий економічний простір дасть можливість значно посилити позиції України в міжнародному співтоваристві [32, с. 286–287].

Протягом 70 років економіка України була складовою жорсткої радянської господарської системи без жодних ознак ринкової економіки. Трансформаційний перехід до останньої розпочався у момент розколу радянського соціалістичного господарства і саме криза радянської економіки дала поштовх і сформувала платформу для переходу від однієї економічної системи до іншої. Варто зазначити, що командно-адміністративна система господарювання передбачала одержавлення економічних процесів та централізовано-планове задоволення суспільних потреб, тобто можна стверджувати, що провадилася політика монополізації та дефіцитності. В таких умовах робоча сила поєднувалася з засобами виробництва, а виробництво взаємопов'язувалося із споживанням.

Командна економіка змогла розвинути індустріальні продуктивні сили країни, але виявилася неспроможною опанувати можливості постіндустріального суспільства [33, с. 23], що і послужило причиною політичної та економічної кризи. Важка соціально-економічна ситуація, що склалася в економіці СРСР, супроводжувалася зростанням антисоціальних процесів та вимагала негайного вирішення і радикальних змін. Висока ресурсомісткість економіки за наявності механізмів перерозподілу та адміністративних обмежень провокували швидкий ріст інфляції прихованого типу, за якого населення було позбавлене можливості витратити грошові

доходи і нагромаджувався відкладений попит, що проявлялося у зникненні товарів із вільного продажу. Накопичені проблеми вимагали переорієнтації економіки з командно-адміністративної на ринкову. Початок 1990-х років характеризувався необхідністю зміни державного регулювання економіки, посиленням напруженості у відносинах пролетаріату і селянства та загостренням невдоволення робітників, обмеженням використання виробничого і соціального потенціалу країни, дефіцитністю та надмірною монополізацією радянської економіки у поєднанні зі зниженням якості виробленої продукції та витісненням товарів високої якості товарами низької якості, жорсткою системою ціноутворення, яка не дозволяла збалансувати попит і пропозицію; стійким макроекономічним дисбалансом. В цей час швидкими темпами розвивалися процеси роздержавлення. Науково-технічна революція та перехід до інноваційного підприємництва, уповільнення темпів економічного зростання, різке скорочення динаміки капітальних вкладень та низький рівень їх ефективності спричинили необхідність структурної перебудови економіки України. Варто зазначити, що оновлення машин, обладнання та продукції на діючих підприємствах відбувалося на рівні 2–3 % за рік, а темпи зростання робочої сили різко знизилися. Так, у 1970 р. спостерігалося зростання робочої сили на 1,5 % на рік, а у 1980-х відбулося зниження на 8 % [33, с. 32]. Працівники були зайняті ручною працею, а умови праці – надто низькими. Істотний вплив на руйнування СРСР як держави мала жорстка боротьба нових органів влади, які конституювалися в союзних республіках, з союзним центром. Основні передумови трансформації економіки України доцільно систематизувати та періодизувати, відобразивши за допомогою таблиці 1.2.

Процес ринкової трансформації пострадянських країн, перехід до нових форм державного управління, а також глибокі соціальні перетворення, які були спрямовані на переорієнтацію адміністративно-планової системи господарювання до становлення ринкового середовища, необхідного для ефективного функціонування економіки, спричинили велику кількість ризиків і загроз економічній безпеці держави [34, с. 424–425].

Таблиця 1.2.

Етапи соціально-економічних трансформацій економіки України

№ за/п	Період трансформації	Етап трансформації	Номінальна сутність
1.	1918–1921 рр.	Політика військового комунізму	Швидкий перехід до соціалізму і комунізму на основі максимально можливого одержавлення економіки, широкого використання примусових методів, директив пролетарської держави, а також соціальної зрівнялівки, організації руху суспільного продукту у вигляді його прямого, нетоварного розподілу під жорстким державним контролем з метою переборення складних військово-політичних умов та зубожіння в країні. У промисловості прискорена націоналізація, у сільському господарстві – запровадження продрозкладки; у сфері мобілізації трудових ресурсів – трудова повинність і трудові армії; у сфері трудових відносин – натуралізація заробітної плати; у сфері управління – заборона приватної торгівлі, система «главкізму», централізованого керівництва

2.	1921–1927 рр.	Нова економічна політика (неп)	Широке використання товарно-грошових відносин, збереження, до певних меж, приватного підприємництва, застосування концесій, оренди, кооперації та інших форм господарювання. Поєднання особистих інтересів із суспільними і забезпечення економічного піднесення зі зміною продрозкладки продподатком у сільському господарстві; у промисловості – створення трестів (об'єднання однорідних і взаємопов'язаних між собою підприємств на основі повної господарської і фінансової самостійності), виникнення синдикатів (об'єднання трестів на засадах кооперації), у діяльності яких запроваджувався господарський розрахунок
3.	1927–1929 рр.	Командна система (тотальне одержавлення)	Утвердження одержавленої моделі створеного суспільства, характер якого заперечував можливість альтернативності та багатоваріантності розвитку. Спрощення та уніфікація господарських форм, заміна економічних зв'язків на зв'язки наказового характеру; створення адміністративно-командної системи управління; виключення з відносин власності широких прошарків трудящих та заміну їх прошарком розпорядників (номенклатурою), які діяли за дорученням та від імені держави; несумісність із підприємництвом; установки на форсовану індустріалізацію. Соціально-економічні відносини ґрунтуються на декларованій революцією меті – перетворення суспільства, в т.ч. ліквідація системи приватної власності
4.	1927–1990 рр.	Директивне планування	Головні процеси визначає плануючий економічний орган, що домагається реалізації основних економічних цілей за допомогою обов'язкових планів (п'ятирічних) розподілу ресурсів та обсягів виробництва; чітка господарська логіка, внутрішня єдність та відлагодженість всіх елементів і ланок системи згори–донизу; бюджетна форма фінансування витрат, централізована система ціноутворення і оплати праці; скорочення некоординованої економічної діяльності (ринкової стихії), зниження надмірного ступеня диференціації продукту і, як наслідок, тотальне одержавлення економічних процесів та централізованого планування народного господарства, дефіцитність та монополізація радянської економіки
5.	поч. 1990–х років	Адміністративно-командний монополізм	Порушення економічної рівності виробників і створення диспропорцій, які викликані боротьбою господарських ланок за економічні привілеї. Тотальне одержавлення економічних процесів, централізоване планування народного господарства, і, як наслідок, деформація структури економіки, за якої виникає дефіцит та знижується якість товарів. Зростання концентрації та спеціалізації виробництва в умовах ліквідації конкуренції та поява монополістів, а також виникнення стійкого макроекономічного дисбалансу, що спричинено нееластичністю попиту і пропозиції. Відомчість і бюрократизм призвели до адміністративного закріплення, штучного створення економічно привілейованого стану окремих виробничих ланок
6.	1992-1997 рр.	Кланово-олігархічні угруповання	Розвал валютно-фінансової системи держави, інфляційний шок, призупинення платежів і взаєморозрахунків, розрив кооперованих зв'язків між підприємствами країн колишнього СРСР, деформація цінних паритетів і валютних курсів, невпорядкованість

			податкової та зовнішньоекономічної політики, і, як наслідок, різке падіння мотивації підприємництва і праці, загострення дефіциту державного бюджету і платіжного балансу, припинення інвестиційної та інноваційної діяльності виробництва і внутрішнього ринку, різке соціальне розшарування населення, зубожіння його основної частини з низькими та середніми середньодушовими доходами, загострення криміногенної обстановки, роздержавлення та приватизація суспільного майна
7.	1998-2003 рр.	Утвердження незалежної України	Незначне економічне зростання не давало економічного ефекту, а було спрямоване на збагачення кланів, багатовекторність зовнішньої політики (геополітична невизначеність та балансування між Росією та Заходом), незавершеність формування української політичної нації, не сформованість середнього класу, інформаційна блокада олігархів, тотальна фальсифікація виборів
8.	2004-2005 рр.	«Помаранчева революція»	Об'єднання політичних партій, моральна та політична підтримка демократичних процесів в Україні світовою громадськістю та демократичними державами, мирний характер масових протестів, усвідомлення людьми своєї гідності, здатність до громадянського єднання, формування громадського суспільства, прояв свободи та прагнення жити в демократичному суспільстві.
9.	2006-2012 рр.	Економічна криза	Глибока політична криза, зниження показників соціально-економічного розвитку, падіння виробництва, скорочення валютної виручки, девальвація гривні, недорозвиненість внутрішнього ринку з експортною орієнтацією, інерційність суспільства та еліти, недосконалість податкового законодавства, що призвело до знищення малого бізнесу
10.	2013-2015 рр.	Революція гідності	Військові дії на Сході країни, деформація валютних курсів, невпорядкованість зовнішньоекономічної політики, загострення дефіциту державного бюджету, різке соціальне розшарування населення, зубожіння населення з низькими та середніми середньодушовими доходами, реальне зниження соціальних стандартів, знищення малого бізнесу

Складено за: [33]

Таким чином, стагнація економіки, загострення різниці між платоспроможним попитом та його покриттям, відсутність демократичних засад, втрата керованості економікою і державою в цілому у поєднанні з передкризовими явищами та падінням темпів зростання та ефективності виробництва відбилосся на розвитку соціальної сфери [33, с. 32].

У процесі трансформації економічної системи України важливого значення набув структурний аспект економічного розвитку, який проявився у вигляді кількісних і якісних змін в економіці [35]. Успішна трансформація економічних систем повинна відображати послідовність економічного зростання, яке має пройти стадію традиційного суспільства, перехідного суспільства, стадію підйому, зрілості, масового споживання та стадію «пошуку якості життя» і забезпечити належний соціально-економічний та духовний розвиток людини. Теоретичний аспект процесу трансформації економічної системи ми вважаємо за доцільне продемонструвати за допомогою рис. 1.3.

Рис. 1.3. Процес трансформації економічної системи
 Модефіковано автором за: [35]

Як відомо, необхідність трансформаційних перетворень була обумовлена низькими показниками соціально-економічного розвитку, проте, проведені реформи не дали бажаного результату і сьогодні характеризуються недостатнім рівнем ефективності, потребують системного підходу і врахувань викликів глобалізації та інтеграції національної економіки у світовий економічний простір. Досвід останніх десятиріч недостатньо переконливо свідчить про успішну трансформацію пострадянських суспільств, так як більшість перехідних країн європейського регіону за 10 років трансформації не досягнули рівня свого розвитку у 1990 році, проте, все-таки, з'явилися окремі вектори ефективної політики у цих країнах. На шляху до стійкого економічного розвитку Україна зазнала сильних гальмівних та деструктивних змін, які спричинили ерозію позитивних економічних, політичних та культурно-психологічних передумов розвитку ринково-демократичної, соціально-орієнтованої економічної системи і суспільства, що перебували на етапі початку трансформації.

На сучасному етапі необхідним стає стабільний соціально-економічний розвиток, який повинен ґрунтуватися на регулюванні макро- та мікроекономічних процесів, включно з політикою регулювання ринкової лібералізації та кон'юнктури, бюджету і платіжного балансу, доходів і податків, формування інвестиційних фондів, фінансово-кредитних ресурсів, фондів

нагромадження і споживання, споживчих сімейних бюджетів різних соціальних верств населення, загальногрошового обігу і курсу грошової одиниці, з одночасним забезпеченням достойного життя населення, ринковим динамізмом та конкурентоспроможною економікою соціальної спрямованості.

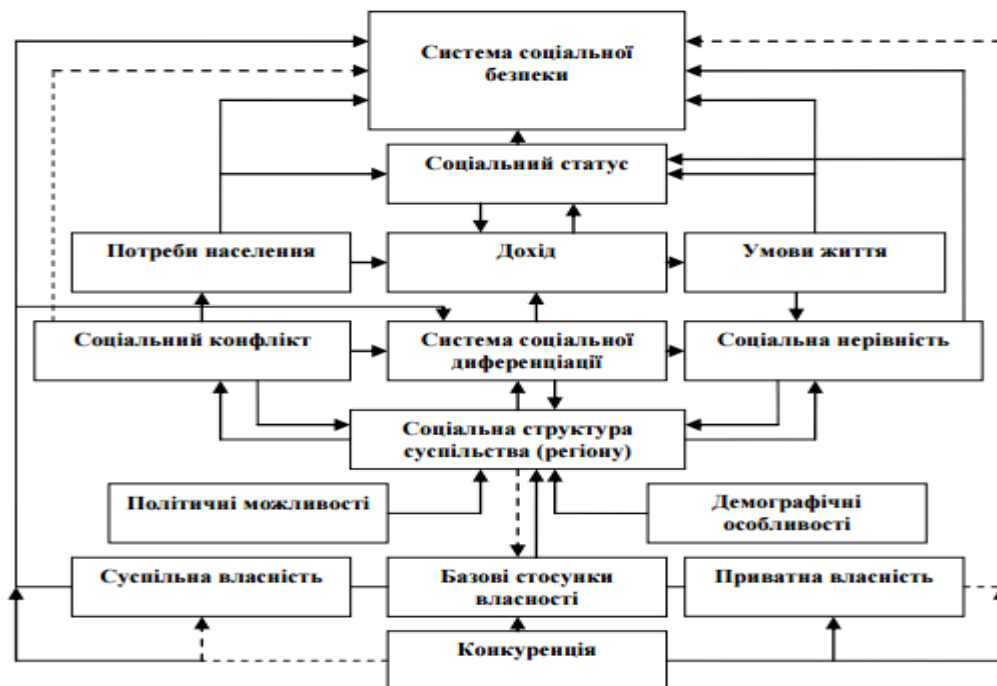
Учені-економісти по-різному оцінюють й визначають тип та характер новоствореної посттрансформаційної української економіки. У наукових колах панує думка, що «... ця економіка не є бажаним ринковим, ефективним, гнучким, підприємницьким типом економічної системи європейського, американського чи південно-східного, азійського кшталту» [36]. Окремі економісти вважають, що в Україні виник новий тип неопланової неринкової економіки, відмінної від польської, словенської, чеської та економік країн Центральної Європи, особливістю якої є капіталізм-кроунізм (капіталізм кумівства, приятельського фаворитизму та блату) з елементами грабіжницького капіталізму [36]. Крім того, однією із найважливіших відмінностей у розвитку економіки України та інших центрально-європейських країн є те, що наша держава не була сформована як нація-держава та перебувала на етапі будівництва та національно-культурного українського відродження, а сили колоніалізму, імперіалізму та українофобії протистояли державно-демократичному, ринковому прогресу України та потребували політико-економічної та духовно-культурної «демилітаризації».

З середини 90-х років ХХ ст. відбувалися радикальні зміни як у структурі і функціях суспільства, так і у економіці і, як наслідок, процеси руйнування старої економіки набагато швидше випереджали процеси створення нової ринкової. За таких умов почалося погіршення матеріального стану основної частини населення – так званого середнього класу, перехід економічної, політичної влади та інших суспільних благ у руки обмеженої кількості осіб (олігархів), що призвело до зубожіння більшості населення та до руйнування людського та соціального капіталу України – рушійної сили стійкого економічного розвитку. В цей же час призупинився економічний розвиток та посилювалося економічне, регіональне та політичне напруження. Традиційна програма радикальних реформ, яку пропонував Україні Міжнародний валютний фонд та Світовий банк з початку 90-х років передбачала, насамперед, впровадження формальних ринкових правил, прав власності і внаслідок цього мав запрацювати ринковий механізм як творець багатства [36], проте такий підхід був відчужений від істотних особливостей складної української реальності в економіці, культурі, політиці, а тому був непрацездатним, неефективним для українських умов. Тому, у кінці 90-х років виникла нова проблема перегляду існуючих засад соціально-економічного розвитку і потреба у зменшенні нерівності та бідності шляхом справедливого перерозподілу державних і приватних благ і послуг не лише для соціального захисту, а й для підвищення ринкової ефективності.

З метою пом'якшення ортодоксальних економічних реформ та політичного напруження уряд почав надавати пільги та привілеї окремій маленькій частині населення (багатіям), що спричинило початок процесу поляризації суспільства. Збільшення розриву між невеликою меншістю надбагатих та більшість

зубожілого населення поступово ставав нормою соціально-економічного життя і руйнував процес заощаджень і нагромадження в економіці країни, а потужні фінансово-політичні групи швидко збагачувалися за рахунок незаконного та аморального привласнення державної власності та ресурсів. Як наслідок, за весь період незалежності України надзвичайно відчутним став розрив між відношенням 10% найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого і майже ліквідувався «середній» клас населення. До 2010 р. розрив між найбагатшими та найбіднішими становив 2,2 раза, у 2011 р – 2,7 раза, у 2012 р. – 4,6 раза, у 2013 р. – 4,7 раза а у 2014 р. – 4,4 раза. Щорічне зменшення цього показника вказує на скорочення різниці між найбагатшим та найбіднішим населенням країни. В Україні ситуація склалася таким чином, що різниця між цими категоріями населення стрімко зростає. З кожним роком збільшується частка мільйонерів та підвищуються розміри їх капіталів.

Зважаючи на соціально-економічний статус значної частини українців, зокрема на низький рівень зарплат, а особливо у бюджетній сфері, важко прогнозувати покращення ситуації в країні. Радикальні зміни, які відбувалися наприкінці ХХ початку ХХІ ст. у структурі й функціях суспільства, в економіці та державотворенні супроводжувалися відчутними негативними явищами і не принесли бажаного результату (рис. 1.4).

1.4. Базові структурні елементи системи соціальної безпеки [37]

Соціально-економічний стан України засвідчує, що спроби ринкового регулювання економічної діяльності в середовище соціалістично-комуністичної інфраструктури, не призвели до бажаного результату. Принесений неоліберальними економістами культ ринку перетворився в культ «потворного українського ринку». Внаслідок цього в Україні, як і в інших країнах, під загрозою стала ефективність ринкових трансакцій і правових легітимних контрактних відносин в самому ринку та економіці. Тому невідкладною є

потреба розмежувати справжні та перекручені ринкові цінності в тих сферах, де вони ведуть до руйнування людської діяльності [36].

Як доводилося вище, суспільне багатство створює об'єктивну основу формування системи соціальної безпеки як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Дієвість системи соціальної безпеки визначається через ефективність функціонування системи соціального захисту і соціального статусу індивіда. Якщо система соціального захисту формується державою щодо тих категорій громадян, які самостійно не можуть досягти необхідного добробуту, то система соціальних статусів державою створюється відносно всіх категорій населення, що беруть в тій чи іншій мірі участь у виробництві суспільного багатства (регіонального продукту), оскільки виступає частиною концепції соціальної стратифікації та соціальної нерівності, тобто нерівності статусів. Зазначений постійний мінливий стан елементів породжує граничні уявлення про безпеку на основі порогових значень та індикаторів рівня соціальної безпеки. Разом з тим відзначимо, що розробка порогових значень безпеки як для теорії, так і для практики становлення соціальної безпеки носять двоїстий характер. З одного боку вони породжують страх і ворожість по відношенню до тих державних або економічних інститутів, які відповідальні за зниження порогових значень, а з іншого пророкують соціальний вибух.

В Україні основні критерії соціальної безпеки визначаються цілями соціальної політики, спрямовані на захист найвразливіших прошарків населення, на підтримку незаможної частини суспільства, подолання бідності, створення сприятливих умов для розвитку соціальної сфери, на задоволення соціальних потреб і реалізуються через механізми соціального захисту населення, що вимагає перегляду та глибшого обґрунтування.

1.3. Соціальна безпека в системі економічної безпеки держави

На сучасному етапі ринкової трансформації економіки України, соціально-економічні перетворення особливо гостро поставили перед національною безпекою держави комплекс теоретичних і практичних питань, які тісно пов'язані з її соціальною компонентою. В умовах поєднання тенденцій глобальної та національної трансформації дана проблема вимагає ретельного дослідження і оперативного використання системи сучасних принципів, методів і чинників забезпечення соціальної стабільності. Сучасні посттрансформаційні та інтеграційні процеси вимагають від України побудови економічної основи для забезпечення належного рівня життя населення, високого рівня зайнятості, захищеності соціально вразливих груп і розробки соціальної політики, яка дозволила б побудувати «державу для людини», адже сучасні реалії розвитку світових економічних відносин характеризуються динамічною нестабільністю та низьким рівнем прогнозованості. Відсутність сприятливих умов для розвитку ринкової економіки, а відповідно і низький рівень економічної безпеки держави, пов'язані з неефективною валютною, фінансово-кредитною, бюджетно-податковою, зовнішньоекономічною та регуляторною політикою, надмірним рівнем криміналізації й тінізації

економіки, корумпованістю усіх гілок влади, недосконалістю розвитку соціальної сфери, що супроводжується зниженням купівельної спроможності населення, відставанням України від розвинених країн за рівнем оплати праці, збільшенням рівня безробіття в державі, а відтак, – бідністю та високим рівнем смертності населення, кризою моральності та толерантності, проявами ксенофобії, поширенням наркоманії, алкоголізму та тютюнопаління. Для того щоб нейтралізувати вплив зазначених негативних явищ, нашій державі необхідно гарантувати стабільне і максимально ефективне функціонування фінансових, бюджетних, податкових, боргових, валютних, банківських, страхових, інвестиційних механізмів; нарощувати рівень трудового, інтелектуального, матеріального, військового, енергетичного та технологічного потенціалу в майбутньому; обмежити відтік капіталів за кордон і контролювати кримінальну ситуацію в суспільстві. Іншими словами, потрібно забезпечити достатній рівень соціальної безпеки країни, під якою пропонується розуміти стан захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження її інтересів у відповідності з інтересами суб'єктів внутрішнього і зовнішнього середовища в часі і просторі [17, с. 29].

Варто зазначити, що в економічній думці існує декілька компонент економічної безпеки, зокрема: фінансова, виробничо-технологічна, маркетингова, інноваційно-інтелектуальна, інтерфейсно-силова, політико-правова, екологічна, кадрова, інформаційна, інвестиційна і соціальна, кожна з яких покликана характеризувати і забезпечити належні умови розвитку держави, що надзвичайно актуалізується за умова інтеграційних та глобалізаційних процесів. Складні завдання посттрансформаційної перебудови суспільства, спрямовані на сталий розвиток країни, спричинили низку політичних, економічних та соціальних перетворень, що відбулися в Україні та сильно вплинули на розвиток соціальної сфери. Зважаючи на це, терміново потрібно провести систематизацію соціальних загроз і ризиків та визначити їх вплив на соціально-економічний розвиток держави.

На сучасному етапі в Україні вже закладено фундамент ринкової економіки, докорінно змінено соціально-економічні відносини, нагромаджено критичну масу ринкових перетворень, фактично з нульової позначки сформовано її головні атрибути – фінансову, грошову, бюджетну, банківську, митну та інші системи. Це відкриває реальну перспективу динамічного зростання та якісного розвитку економіки країни, підвищення рівня життя населення, забезпечення достатнього рівня безпеки [39, с. 7]. Актуалізація питання соціально-економічної безпеки держави особливо гостро постає в умовах швидких інформаційних зрушень, загострення глобальних фінансових та зовнішньоекономічних відносин, комп'ютеризації виробничих процесів, євроінтеграції господарської діяльності суспільства, економічної, соціальної та екологічної політики.

Питанням соціальної компоненти економічної безпеки, її індикаторам і загрозам присвятили праці такі відомі науковці, як О. Барановський, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, Л. Герасименко, О. Джужі, Я. Жаліло,

Ю. Зайцев, С. Кіреєв, О. Користін, Е. Лібанова, Є. Панченко, В. Савчук, В. Сенчагов, А. Сухоруков, а проблеми соціальної політики висвітлили О. Беляєв, М. Діба, В. Кириленко [39–47]. Однак, недостатньо ґрунтовно досліджено соціальну компоненту економічної безпеки держави.

Світова економічна криза 2008–2009, 2011–2014 років продемонструвала значні дисбаланси розвитку економічних, соціальних та політичних процесів, структурну відсталість української економіки від світової, її неготовність до різких трансформацій та оперативності в прийнятті рішень. Це призвело до ситуації, коли чи не найгострішою проблемою, з можливими катастрофічними державоруйнівними наслідками, постає проблема економічної безпеки держави [42, с. 170]. У такому контексті забезпечення соціальної стабільності та формування громадянського суспільства стає найважливішим пріоритетом національної безпеки України, задля чого необхідно забезпечити узгоджену діяльність державних та недержавних структур, громадян та їх об'єднань, що дасть можливість уникнути тих руйнівних суспільних потрясінь, які виникають на шляху економічних і соціальних перетворень. Усе це зумовлює відповідні вимоги до стратегії національної безпеки, зокрема до визначення рівня соціальної безпеки [42, с. 138].

Сутність економічної безпеки полягає у забезпеченні економічного розвитку України з метою задоволення соціальних і економічних потреб громадян при оптимальних витратах праці і природоохоронному використанні сировинних ресурсів та навколишнього середовища [42, с. 15].

На думку Користіна О. Є., економічна безпека – це система забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози. Акцент на стійкості не випадковий. Адже саме стійкість економічної системи пов'язана з її здатністю зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися за допомогою політичних, правових та інших механізмів до умов, що змінюються, зокрема ефективно долати кризові явища [43, с. 15].

З метою унеможливлення переходу економіки від безпечного стану до небезпечного, вчені визначають стратегію економічної безпеки, яка передбачає:

- визначення характеристики зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки як сукупності умов та чинників, що створюють небезпеку життєво важливим економічним інтересам особистості, суспільства й держави;
- визначення критеріїв і параметрів стану економіки, що відповідають вимогам економічної безпеки і забезпечують захист життєздатності країни;
- механізм забезпечення економічної безпеки країни на основі застосування усіма інститутами державної влади правових, економічних та адміністративних заходів впливу.

Практична реалізація Державної стратегії економічної безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників соціально-економічного розвитку країни. Така система є основою і змістом економічної політики держави [42, с. 16].

Проте, С. І. Кіреєв вважає, що сутність економічної безпеки України визначають інші чинники [32, с. 489], а саме: спроможність національної економіки забезпечити вільний, незалежний розвиток і на громадянських засадах утримати стабільність суспільства в цілому та його окремих інституцій, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; спроможність Української держави захистити національні економічні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Єрмошенко М. М. розглядає поняття економічної безпеки держави як стан економічного механізму країни, що характеризується її збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати, на основі реалізації національних інтересів, стабільний і ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери [44].

Разом із тим, економічна безпека здатна розвиватися лише в площині забезпечення соціально необхідних умов відтворення суспільного продукту, у системі складних зв'язків і взаємозалежностей, зумовлених соціальною структурою суспільства, глибиною соціальних суперечностей та об'єктивними можливостями їх подолання засобами економічної політики. Сьогодні високий рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів країн, що вирішують різні завдання економічного розвитку й функціонування [45, с. 194–195]. Окреслені нами чинники впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави – інституційні та економічні (рис.1.5) – характеризуються взаємозалежністю і спрямовані на забезпечення достатнього рівня якості життя усього суспільства та кожного індивіда зокрема. З рисунка видно, що соціальна безпека держави включає декілька компонентів: інституціональну, економічну та власне соціальну і спрямована на забезпечення гідного та якісного життя усього суспільства та кожного індивіда зокрема.

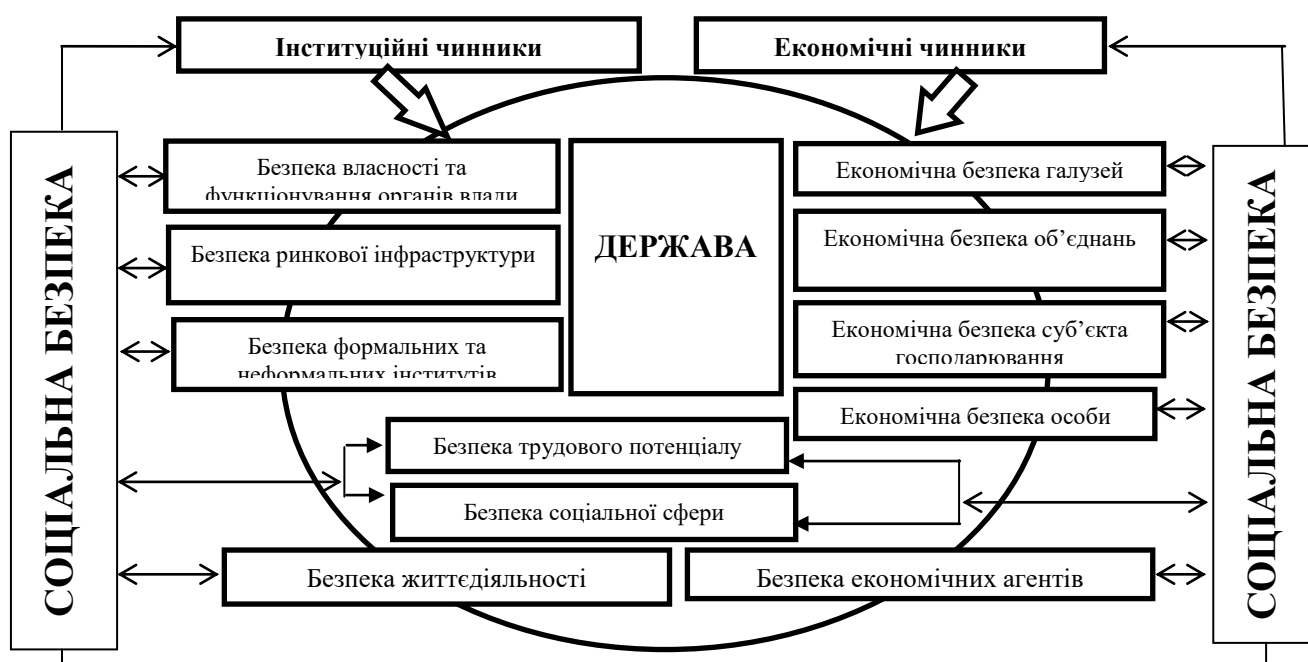

Рис. 1.5. Чинники впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави

Складено за: [46]

Варто зауважити, що визначено різні наукові підходи до методики розрахунку рівня економічної безпеки держави [183; 184], зокрема, в системі національної безпеки соціальна компонента займає одне із ключових місць (рис. 1. 6) та, згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України ще від 2 березня 2007 р. вважається одним із п'ятнадцяти складників економічної безпеки держави.

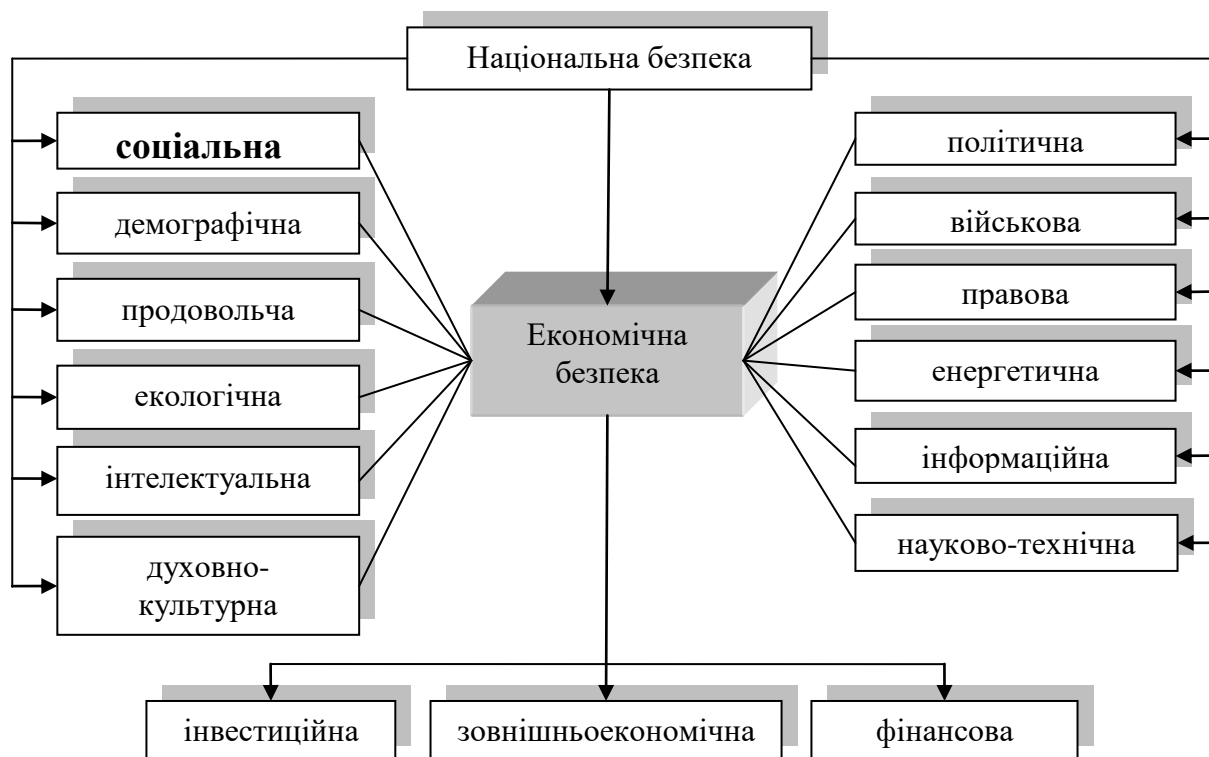

Рис. 1.6. Місце соціальної безпеки в системі національної безпеки держави
Складено за: [47, с. 43–46]

Проте, Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29 жовтня 2013 р. [48] (Додаток А) внесено окремі зміни щодо розрахунку рівня економічної безпеки і пропонується в структурі економічної безпеки виокремлювати 9 складників (рис. 1.7). Водночас, ґрунтовніші дослідження пропонується проводити щодо фінансової компоненти економічної безпеки, а саме відносно банківської, боргової, бюджетної, валютної, грошово-кредитної безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору, що аргументується нестійким фінансовим становищем країни та впливом на нього світової фінансової кризи, значною зовнішньою борговою залежністю та дефіцитом бюджету.

Потреба у дослідженні соціальної компоненти економічної безпеки України виникла під впливом цілої низки різноманітних дестабілізуючих факторів, зокрема, зростанням рівня бідності та безробіття, зниженням рівня та якості життя населення, різким майновим розшаруванням суспільства та його поляризацією за рівнем доходів, що почало спостерігатися ще у 1990 – х роках ХХ ст.

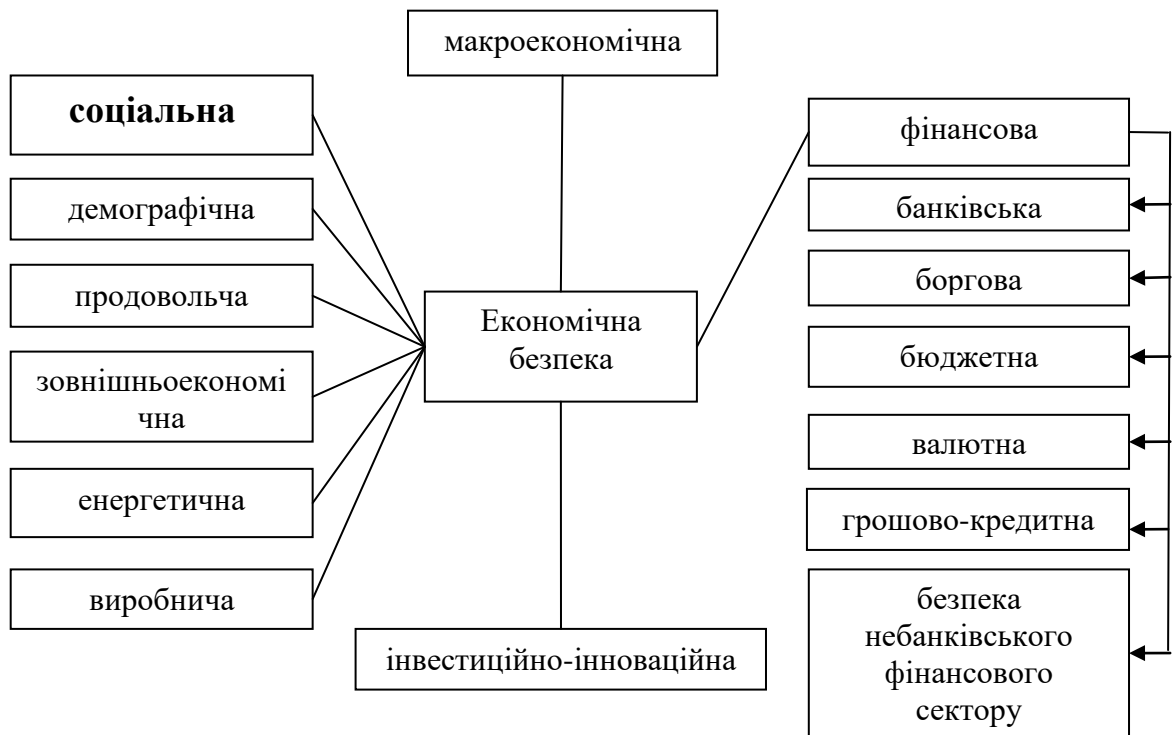

Рис. 1.7. Соціальна безпека в структурі економічної безпеки держави
Складено за: [48]

В цей же час, Україна перебувала на етапі свого державотворення і становлення як самостійної, унітарної держави. Водночас, значна увага почала приділятися соціальному забезпеченню, що відображалось у державних нормативно-правових актах (таблиця 1.3).

Систематизувавши усі погляди на категорію «соціальна безпека», ми пропонуємо авторське визначення. Соціальна безпека, у нашому розумінні, – це стан розвитку та властивість досягнення відповідних соціальних стандартів, при яких нейтралізуються внутрішні й зовнішні загрози у соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення. Оскільки, згідно економічної енциклопедії поняття «компонента» – це складова частина, елемент системи, ми пропонуємо доповнити економічний лексикон категорією «соціальна компонента», під чим розуміємо такий стан розвитку держави, при якому досягається високий рівень життя населення, забезпечення належних соціокультурних потреб, прав і свобод людини і громадянина незалежно від наявності сукупності загроз і ризиків економічній безпеці держави. При цьому можливим стане стабілізація ситуації на ринку праці, у сфері освіти, науки і культури, нейтралізація загроз та ризиків у сфері забезпеченості населення основним благами та його участі в суспільному житті.

Водночас, необхідно нейтралізувати ризики і загрози соціальній компоненті економічної безпеки України, які виступають формами небезпеки та за своєю наявністю зменшують рівень безпеки. Ризики відносно загроз є первинною категорією, а загрози – вторинною, так як загрози виникають за наявності сукупності ризиків. Під ризиками розуміють можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків, невизначеність щодо настання тієї чи іншої події в майбутньому.

**Становлення поняття «соціальна безпека» в Україні за хронологією
нормативно-правових документів**

Дата ухвалення	Назва нормативного документу	Основні положення
28.06.1996 р.	Конституція України	Україна є соціальною державою, а громадяни мають право на соціальний захист, що гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплатою пенсій, іншими видами соціальних виплат та допомоги, що мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом
16.01.1997 р.	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Визначено основні загрози національній безпеці України у соціальній сфері, а саме: низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення, наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України; падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні
19.06.2003 р.	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Визначено основні загрози національним інтересам і національній безпеці України у соціальній та гуманітарній сферах, а саме: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва
12.02.2007 р.	Стратегія національної безпеки України	Визначено проблеми у внутрішньому безпековому середовищі, що загрожують національній безпеці, а саме: соціально-демографічна криза: скорочення чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії, алкоголізму, туберкульозу, ВІЛ-СНІДу, епідемій, небезпечних інфекційних захворювань; зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили. Запропоновано завдання політики національної безпеки, а саме: подолання диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері шляхом: створення економічних і соціальних умов для підвищення рівня народжуваності та зниження рівня смертності, зменшення відтоку населення за кордон, повернення трудових мігрантів в Україну; забезпечення відповідності національного ринку освітніх послуг перспективним потребам суспільства і держави у трудових ресурсах необхідної кваліфікації; створення доступної, високоякісної та ефективної системи медичної допомоги, боротьби із соціально небезпечними захворюваннями, здійснення протиепідемічних заходів; зниження рівня соціального та майнового розшарування населення, наближення системи соціальних гарантій до принципів і норм держав - членів ЄС; даліше реформування пенсійної системи, підвищення ефективності соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення; ужиття заходів щодо запобігання та подолання бездомності, безпритульності; запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості, моральної розбещеності

02.03.2007 р.	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз
08.06.2012 р.	Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»	Визначено засади захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави: скорочення чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії, алкоголізму, туберкульозу, ВІЛ-СНІДу, епідемій, небезпечних інфекційних захворювань; зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили
29.10.2013 р.	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни
06.05.2015 р.	Стратегія національної безпеки України	Визначено засади утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу

Складено за: [48; 51; 203; 206; 207]

У нашому розумінні ризики – це економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реально очікуваного результату щодо настання події в майбутньому під впливом дії комплексу негативних та позитивних факторів.

Загроза, згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. М. Єрмошенко [44] під загрозами пропонує розуміти конкретні та безпосередні форми небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов.

В. Шлемко та І. Білько [49] термін «загрози» трактують як явні або потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Під загрозами ми пропонуємо розуміти дестабілізуючі фактори, чинники та потенційно можливі явища, які створюють небезпеку та прямо чи опосередковано ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в країні.

Комплексний аналіз економічної безпеки вимагає визначення переліку її показників (індикаторів), які дозволяють ідентифікувати залежність функціонування конкретної сфери суспільного життя від окремих факторів, що впливають на ефективність економіки. Тобто, кожний показник відіграє свою роль в ідентифікації економічної безпеки певної сфери функціонування держави [50, с. 24].

В Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України, С. І. Пирожков дає визначення індикаторам економічної безпеки, як найважливішим показникам, що визначаються за допомогою критеріїв

економічної безпеки. Основним критерієм при виборі переліку індикаторів слугує рівень вразливості окремих сфер економіки, а також найбільший ступінь впливу окремих дестабілізуючих чинників на реалізацію національних економічних інтересів [50, с. 11].

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки України № 60 від 2 березня 2007 року, індикатори – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері [51]. Дані показники можуть становити оптимальні, порогові та граничні (максимальні та мінімальні) значення. Оптимальне значення [51] – це інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворювальних процесів в економіці. Порогове значення індикаторів є критерієм поділу загроз на існуючі та можливі, яке власне й характеризує загрозу. Із перевищенням порогових значень, загрози стають існуючими або наявними [51, с. 63]. Окремі автори, зокрема А. І. Сухоруков граничні значення індикаторів називає «пороговими» і стверджує, що відхилення фактичного значення кожного окремого індикатора від порогового свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що викликають ці відхилення [52, с. 101]. Порухення порогових значень індикаторів викликає несприятливі тенденції в економіці країни, а порушення граничних – загрозові процеси [51].

О. І. Іляш під індикаторами безпеки розуміє певні показники, за допомогою яких можна оцінити стан безпеки на основі визначених якісних критеріїв [46].

Соціальні індикатори економічної безпеки допомагають визначити кількісні показники соціально-економічної діяльності, перевищення рівня яких спричинить перетворення потенційних загроз у реальні. Індикатори безпеки є засобом вивчення та передбачення соціально-економічних проблем і управління ними, фіксують норми та задають орієнтири соціально-економічного розвитку, найважливіші напрями управління ним [53, с. 139].

За словами Е. Крихтіна [54, с. 63], соціальні індикатори – це не засіб розв'язання соціальних проблем, а лише засіб їхнього дослідження, прогнозування, запобігання та регулювання.

О. Новікова пропонує провести тотожність між індикаторами і соціальними ризиками: «... соціальні ризики мають бути індикаторами економічного розвитку та їх зниження повинно визначатися як пріоритетний напрям державної політики» [55]. На її думку, оцінки загроз соціальній безпеці свідчать про невідповідність змісту і розумінню соціальних загроз і соціальних ризиків. Соціальні ризики в Україні мають певні особливості їх накопичення та обумовлені історичною спадщиною радянських часів зі збереженням низького рівня та якості життя населення, низької продуктивності та оплати праці, низького культурного рівня населення, працівників та управлінців, психології соціального утримання та інше. До них відносять ризики безробіття, бідності, безпритульності, соціальної дезінтеграції. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку, ми спостерігаємо виникнення нових соціальних ризиків, не пов'язаних ні з централізованим плановим управлінням, ні з

ринковими методами господарювання, а саме: невиконання та заборгованість із заробітної плати, пенсій і стипендій; абсолютне зубожіння населення; тінізація відносин у всіх сферах економіки, корупція та багато інших [55].

Під ризиками ми пропонуємо розуміти економічну категорію, сутність якої полягає у невизначеності реально очікуваного результату щодо настання події в майбутньому під впливом дії комплексу негативних та позитивних факторів. Водночас, загрози, з нашої точки зору, – це дестабілізуючі фактори, чинники та потенційно можливі явища, які створюють небезпеку та прямо чи опосередковано ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів у країні.

На нашу думку, доцільно систематизувати підходи до визначення індикаторів, ризиків і загроз та відобразити їх взаємозв'язок за допомогою рисунка 1.8.

Рис. 1.8. Вплив загроз і ризиків на стан індикаторів соціальної безпеки
Розроблено автором

Усі вищезазначені потенційні загрози економічній безпеці держави виникають внаслідок перевищення індикаторами порогових значень і

провокують підвищення рівня небезпеки у соціальній сфері. Варто зазначити, що система національної безпеки передбачає застосування поняття «соціальна небезпека», що є кінцевим результатом сприятливого виникнення, розвитку та перетворення ризиків у загрози, а потім у небезпечні події з негативним впливом на соціальний розвиток. Світовий досвід формування та систематизації основних показників для аналізу соціальної компоненти економічної безпеки бере свій початок з кінця 1960-х років. Важливе місце в таких розробках посідають провідні міжнародні організації, а саме: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (англ. – Food Agriculture Organization), ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці (МОП), Науково-дослідний інститут соціального розвитку при ООН (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Інституційні засади формування індикаторів соціальної компоненти економічної безпеки держави

№ з/п	Міжнародна організація	Види показників	Показники
1.	Всесвітня організація охорони здоров'я	Показники здоров'я та послуг у сфері охорони здоров'я	1) фінансування охорони здоров'я на рівні 7 % від ВВП та поетапне його збільшення до 10 % від ВВП; 2) очікувана тривалість життя населення; 3) коефіцієнт дитячої смертності; 4) рівень передчасної смертності; 5) рівень смертності від туберкульозу
2.	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН	Показники харчування та недоїдання	1) середня норма харчування для однієї людини; 2) витрати енергії, необхідної для підтримання життя людини; 3) показник калорійності харчового раціону; 4) показник середньодушового споживання продовольства
3.	ЮНЕСКО	Показники у сфері освіти	1) показник розвитку освіти; 2) показник діяльності методичних служб; 3) показник розвитку сільської школи; 4) охоплення дітей навчанням; 5) показник матеріально-технічного забезпечення; 6) показник навчально-методичного забезпечення
4.	Міжнародна організація праці	Показники у сфері контролю за зайнятістю та безробіттям	1) рівень зайнятості; 2) рівень безробіття; 3) коефіцієнт мотивації праці
5.	Науково-дослідний інститут соціального розвитку при ООН	Розробив методику «профіль розвитку», яка базується на визначенні зв'язків між загальними показниками розвитку та соціального розвитку	1) реальний дохід на одну особу, 2) середня тривалість життя, що прогнозується на момент народження, 3) рівень освіти

Складено за: [53]

Побудова системи індикаторів та показників соціальної компоненти економічної безпеки для України є відносно новим завданням, проте серед країн СНД Україна стала лідером в питаннях систематизації показників і окреслення їх порогових значень у соціальній сфері та адаптації до соціально-економічної ситуації в країні.

Із середини 90-х років ХХ ст. у світі ведеться постійний моніторинг стану економічної безпеки за допомогою певної групи соціальних індикаторів. До таких інформаційних показників належать: показники якості життя населення, демографічні показники суспільного розвитку, а також показники тенденцій соціальних процесів та соціальної сфери держави [56].

Для створення системи індикаторів необхідно визначити точку відліку або мінімальний рівень соціального добробуту, незабезпечення якого наближає ймовірність порушень безпеки та стабільності до одиниці, а також границі змін соціально-економічної ситуації в коротко-, середньо- та довгостроковому періоді, у межах яких зберігається можливість попередження загроз економічній безпеці та контролю за розвитком соціальної сфери [53]. Відхилення від граничних значень будуть свідчити про виникнення загроз економічній безпеці соціальної компоненти та вимагатимуть необхідності завчасного формування заходів щодо запобігання їм.

Найсучаснішими методами аналізу та дослідження індикаторів економічної та, зокрема, соціальної безпеки являються економетричні методи, за допомогою яких можна відслідкувати, оцінити та спрогнозувати розвиток факторів впливу та розробити шляхи ефективного управління ними. При оцінці рівня соціальної компоненти економічної безпеки України, ми пропонуємо використовувати трендову модель (апроксимацію) з використанням пакету Excel для прогнозування стану соціальної безпеки; програмного пакету Statistica 6,0, з метою дослідження чинників впливу на рівень економічної та, зокрема, СцБ за допомогою векторної авторегресії (логарифмовані дані), що дасть змогу відстежити системний зв'язок між цими поняттями; інструментів нелінійного програмування (синусоїдальна модель, статистичний пакет Curxrt 5,0) при оцінці взаємозв'язку між СцБ та якістю життя в Україні; методу нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) для визначення взаємозв'язку рівня тіньової економіки, соціальної та економічної безпеки. В межах визначених економетричних методів, доцільним виявиться групування (формування кластерів, класів, таксонів). За допомогою методу багатомірного статистичного аналізу (БСА), що дасть можливість виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно великим набором ознак [212]. Застосування методів БСА (кластерного аналізу) для групування країн та регіонів за показниками, які характеризують соціальну компоненту економічної безпеки України передбачає процедуру поділу сукупності на підмножини, сформовані з однорідних показників. Результатом є розбиття аналізованої сукупності об'єктів на якісно однорідні групи (кластери) за критерієм топологічної близькості відстаней між відповідними ознаками. Однорідність об'єктів задається таксономічною відстанню між ними, яка дозволяє визначити

координати показників кожного об'єкту відносно аналогічних показників. Найчастіше в розрахунках використовують евклідову відстань близькості двох об'єктів за ознаками. Відстані між об'єктами в багатовимірному просторі розраховуються за формулою:

$$W(x, y) = \left\{ \sum_i (x_i - y_i)^2 \right\}^{1/2}, \quad (1.1)$$

де W – відстань між елементами кластеру, x_i, y_i – об'єкти кластеру.

Особливістю даного методу кластеризації (англ. k-means clustering) є можливість конкретної (гіпотетичної) кількості кластерів на основі спостережень або передбачень. Методика БСА застосовується для класифікації статистичних об'єктів у придатні для подальшої обробки групи. Для дослідження цей метод використаний для групування країн світу за показниками інфляції та регіонів України за показниками зайнятості, безробіття та бідності.

Оцінка ефективності боротьби з бідністю з метою порівняння та визначення інтенсивності або екстенсивності державного регулювання у цій сфері, дозволить визначити потенційне коло регіонів за подібністю систем господарських зв'язків. Для визначення ефективності пропонуємо застосувати метод огортаючих даних (англ. – data envelopment analysis – DEA), технологія якого має зв'язок із неокласичною теорією економіки, системним аналізом, багатокритеріальною оптимізацією, що дозволяє моделювати оптимальні шляхи розвитку на основі кількісних та якісних характеристик та заключається в узагальненні показників діяльності економічного суб'єкта в багатомірній системі, яка описується набором вхідних факторів (x_1, \dots, x_m) та вихідних параметрів (y_1, \dots, y_r) [212, с. 85]. Критерієм для виявлення ефективності при DEA є досягнення оптимуму Парето (оптимальна комбінація виробничих процесів). За цим методом, визначення ефективності відбувається таким чином, що досліджуваний об'єкт знаходиться на шкалі від 0 (мінімальна ефективність) до 1 (максимальна ефективність). Модель включає такі задачі максимізації:

$$\max h_0 = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_r O}{\sum_{i=1}^m v_i x_i O} \quad (1.2)$$

$$\text{за умови: } \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}} \leq 1; \quad j = 1, \dots, n, \quad (1.3)$$

$$v_r, u_i \geq 0; r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m. \quad (1.4)$$

де h_0 – показник ефективності досліджуваного об'єкта; r – кількість вхідних факторів; s – кількість вихідних параметрів; n – кількість одиниць, що порівнюються; x_{i0} – значення i -го вхідного фактора; y_{r0} – значення r -го вихідного параметру; x_{ij} – значення i -го вхідного фактора ($i=1, \dots, j=1, \dots, n$); y_{rj} – значення r -го вихідного параметру ($r=1, \dots, j=1, \dots, n$); v_i – ваговий коефіцієнт вхідного фактору i ($i=1, \dots, r$); u_r – ваговий коефіцієнт вихідного параметру r ($r=1, \dots, s$).

Комплексне дослідження факторів впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави дозволить визначити та спрогнозувати дію дестабілізуючих факторів на неї, а також сформулювати заходи з мінімізації впливів та попередження їх виникнення.

В Україні першу спробу систематизувати індикатори зроблено Наказом Міністерства економіки України № 60 від 2 березня 2007 р., яким затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України, що визначає основні індикатори та порогові значення індикаторів стану соціальної безпеки [51]. Перелік індикаторів для оцінки рівня соціальної безпеки удосконалено Наказом Мінекономрозвитку № 1277 від 29.10.2013 р.

За роки Незалежності України питанням соціальної компоненти економічної безпеки держави приділялася значна увага. Підтвердженням цього виступає аналіз поточних економічних показників, який свідчить, що проблеми економічної безпеки в Україні в останні роки особливо загострилися як в цілому, так і щодо головних її складових – держави, суб'єктів господарської діяльності, людини. На сучасному етапі аналіз фактичного стану соціальної безпеки в Україні переконливо свідчить про зниження рівня безпеки та про виникнення загроз у соціальній сфері. На жаль, більшість із індикативних показників не досягають або перевищують свої порогові значення. Загрозливим явищем для соціально-економічного розвитку країни є зростання рівня бідності, що зумовлює виникнення негативних демографічних тенденцій, зниження рівня народжуваності, погіршення здоров'я, неможливість отримання якісної освіти, масовий еміграційний відтік економічно активного населення за межі країни, істотно звужує розвиток суспільства. Сьогодні серед основних внутрішніх соціальних небезпек виділяють: неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; кризу системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, – небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; загострення проблем соціального сирітства і безпритульності [57].

Основна відмінність бідності від інших проблем сучасного суспільства полягає в тому, що вона тісно пов'язана з різними аспектами життя населення, зокрема з низькою очікуваною тривалістю життя, низьким освітньо-професійним рівнем і, відповідно, з низькими можливостями ефективного реалізації своєї трудової активності, з позбавленням чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування, а також з обмеженням участі в суспільному житті [33, с. 377]. Безумовно, усі вищезазначені проблеми не з'явилися одномоментно. На нашу думку, основною з причин їх появи є скорочення доходів більшості населення, його розшарування за рівнем доходів, зниженням купівельної спроможності, що спричиняє зубожіння. Варто зазначити, що розрізняють два види економічної нерівності: виробничу (оцінює кожного індивіда за його досягненнями у процесі суспільного виробництва) та

ринкову (класифікує індивідів відповідно до кількості різноманітних благ, які вони можуть придбати з урахуванням нерівного доступу до них). Як наслідок, збільшується розрив між забезпеченими та малозабезпеченими верствами населення, знищується «середній клас» та зростає рівень бідності в державі. Сьогодні боротьба з бідністю є невід’ємною компонентою соціальної політики в усіх цивілізованих суспільствах. Вона особливо гостро стоїть на порядку денному у країнах з перехідною економікою.

Загроза зубожіння на даний момент є глобальною соціальною небезпекою, так як інтенсифікує процес маргіналізації населення та провокує такі проблеми, як: безробіття, економічну і соціальну нестабільність, підвищення рівня злочинності, масовий міграційний вплив населення за кордон з метою заробітків, недотримання прав індивіда на охорону здоров’я, освіти, оскільки дані послуги здебільшого стають платними та недоступними для більшості населення [58].

Статистичним показником, який відображає рівень реальної економічної нерівності в країні і характеризує нерівномірність розподілу доходів у суспільстві, як відомо, виступає коефіцієнт Джіні (або ж коефіцієнт концентрації доходів) [58; 59]. Коефіцієнт Джіні (G) розраховується за формулою Брауна [58]:

$$G = \left| 1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1}) \right|, \quad (1.5)$$

а також за формулою Джіні [41]:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|}{2n^2 \bar{y}}, \quad (1.6)$$

де G — коефіцієнт Джіні; X_k — частка населення попередньо розподілена за зростанням доходів); Y_k — частка доходу, яку в сукупності отримує X_k ; n — кількість домогосподарств; k — частка доходу домогосподарства в загальному доході; \bar{y} — середнє арифметичне часток доходів домогосподарств.

Значення даного показника може коливатися від 0 до 1. У випадку повної рівності населення $G=0$, а при повній нерівності $G=1$. Іноді зустрічається поняття індекс Джіні, що є відсотковим аналогом коефіцієнта.

Вважається доцільним прослідкувати динаміку даного показника в Україні за період з 2008 р. по 2014 р. Так, у 2008 р. значення коефіцієнту Джіні становило 0,259, у 2009 р. – 0,257, у 2010 р. – 0,249, у 2011 р. – 0,243, у 2012 р. – 0,233, у 2013 р. – 0,236, у 2014 р. – 0,22., що свідчить про значну соціальну нерівність у суспільстві та високий рівень бідності населення.

Насправді бідність — це соціальні відносини, що характеризуються відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб вести «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя [59]. Безумовно, що поняття «бідності» та критеріїв її визначення не можуть мати єдиного уніфікованого трактування, оскільки відбуваються постійні зміни політичних поглядів, орієнтацій суспільства та економічних процесів. На думку Е. М. Лібанової, бідність – це неможливість внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [33, с. 377].

Систематичне дослідження проблеми бідності уперше провів Б. С. Роунтрі. Йому належить перше формальне означення бідності та запровадження концепції кошика базових продуктів, так званій споживчий кошик. Кожен хто не міг дозволити собі придбати цей кошик продуктів вважався бідним. Кошик запропонований Б. С. Роунтрі був ідентичним раціону, що його давали бідним у робітничих будинках, проте продукти, включені до нього важко було назвати делікатесами [59].

Крім того, Б. Роунтрі розрізняв «первинну» та «вторинну» бідність. «Первинна» бідність – це нездатність придбати базовий кошик продуктів, тому що людина недостатньо заробляє та не в змозі знайти роботу через хворобу, травму чи погану економічну ситуацію. «Вторинна» бідність – це витрати, що не є необхідними (наприклад, алкогольні напої, предмети розкошу, тощо). Зібрані Б. С. Роунтрі статистичні дані встановили залежність між рівнем бідності та його зменшенням при збільшенні зайнятості, зростанні зарплати та наявності громадського медичного обслуговування та соціальних служб [59].

На сучасному етапі, за різними ознаками прийнято розрізняти 6 форм бідності: об'єктивну та суб'єктивну; абсолютну та відносну; тимчасову та хронічну. Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та доступом до тих чи інших матеріальних і духовних благ. Суб'єктивна бідність визначається за самооцінюванням – людина є тоді бідною, коли вона сама так себе ідентифікує [33, с. 377].

Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого кошика товарів та послуг, що складають базові потреби у суспільстві. Люди, чії доходи менші від базових потреб перерахованих у кошику, живуть у абсолютній бідності.

Л. Гордон виділяє три ступені абсолютної бідності [60, с. 258]:

– злиденність – найбільш глибока бідність; стан, що не дозволяє індивіду забезпечити фізіологічні потреби (недоїдання чи навіть голод);

– нужденність – середній рівень бідності; охоплює ту частину населення, що може задовольнити лише найпростіші фізіологічні потреби, але при цьому найпростіші соціальні потреби залишаються незадоволеними;

– незабезпеченість – такий рівень життя, при якому задовольняються основні фізіологічні та соціальні потреби, проте на низькому рівні (є можливість ситно харчуватися, оновлювати гардероб, лікуватися і навіть відпочивати, але якість благ, що задовольняють ці потреби, є невисокою).

На нашу думку, ступені абсолютної бідності відповідають ієрархічним сходинкам піраміди потреб А. Маслоу. Тобто, найнижчу сходинку займає злиденність, яка передбачає дохід нижче фізіологічного мінімуму. Наступну ланку займає нужденність (дохід вище фізіологічного, але нижче прожиткового мінімуму), що відповідає безпеці здоров'я, майна та майбутнього. Ще вищою позицією є незабезпеченість, яка пов'язана з доходом вищим за прожитковий мінімум, що знаходиться приблизно на рівні середньої заробітної плати або двох прожиткових мінімумів [60, с. 258]. Наступними сходинками виступає задоволення потреб у дружбі, сім'ї, самоповазі, впевненості, у досягненні творчості, моральності та спроможності вирішувати проблеми.

Визначаючи відносну бідність, порівнюють загальний дохід особи чи сім'ї та структуру витрат у суспільстві в цілому. Люди із нижчим рівнем доходу, що витрачають більшу частку своїх доходів на кошик товарів та послуг порівняно із деякими пороговими значеннями встановленими на підставі середнього в суспільстві розміру цієї частки вважаються відносно бідними. Спільним параметром у обох означеннях є те, що дохід та відповідно рівень споживання даної особи або сім'ї є недостатніми для задоволення деяких мінімальних потреб [59].

Якщо абсолютний підхід характеризує бідність за встановленими та науково обґрунтованими фізіологічними або соціальними нормативами, без урахування фактичних рівнів споживання населення, то відносний критерій дає інформацію про те, яка частина населення не може забезпечити собі той рівень споживання, що фактично сформувався як стандарт у конкретній країні на цей період часу і є характерним для більшої частини населення [61, с. 54].

Тимчасова бідність виникає під впливом суцільного падіння рівня добробуту, як наслідок форс-мажорних обставин; сезонних коливань цін, істотного майнового розшарування, а також може бути наслідком тривалої заборгованості з виплат заробітної плати, пенсій, стипендій.

Хронічна бідність, як правило, призводить до більш тяжких наслідків і часто є результатом одночасної дії цілої низки факторів і потребує втручання суспільства в особі державних або добровільних організацій [33, с. 379].

В Україні Наказом Міністерства праці та соціальної політики, Міністерством фінансів, Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції, Державною службою статистики та Національною академією наук № 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 р. затверджено Методику комплексної оцінки бідності, яка дозволяє розрахувати основні показники рівня життя населення (табл. 1.5) [62] Додаток Ж.

На нашу думку, доцільно було б розширити перелік показників визначення та оцінки соціальної безпеки та, зокрема, бідності, доповнивши їх іншими. Це дало би змогу оцінювати нерівномірність розподілу доходів серед населення, дозволило б виокреслити їх майнове розшарування та допомогло б сформувати групи населення за доходами, виокремивши так званий «середній клас» (наймані працівники, рівень доходів яких дозволяє їм широке споживання товарів і послуг, двічі на рік відпочивати, оплачувати усі витрати і заощаджувати).

Таблиця 1.5

Основні показники розрахунку рівня життя населення в Україні

№ з/п	Група показників	Основні показники	Формула для розрахунку
1.	показники визначення масштабів бідності в країні	- межа бідності	Межа бідності визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середнього доходу на одну особу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого

		- рівень бідності	$P_o = \frac{Q}{n} * 100 \%,$ де (Po) – рівень бідності; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності; – загальна чисельність населення
		- сукупний дефіцит доходів бідного населення	$A = \sum_{i=1}^Q (Z - Y_i)$ де A – сукупний дефіцит доходу бідного населення; Z – встановлена величина межі бідності; Yi – дохід (витрати) i -ї бідної особи; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності
		- середній дефіцит доходів бідного населення	$D = \frac{A}{Q},$ де D – середній дефіцит доходу бідного населення; A – сукупний дефіцит доходу бідного населення; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності
		- глибина бідності	$P_1 = \frac{Z-W}{Z} * 100 \%,$ де P ₁ – коефіцієнт глибини бідності; Z – установа величина межі бідності; W – середні доходи (витрати) бідного населення в розрахунку на одного умовного дорослого
2.	показники розшарування серед бідного населення	- межа крайньої форми бідності	75 % прожиткового мінімуму
		- рівень крайньої форми бідності	$P_{OZ} = \frac{Q_z}{n} * 100 \%,$ де P _{OZ} – рівень крайньої форми бідності; Q _z – чисельність населення, доходи (витрати) якого є нижчими за межу крайньої форми бідності; n – загальна чисельність населення України
		- питома вага вкрай бідних серед бідного населення	$R = \frac{Q_z}{Q} * 100 \%$ де R – питома вага вкрай бідних серед бідного населення; Q _z – чисельність вкрай бідного населення; Q – чисельність бідного населення
		- коефіцієнт диференціації бідності	$P_d = \frac{W_{10} - W_1}{Z},$ де P _d – коефіцієнт диференціації бідності; W ₁₀ і W ₁ – середні доходи (витрати) відповідно десятого і першого децилю при розподілі бідного населення; Z – установа межа бідності
3.	показники бідності в регіоні	- межа бідності для регіону, розрахована, виходячи з рівня регіональних цін	Межа бідності для регіону визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого
		- рівень бідності в регіоні	$P_o = \frac{Q}{n} * 100 \%,$ де Po – рівень бідності в регіоні; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності в регіоні; n – загальна чисельність населення регіону
		- глибина бідності в регіоні	$P_2 = \frac{Z_n - Y_n}{Z_n} * 100 \%,$ де P ₂ – коефіцієнт глибини бідності; Z _n – межа бідності для n-го регіону; Y _n – середнє значення доходів (витрат) бідного населення n-го регіону

Складено за: [62]

Для порівняння, вважаємо доцільним розглянути основні показники визначення рівня життя населення, які використовуються провідними науковцями, зокрема: у Росії, США, Франції та методику, запропоновану ООН (таблиця 1.6).

Таблиця 1.6

Основні показники розрахунку рівня життя населення в окремих країнах світу

№ за/п	Країна	Основні показники
1.	Росія	1) середня оплата праці працівників; 2) купівельна спроможність населення із середніми заробітною платою й пенсією; 3) мінімальний споживчий бюджет за основними соціально-демографічними групами населення; 4) прожитковий мінімум за основними соціально-демографічними групами населення; 5) чисельність і частка населення, що має доходи на одну особу нижче мінімального споживчого бюджету й прожиткового (фізіологічного) мінімуму; 6) споживання продуктів харчування в домашніх господарствах з різним рівнем доходу на одну особу; 7) грошові доходи й витрати певних соціально-демографічних груп населення; 8) показники диференціації населення; 9) співвідношення середньодушових доходів 10% найбільш й 10% найменш забезпеченого населення; 10) індекс концентрації доходів населення (коефіцієнт Джіні); 11) структура споживчих витрат різних соціально-демографічних груп населення; 12) розподіл населення за обсягом доходу на одну особу
2.	ООН	1) народжуваність, смертність та інші демографічні характеристики населення; 2) санітарно-гігієнічні умови життя; 3) споживання продовольчих товарів; 4) житлові умови; 5) освіта і культура; 6) умови праці й зайнятість; 7) доходи й витрати населення; 8) вартість життя й споживчі ціни; 9) транспортні засоби; 10) організація відпочинку; 11) соціальне забезпечення; 12) свобода особи
3.	США	1) навколишнє середовище; 2) демографічна ситуація; 3) зайнятість; 4) умови праці; 5) рівень життя; 6) соціальне забезпечення; 7) охорона здоров'я; 8) освіта; 9) житлові умови; 10) культура, відпочинок, розваги; 11) транспортне забезпечення; 12) національна оборона; 13) правовий захист громадян
4.	Франція	1) чисельність і склад населення, трудові ресурси й умови праці: демографічні показники, чисельність і структура економічно активного населення, показники зайнятості й безробіття, тривалості й ритму роботи, а також страйків; 2) розподіл, перерозподіл і використання доходів: первинні доходи, доходи від власності, заробітна плата, її мінімальна ставка, мінімум пенсії й соціального забезпечення, купівельна спроможність валюти, дохід від ренти, благодійна допомога й ін.; 3) умови життєдіяльності: обсяг споживання, житлові умови, вільний час і культурні розваги, нагромадження майна й цінностей; 4) соціальні сторони рівня життя населення: показники освіти, охорони здоров'я, формування домашнього господарства, соціальної мобільності, а також правопорушень і охорони порядку

Складено за: [60, с. 127-129]

Для цього укрупнемо світові показники і подамо їх у розрізі окремих груп. Отже, в Російській Федерації статистичними відомствами розроблено декілька систем статистичних показників визначенні рівня життя населення. Найбільш повною є система «Основні показники рівня життя населення в умовах ринкової економіки», яка підготовлена Центром економічної кон'юнктури і прогнозування при Міністерстві економіки РФ і Держкомстат Росії, в 1992 році і погоджена із зацікавленими міністерствами й відомствами, адміністраціями регіонів і запроваджена з 1993 р. Вона передбачає 7 розділів та охоплює 39 показників. Серед усієї сукупності виокремлено 12 найбільш важливих показників [60, с. 127–129]. Вперше створити систему показників рівня життя на міжнародному рівні спробувала робоча група ООН у 1960 р. До цього часу

рівень життя оцінювався індексом реальної заробітної плати (індексом номінальної заробітної плати, поділеним на індекс цін), а потім індексами прожиткового мінімуму й вартості життя (індексом споживчих цін на товари й послуги певного набору). Останній варіант системи показників рівня життя в міжнародній статистиці ООН був розроблений в 1978 р. Вона містить 12 основних груп показників. Розрахунки ООН базуються на рівні видатків на добу. В розвинутих країнах бідними вважаються ті люди, які витрачають менше, ніж 14 доларів у день. У США система показників рівня життя складається з 13 розділів. Досить своєрідною є система показників соціальної статистики Франції, яку розробив Національний інститут статистики й економічних досліджень. У ній виділено 4 групи показників. Спільним в усіх методиках можна назвати розрахунок демографічних, показників, показників розподілу, перерозподілу та використання доходів, показників освіти, культури й охорони здоров'я. Саме ці показники є основними і визначальними при розрахунку рівня життя населення в усіх країнах світу і свідчать про рівень бідності.

Не менш вагомим ризиком виступає підвищення рівня безробіття, яке веде до загрози різкого зростання бідності в країні. В умовах загострення напруженої соціально-економічної ситуації в країні, на шляху інтеграції України до світового економічного простору, під впливом світових дестабілізаційних процесів, у період післякризового відновлення економіки України особливо гостро постали проблеми зайнятості та безробіття населення, що провокують процеси гальмування економічного та соціального розвитку країни. На сучасному етапі, світова фінансово-економічна криза посилила негативні процеси та явища у сфері зайнятості і загострила проблеми тіньової зайнятості та безробіття, які в системі тінізації економіки країни та світу є основними. Дослідження національного ринку праці в контексті соціально-економічного розвитку та зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки держави є надзвичайно важливим.

Рівень зайнятості та безробіття населення є основними індикаторами соціальної безпеки. Зайнятість відображає рівень використання трудових ресурсів і можливості економічного розвитку країни і, водночас, виступає одним із механізмів забезпечення соціальної безпеки держави, яка визначає параметри ефективного функціонування соціальних та економічних структур у процесі глобальних та локальних трансформацій. Стає очевидним, що на сучасному етапі розвитку України, забезпечення високого рівня її соціальної безпеки є першочерговим пріоритетом, оскільки досягнення високого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин поряд із збереженням людського потенціалу та стимулюванням діяльності населення країни ведуть до підвищення рівня життя та сприяють ефективній соціалізації економічних систем. Забезпечення достатнього рівня соціальної безпеки можливо лише у випадку досягнення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці шляхом подолання диспропорцій у структурі зайнятості, виокремивши «середній клас», врегулювавши податкове законодавство та підтримавши малий і середній бізнес, забезпечивши цим підвищення рівня

зайнятості. Варто зазначити, що різке зростання бідності в країні спричинене, в першу чергу, підвищенням рівня безробіття та становить небезпеку особливо вразливим групам населення: безробітним, батькам-одиначкам, багатодітним сім'ям, пенсіонерам. В таких умовах необхідно акцентувати увагу на збільшенні рівня зайнятості та легальної зайнятості, так як значна частина населення працює у неофіційному тіньовому секторі економіки [63, с. 83].

За словами О. А. Грішнєвої, зайнятість визнається як діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб та не суперечить чинному законодавству і приносить заробіток (трудоий дохід). Це надзвичайно важливе явище соціально-економічного життя суспільства, яке далеко не вичерпується проблемами безробіття, а включає такі аспекти як: раціональне використання праці; забезпечення гідного рівня життя працюючого населення; задоволення потреб економіки у робочій силі із врахуванням її кількості та якості; задоволення професійних потреб працівників, включно з потребою у професійній освіті та підтриманні кваліфікації; соціальну підтримку у разі втрати роботи [64]. Низький рівень зайнятості населення провокує зростання рівня безробіття, що є не менш складним економічним явищем і проявляється тоді, коли частина активного населення хоче працювати, але під впливом різних факторів не може зреалізувати свої можливості [65].

Згідно статті 2 Закону України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ зі змінами і доповненнями, безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до відповідної роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу [66].

За визначенням Міжнародної організації праці (МОП), безробітні – це особи у віці від 15 до 70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом умовам: 1) не мають роботи (прибуткового заняття); 2) активно шукають роботу або намагаються організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню; 3) готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів [67].

Залежно від чисельності зареєстрованих безробітних визначають рівень безробіття. Даний показник розраховується як відношення чисельності безробітних, які зареєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку. Значний недолік такої методики розрахунку полягає у заниженні реального числа безробітних, оскільки в країнах, де соціальна допомога безробітним є низька або де-факто відсутня, багато осіб не реєструються як безробітні на біржі праці. Згаданий феномен також спостерігається у сільських регіонах, де працездатне населення займається обробкою (власної) землі, що не охоплюється статистикою як економічна діяльність [67]. Крім того, при проведенні аналізу зайнятості та безробіття необхідно чітко розмежовувати категорії населення, які відносяться до тієї чи

іншої групи. Так, в економічній літературі населення України прийнято поділяти на економічно активне та економічно неактивне. Економічно активне населення – це частка населення у віці 15–70 років, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання послуг та складається із чисельності зайнятих економічною діяльністю і чисельності безробітних, які на цей момент не мають роботи, але бажають її отримати. За таких умов необхідно акцентувати увагу на збільшення рівня легальної зайнятості та на зниження реальної інфляції, що є досить проблематичним для України.

З метою підвищення економічного розвитку країни та посилення її інтеграції у світовий економічний простір необхідно негайно розробити дієву та ефективну соціальну політику, яка б гарантувала населенню достатній рівень безпеки. В загальному розумінні, соціальна політика – це діяльність держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування, вітчизняних і зарубіжних підприємств, установ усіх форм власності, їх об'єднань і асоціацій, громадських і приватних фондів, громадських і релігійних організацій, громадян щодо розвитку й управління соціальною сферою, щодо збалансування розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного правління, соціального захисту населення, створення сприятливих умов для існування індивідів і соціальних спільнот. Головною метою соціальної політики є подолання соціальної напруги, досягнення рівноваги, стабільності, цілісності, консолідації, злагоди й динамізму суспільства [68, с. 4].

Безумовно, будь-яка політика за своєю природою, спрямованістю, способами реалізації – соціальна. Отже, соціальна політика – це діяльність держави щодо створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, мінімізації негативних явищ функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості [45, с. 154]. Соціальна безпека виникає як соціальний феномен у процесі розв'язання суперечності між такою об'єктивною реальністю, як небезпека, і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільнот запобігти їй, локалізувати чи усунути наслідки небезпеки, реалізувавши свої соціальні інтереси найадекватнішими засобами [68]. А.І. Сухоруков під соціально-безпечним суспільством розуміє такий стан економіки, при якому можна гарантувати високий рівень життя, гармонійний і якісний розвиток особистості [69, с. 353]. Проте, дослідження феномену соціальної безпеки не може обмежуватися лише розглядом даного питання з точки зору безпеки особистості. Основні проблеми соціальної безпеки повинні охоплювати також соціальну безпеку суспільства і держави. Ми пропонуємо визначити проблеми соціальної безпеки крізь призму соціальної політики держави і відобразити їх за допомогою рисунку 1.9.

Варто зауважити, що вітчизняне бачення проблематики соціальної безпеки полягає у розгляді соціального розвитку на усіх рівнях – від держави і суспільства до сім'ї та індивіда, а соціальні інтереси людини визнаються лише ті, які не суперечать державним. Проте, західному менталітету притаманна інтерпретація даної категорії з погляду на загрози і умови діяльності саме людини і розглядається крізь призму тріади гуманістичних концепцій:

людського капіталу, людського розвитку та людської безпеки, а державні інтереси поступаються реалізації прав людини.

Рис. 1.9. Основні складові соціальної безпеки

Складено автором

Таким чином, досліджуючи феномен соціальної компоненти економічної безпеки України, можна стверджувати, що це такий стан соціального та економічного розвитку країни, при якому мінімізуються загрози та ризики у соціальній сфері, нейтралізуються негативні процес у суспільстві та досягається високий рівень та якість життя населення.

Висновки до розділу

На етапі після кризового соціально-економічного розвитку економіки України актуальною постає проблема зміцнення національної безпеки держави загалом і соціальної компоненти зокрема. Основною метою посилення соціальної безпеки є підтримання належного рівня і якості життя населення, що дозволить знизити соціальну нерівність та напруженість у суспільстві, досягнути збалансованість соціально-економічної системи. Для підсилення комплексу ключових параметрів забезпечення стійкості до дії загроз нами запропоновано використання інструментарію оцінки соціальної безпеки.

На підставі компаративного аналізу різноманітних підходів до еволюції поглядів на соціальну функцію державного управління та теоретичних аспектів соціально-економічного розвитку у період трансформацій запропоновано удосконалення процесу забезпечення соціальної безпеки через запровадження додаткових механізмів застосування управлінських рішень. Зокрема, розроблено комплексну систему заходів зміцнення соціальної компоненти

економічної безпеки через підвищення соціальних стандартів, запровадження адресності соціальних виплат через визначення порогових значень індикаторів, загроз та ризиків соціальної безпеки, а також розробку рекомендацій збалансування соціально-економічної системи держави.

На основі детального ретроспективного аналізу світового досвіду та дослідження поточних тенденцій соціально-економічного розвитку України доведено, що забезпечення соціальної безпеки відбувається за умов дотримання національних інтересів, зокрема основним пріоритетом держави у цій сфері визначено підвищення рівня якості життя її громадян. Соціальну безпеку вітчизняні та зарубіжні науковці розглядають на різних рівнях ієрархії управління: держави, регіону, підприємства, особи. В системі національної безпеки соціальна компонента посідає ключове місце та, згідно з Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277, є одним із п'ятнадцяти складових ЕБД.

Категорію «соціальна безпека держави» окреслено як стан розвитку та властивість досягнення відповідних соціальних стандартів, при яких нейтралізуються внутрішні й зовнішні загрози у соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення, що дало змогу уточнити об'єкт безпеки (соціальна сфера), а, отже, чіткіше пояснювати процеси взаємодії компонент соціальної безпеки та розробити відповідний інструментарій зміцнення економічної безпеки держави.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макrorівні

В умовах загострення напруженої соціально-економічної ситуації в країні, під впливом зниження обсягу фінансування усіх сфер економіки, на етапі трансформаційних змін та відновлення економіки після кризи, виникає проблема істотного підвищення ризиків та загроз соціальній безпеці держави. Неefективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення, майнова нерівність у країні, послаблення експорту товарів та недостатній розвиток внутрішнього ринку, залежність від імпорту енергетичних ресурсів, криза охорони здоров'я, а також відтік за кордон висококваліфікованих фахівців знижують рівень соціальної безпеки держави та зумовлюють підвищення ризиків виникнення загроз у соціальній сфері та призводять до зниження рівня соціальної безпеки держави.

В Україні основні критерії соціальної безпеки, рівень якої у 2014 році значно знизився до 60 % (рис. 2.1), що було спричинено найбільш несприятливим впливом погіршення показника зайнятості населення та скороченням обсягів фінансування зі зведеного бюджету потреб освіти та охорони здоров'я в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів для інвестування в економіку країни, визначаються цілями соціальної політики і спрямовані на захист найвразливіших прошарків населення, на підтримку незаможної частини суспільства, на подолання бідності, на створення сприятливих умов розвитку соціальної сфери, на задоволення соціальних потреб і реалізується через механізми соціального захисту населення.

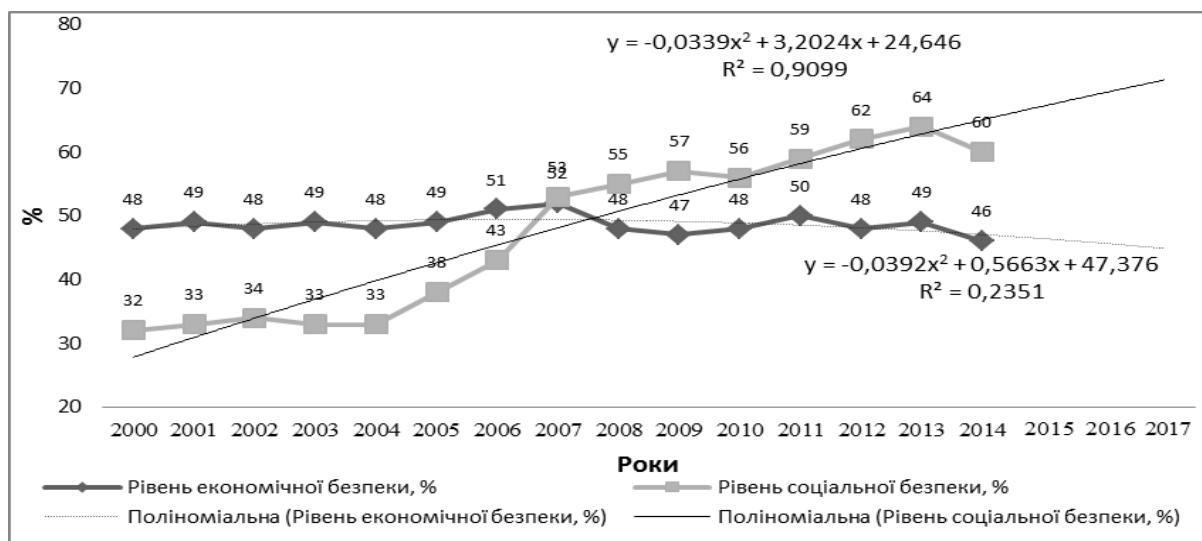

Рис. 2.1. Динаміка інтегрального показника рівня економічної та соціальної безпеки, 2000–2017 рр. (2015–2017 рр. – прогнознi оцінки)

Розраховано за: [79]

**Індикатори стану соціальної безпеки України
у 2010-2014 рр.**

№ з/п	Індикатор	Одиниця виміру	Порогове значення $X_{\text{огт}}$	Фактичний стан в Україні				
				Роки				
				2010	2011	2012	2013	2014
ПОКАЗНИКИ ВІДПОВІДНО ДО МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО РОЗРАХУНКУ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ								
1.	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими від 75 % медіанного рівня загальних доходів	%	не більше, ніж 18	19,3	18,7	20,0	21,2	19,6
2.	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу	разів	не менше, ніж 3	2,6	2,8	2,9	2,8	3,0
3.	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність	разів	1 – 2	1,36	1,40	1,48	1,59	1,60
4.	Співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів)(індекс Джіні)	разів	не більше, ніж 8	5,1	4,9	4,6	4,7	4,4
5.	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств	%	не більше, ніж 50	56,7	56,5	55,5	55,4	52,2
6.	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	% до обсягу ВВП	не менше, ніж 4	4,1	3,7	4,1	4,2	3,6
7.	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	% до обсягу ВВП	не менше, ніж 8,3	7,4	6,6	7,2	7,2	6,4
8.	Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті	кількість осіб на 100 тис. населення	не більше, ніж 30	44,9	46,6	45,8	47,8	45,1
9.	Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті	кількість осіб на 100 тис. населення	не більше, ніж 60	68,5	67,3	68,2	68,0	59,6
10.	Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів	% до загальної чисельності постійного населення у віці 6–17 років	не менше, ніж 80	79,8	82,0	82,5	78,4	78,5
11.	Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року	%	не більше, ніж 0,5	5,1	3,7	2,7	2,4	2,2
12.	Рівень злочинності	кількість злочинів на 100 тис. населення	не більше, ніж 5000	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2
13.	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, частка населення відповідної вікової групи	%	не більше, ніж 60	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6
14.	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні	разів	не більше, ніж 2	15,2	14,6	12,4	11,9	16,6
15.	Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати	разів	не більше, ніж 1,5	н.д.*	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.

ДОДАТКОВІ ПОКАЗНИКИ ВІДПОВІДНО ДО АВТОРСЬКОЇ МЕТОДИКИ								
16.	Середньомісячна номінальна зарплата	грн./дол. США	не менше, ніж 633,9 дол. США	2239 / 281, 3	263 3/ 329, 5	302 6/ 378, 7	326 5/ 408, 6	348 0/ 292, 9
17.	Частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності)	%	не більше, ніж 25	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0
18.	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу	м ²	не менше, ніж 25	23,3	23,5	23,7	23,8	22,5
19.	ІЛР (за даними ПРООН)	індекс	не менше, ніж 0,900	0,71 0	0,72 9	0,74 0	0,73 4	0,73 5
20.	Чисельність і частка середнього класу	%	не менше, ніж 50	29,1	22,2	23,6	22,0	9,0
21.	Рівень безробіття (за методологією МОП)	%	не більше, ніж 10	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3
22.	Рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу	тис. грн.	не менше, ніж 60	24,0	27,8	32,0	34,1	35,7
23.	Індекс якості життя	індекс	10	3,65 2	5,03 2	5,03 2	4,98 0	5,03 2
24.	Багатомірний індекс бідності	індекс	1	н.д.	н.д.	0,02 2	0,00 2	0,00 1
25.	Індекс гендерної нерівності	індекс	1	н.д.	н.д.	0,33 8	0,32 6	0,28 6
26.	Індекс гендерного розвитку	індекс	1	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1,01 2
27.	Рівень тінізації економіки до офіційного ВВП	% до обсягу ВВП	не більше, ніж 20	37,4	44	32	35	41
28.	Індекс сприйняття корупції в соціальній сфері	індекс	не менше 5 (максимум 10)	2,4	3,1	1,9	2,3	2,5
29.	ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ЗА МЕТОДИКОЮ МІНЕКОНОМРОЗВИТКУ)	%	100	67,1	68,8	68,8	66,1	62,5
30.	ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ЗА АВТОРСЬКОЮ МЕТОДИКОЮ)	%	100	31,4	37,1	30,9	30,5	27,5

*Примітка: н.д. – немає даних

Розраховано за: [48: 79; 80–89]

Конкретні показники, за допомогою яких оцінюють рівень соціальної безпеки подані у таблиці 2.1. Проведений аналіз основних індикаторів стану соціальної безпеки в Україні, переконливо свідчить про важку економічну ситуацію, яка провокує низку загроз національним інтересам країни, що призводить до посилення соціального напруження, до загрози соціально-економічній стабільності, до зниження рівня національної безпеки держави.

Як бачимо, згідно офіційних даних, за аналізований період такі показники, як відношення середньої зарплати та мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, рівень тривалого безробіття у працездатному віці, обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я та на освіту, наявність житлового фонду в середньому на одну особу не досягають

або ж перевищують порогові значення та провокують виникнення загроз економічній безпеці та дестабілізуючу ситуацію у соціальній сфері.

Процес забезпечення соціальної безпеки охоплює: оцінку загроз соціальній безпеці, що мають політико-правовий характер; оцінку поточного рівня СцБ; оцінку ефективності запобігання ймовірній шкоді від негативних дій різних чинників; планування комплексу заходів із забезпечення соціальної безпеки і розробку рекомендацій стосовно його реалізації; бюджетне планування практичної реалізації пропонованого комплексу заходів тощо.

Висвітлені міркування дають підстави для формулювання системи індикаторів СцБ та їх порогових значень згідно зі згаданими вище офіційними Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (табл. 2.1, рядки 1–15), проте, результати економетричних регресійних оцінок та використання інструментів нечіткої логіки дають підстави стверджувати про неадекватність поточної методики реальній ситуації у нашій державі стосовно соціальної компоненти економічної безпеки держави. Таким чином, зважаючи на недостатню відповідність сучасним потребам державного управління поданих у державній Методиці оцінки соціальної безпеки індикаторів для відображення поточної соціально-економічної ситуації в Україні, ми пропонуємо доповнити множину показників з врахуванням вагових коефіцієнтів (табл. 2.1, рядки 16–28) для здійснення комплексного аналізу досліджуваного явища.

Якщо провести детальний аналіз кожного із зазначених індикаторів, то неважко помітити, що рівень бідності в Україні (частка населення із сукупними витратами, які нижче 75 % медіанного рівня сукупних витрат) стрімко зростає. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України у 2010 р. рівень бідності в Україні становив 24,1 %, у 2011 р. – 24,3 %, у 2012 р. досягнув позначки у 25,5 %, у 2013 р. знизився до 24,5 % та знову піднявся у 2014 р. на 0,5 пп. до 25,0 %, що суттєво впливає на рівень як економічної, так і соціальної безпеки.

Значення даного показника наблизилося до критично можливого у 25 %, передбаченого вітчизняною Методикою. Перевищення порогового значення загрожує Україні виникненням нових ризиків, зокрема: зростання рівня бідності в Україні обумовлює виникнення негативних демографічних тенденцій, зниження рівня народжуваності та підвищення смертності (Додаток Б), погіршення здоров'я, неможливість отримання якісної освіти, масовий еміграційний вплив економічно активного населення за межі країни, істотно звужує людський розвиток [87, с. 83].

Аналіз динаміки коефіцієнтів народжуваності і смертності з 2007 року по 2016 р. засвідчує, що за аналізований період в Україні смертність перевищує народжуваність. Так, у 2007 році коефіцієнт смертності становив 16,4 в той час, як коефіцієнт народжуваності – 10,2. Різниця між коефіцієнтами досить суттєва і складає 6,2 пункта. 2008 рік фіксує незначне покращення ситуації: коефіцієнт смертності знизився на 0,1 пункта, а народжуваності навпаки – збільшився на 0,8. Різниця між коефіцієнтами скоротилася до 5,3 пункта. Аналогічна тенденція спостерігається і у 2009 році, тобто незначне підвищення народжуваності і зменшення числа смертності на 0,1 та 1,0 пункта відповідно.

У 2010 році ситуація дещо змінилася: смертність населення знову збільшилась на 0,1 пункта порівняно з 2009 роком, а народжуваність зменшилась до 10,8, що на 0,3 пункта менше, ніж у 2009 році. У 2012 р. коефіцієнт народжуваності мав тенденцію до зростання, однак у 2013–2014 рр. він знову почав скорочуватися. У цей період коефіцієнт смертності поступово підвищувався до 14,7 пп. Прогнозні оцінки дозволяють стверджувати, що аналогічні тенденції спостерігатимуться до 2016 року.

З іншої сторони, важка економічна ситуація України спричинила соціальне напруження, загрозу соціально-економічній стабільності та зниження рівня національної безпеки держави, тому питання дослідження бідності населення в останні роки, набуває особливої гостроти, а для його вирішення державою докладаються чималі зусилля. 12 березня 2013 року Міністерство соціальної політики разом із Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством фінансів, Державною службою статистики та Національною академією наук України видали Наказ про затвердження Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення, згідно з яким в Україні оцінка соціального захисту проводиться з урахуванням показників бідності населення. Для більш детального аналізу та контролю за станом бідності, перелік міжнародних показників визначення бідності доповнено багатовимірним індексом бідності (визначає багатовимірні деривації в одних і тих же домогосподарствах у галузях освіти, здоров'я та рівня життя), Індексом гендерної нерівності (відображає гендерну нерівність у трьох вимірах: репродуктивному здоров'ї, розширенні можливостей та економічній активності на основі національних даних з репродуктивного здоров'я, розширення прав та можливостей жінок та участі жінок на ринку праці), індексом гендерного розвитку та коефіцієнтом нерівності людей. Проте й досі невирішеною залишається проблема зниження рівня бідності, забезпечення соціальних гарантій та консолідації фінансових ресурсів на потреби соціального забезпечення, які хронічно обмежені і до сьогодні виділяються за так званим залишковим принципом як і за часів СРСР.

Проблеми бідності населення доповнюються цілою низькою негативних явищ у суспільстві, зокрема, підвищенням рівня безробіття, яке також спричинене неуспішністю трансформаційної соціально-економічної перебудови. Гранично допустимим, передбаченим Методикою розрахунку рівня економічної безпеки в Україні, визначається безробіття на рівні 10 %. Рівень безробіття на сьогодні в Україні є нижчим, ніж середнє значення по Євросоюзі (10,24 %): у 2010 р. – 8,1 %, у 2011 – 7,9 %, у 2012 – за даними Державної служби зайнятості, 7,5 %, а згідно Моніторингу розвитку соціальної сфери [90] – 8,1 %, а у 2013 р – згідно з даними офіційної статистики зменшився на 0,3 % і становив 7,2 % та критично піднявся у 2014 р. до 9,3 % та максимально наближений до 10 %. Як бачимо, у 2011 р. відбулося незначне скорочення даного показника на 0,2 % порівняно з 2010 р., а у 2012 р. порівняно з 2011 р. зростання на 0,2 пп. Поряд із цим, рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад 6 місяців до загальної чисельності безробітних), який не повинен перевищувати

25–30 %, за цей же період, перетнув допустиму межу і сягає 52,9 % у 2010 р. та 46,3 % у 2011 р., а також 59,7 % та 60,7 % у 2012 та 2013 рр. відповідно.

Варто зазначити, що ситуація у соціальній сфері України, яка на сучасному етапі перебуває у край важкому становищі, в процесі трансформацій не досягнула бажаного розвитку. Показники соціально-економічного розвитку України досить наближені до показників СРСР кінця 1980-х років. Як свідчать дані [33, с. 32] у СРСР частка капітальних вкладень в економіку, які спрямовувалися на будівництво житла, з 1960 р. до середини 80-х рр. ХХ ст. поступово скорочувалася з 23 % до 14 – 5 % за рік. Для порівняння, в Україні різке зростання рівня бідності і безробіття безпосередньо чинять вплив на наявність житлового фонду в середньому на одну особу. В Україні високий рівень бідності і безробіття впливають на формування доходів населення, а вони, своєю чергою, на спроможність купувати житло. У 2010 р. на одну особу припадало 23,3 м², у 2011р. – 23,5 м², у 2012 р. – 23,7 м², у 2013 р. – 23,8 м², та у 2014 р. – 22,5 м², проте це на 1,7, 1,5 та 1,3 м² менше, ніж передбачено у Методиці. Проблема забезпеченості житлом вимагає негайного вирішення, що можна зробити шляхом проведення житлово-комунальної реформи.

Витрати на освіту у 1950 р. в національному доході становили 10 % і знизилася до 6 % в середині 1980–х. Сьогодні ми спостерігаємо ситуацію, коли обсяги видатків зведеного бюджету на освіту у 2010 р. становили 7,4 %, у 2011 р., помітно зменшилися до 6,6 %, а у 2012 р. – 7,42 %, 7,2 % у 2013 р. та 6,4 % у 2014 р. В той же час, сфера охорони здоров'я також перебувала у кризовому стані, так як на її розвиток виділялося менше 4 % національного доходу, в той час як інші країни спрямовували на ці цілі 6–12 % [33, с. 32]. Порівняно низький рівень життя населення, у поєднанні із проблемами недофінансування усіх сфер економіки країни, провокують підвищення рівня захворюваності та смертності. Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, які передбачені Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, становить не менше 4 % ВВП. В Україні, фактичне значення даного показника впродовж 2010-2013 рр. не досягає міжнародного рівня. У 2010 р., 2012 р. та 2013 р. спостерігалось підвищення обсягів видатків зведеного бюджету від порогового значення, закладеного вітчизняною методикою на 0,1 %, проте у 2011 р. відбулося значне зниження даного показника до 3,7 %, що на 0,3 % менше допустимого значення. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) передбачає витрати на медицину не менше ніж 5% ВВП країни, а Методика розрахунку рівня економічної безпеки України – не менше 4 % ВВП. Проте, в Україні фактичне значення даного показника впродовж 2010–2014 рр. не досягає міжнародного рівня. У 2010 р. обсяги видатків зведеного бюджету становили 4,1 %, і у 2011 р. знизилася до 3,7 %, проте у 2012 р. фінансування збільшилося до 4,1 %, до 4,2 % у 2013 р. та 3,6 % у 2014 р. В таких умовах, сфера медичного обслуговування не в змозі ефективно виконувати свої функції. В результаті посттрансформаційних змін та у період післякризового розвитку економіки України значення соціально-економічних показників надзвичайно низькі, що свідчить про низький рівень соціально-економічного розвитку, за яким наша держава не лише не досягла рівня 1990 р., а повернулася до рівня

середини 1980-х рр. Ситуація вкрай погіршилася у 2014 році під впливом низки дестабілізуючих факторів, таких як: висока боргова залежність від зовнішніх кредиторів, військові дії на Сході країни, підвищення рівня зовнішньої міграції, падіння ВВП, збільшення рівня тінізації економіки, корупції та неформальної зайнятості. Така кризова ситуація, з метою подолання і попередження негативних процесів, вимагає негайного розроблення дієвої стабілізаційної політики, яка дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти, та ефективності міжнародних фінансових операцій.

Водночас іншим показником рівня і якості життя населення є співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, яке не повинно бути меншим 3 разів. На сьогоднішньому етапі, ми спостерігаємо збільшення середньої зарплати у 2,6–3,0 рази, порівняно з розміром прожиткового мінімуму, що максимально наближається, а у 2014 році досягнуло граничного значення і провокує виникнення нових загроз економічній безпеці. Доповненням даного показника виступає відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму. Дане співвідношення повинно становити 1,5–2 рази. Протягом останніх років в Україні мінімальна пенсія у 1,53–1,62 раза менша, ніж прожитковий мінімум в державі (рис. 2.2). Так, у 2013 р. її розмір становив 922 грн. (118 дол США), у 2014 р. – 949 грн. (60,5 дол США) та у 2015 р. – 1011,5 грн. (46 дол США).

Рис. 2.2. Динаміка мінімального розміру пенсії та прожиткового мінімуму в Україні у 2009–2015 рр.

Розраховано за: [87 – 88; 91 – 94]

Виникнення нових загроз провокує запровадження пенсійної реформи, яка за умов заниженого рівня мінімальної пенсії, надто малого розриву між мінімальною та середньою пенсією, перетвориться у джерело соціальної та економічної небезпеки для держави. Водночас, зростаюче навантаження на державні фінанси зі сторони дефіциту пенсійної системи призведе до

збільшення державного боргу країни. Варто зазначити, що лише у 2013 р. сума планових трансфертів та коштів на покриття дефіциту бюджету Пенсійного Фонду України (ПФУ) становила 83,2 млрд. грн., що складає 33,0 % загального обсягу видатків ПФУ і збільшилася у 1,3 раза порівняно з 2012 р. Тому обґрунтовано можна стверджувати, що головної мети пенсійної реформи – ліквідації дефіциту ПФУ за період 2013–2015 рр. досягнуто не було.

Доцільним виявляється аналіз відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого. Як бачимо, в Україні сукупні витрати 10 % найбільш забезпеченого населення у 2,2 раза у 2010 р. 2,7 раза у 2011 р. у 4,6 раза у 2012 р., у 4,7 у 2013 р. та 4,4 у 2014 р., перевищують сукупні витрати 10 % найменш забезпеченого. Водночас, стрімко зростає частка витрат населення на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, яка уже перетнула відмітку у 50 %. Сьогодні, зважаючи на соціально-економічний статус значної частини українців, зокрема на низький рівень зарплат, а особливо у бюджетній сфері, важко прогнозувати покращення ситуації в країні.

Досить високим в Україні є рівень безробіття (за методологією МОП), граничне значення якого передбачено на рівні 10 %. Даний індикатор показує нам позитивну тенденцію до 2013 р. В умовах 2012–2013 рр. рівень безробіття поступово скорочувався на 0,4 – 0,3 пп. щороку, проте у 2014 різко підвищився до 9,3 %, а у 2015 р. – до 9,6 %. Особливої уваги потребує рівень прихованого безробіття, зокрема у сільській місцевості, так як до зайнятого населення віднесено членів селянських домогосподарств, які отримують дохід, але офіційно не працевлаштовані. Така нерегульована ситуація на ринку праці та низький рівень заробітної плати в Україні у поєднанні із світовими процесами глобалізації та інтеграції спричинили розвиток зовнішньої трудової міграції громадян України. Варто відзначити, що середньомісячний заробіток одного трудового мігранта за межами країни становить 930 дол. США, що у 2,5 раза більше порівняно із зарплатою в Україні. Поряд із цим середній розмір допомоги по безробіттю у 2013 р. становив 977 грн./міс., а у 2012 р. – 878 грн./міс.

Підвищення рівня безробіття загрожує різким зростанням бідності в країні, а в умовах рецесії становить небезпеку особливо вразливим групам населення: безробітним, батькам-одинакам, багатодітним сім'ям, пенсіонерам. Також збільшується ризик і для людей з низьким рівнем освіти, літніх людей та іммігрантів. В таких умовах необхідно акцентувати увагу на збільшенні рівня легальної зайнятості та на зниженні реальної інфляції (на рівні 1-3 %), що є досить проблематичним та недосяжним для України.

Ще складнішою спостерігається ситуація у сфері освітніх послуг. Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту у 2010 р. становив 7,4 %, що на 0,9 % менше порогового значення (8,3 %). У 2011 р. позитивних змін не відбулося, навпаки, ситуація погіршилася – обсяг видатків зведеного бюджету на освіту помітно зменшився і становив 6,6 %, що на 1,7 % менше граничного значення, а у 2012 р. досягнув рівня 7,2 % ВВП. В умовах 2013 р. позитивних зрушень не

відбулося і видатки на освіту становили 7,2 % ВВП. Водночас, частка цих видатків у 2014 р. зменшилася до 6,4 % ВВП.

Проблема забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку країни вимагає негайного перегляду та удосконалення системи моніторингу економічних процесів. Необхідно переглянути підходи до визначення соціальних стандартів та досягнення належного рівня життя населення. Варто звернути увагу на те, що порогові значення індикаторів соціальної компоненти економічної безпеки певною мірою залежать від значень інших економічних показників. На нашу думку, з метою виявлення загроз і ризиків соціальній безпеці держави, варто детальніше проаналізувати динаміку показників соціальної сфери (табл. 2.2) (Додаток В). Проведений аналіз основних показників соціально-економічного розвитку держави за останнє десятиріччя, свідчить про погіршення ситуації в соціальній сфері. Дані табл. 2.3 та рис. показують стрімке скорочення чисельності населення країни, поступове зниження індексу людського розвитку, зростання рівня безробіття та інфляції, знецінення національної валюти, зниження купівельної спроможності населення.

Таблиця 2. 3

Динаміка чисельності населення України у 1993 – 2014 рр.

Рік	Чисельність населення, тис. осіб	% співвідношення з 1993 роком	Темп приросту, %	% скорочення чисельності населення у порівнянні з попереднім роком
1993	52114,4			
1994	51728,4	99,26	-0,74	0,74
1995	51297,1	98,43	-1,57	0,83
1996	50818,4	97,51	-2,49	0,92
1997	50370,8	96,65	-3,35	0,86
1998	49918,1	95,79	-4,22	0,87
1999	49429,8	94,85	-5,15	0,93
2000	48923,2	93,88	-6,12	0,97
2001	48457,1	92,98	-7,12	1
2002	48003,5	92,11	-7,89	0,77
2003	47622,4	91,38	-8,62	0,73
2004	47280,8	90,73	-9,28	0,66
2005	46929,5	90,05	-9,95	0,67
2006	46646,0	89,51	-10,50	0,55
2007	46372,7	88,98	-11,02	0,52
2008	46143,7	88,54	-11,46	0,44
2009	45962,9	88,20	-11,80	0,34
2010	45778,5	87,84	-12,16	0,24
2011	45633,6	87,56	-12,44	0,32
2012	45553,0	87,41	-12,59	0,18
2013	45426,2	87,17	-12,83	0,28
2014	42929,3	82,38	-17,62	5,50

Розраховано за: [79]

Офіційна статистика говорить, що у 1993 році чисельність населення України була найбільшою і становила 52,1 млн. осіб, проте вже до початку 2009 року скоротилася до 46,1 млн. осіб, а станом на 2014 р. в Україні проживало 42,9 млн. осіб. Помітна вагома низхідна динаміка чисельності населення. Тенденції скорочення населення України відображені за допомогою таблиці 2.3. Так, у 1997 році порівняно з 1993 чисельність населення України скоротилася на 1743,6 тис. осіб, або ж на 3,35 %, у 2002 році порівнюючи з 1993 – на 4110,9 тис. осіб – 7,89 %, у 2007 на 5741,7 тис. осіб (11,02 %) і у 2009 році в Україні проживало на 6151,5 тис. осіб менше, ніж у 1993 році. 2014 рік характеризується також від’ємним приростом населення (Додаток Г). Загалом на початок XXI ст. чисельність населення України скоротилася на 6,12 % і становила 93,88 % від рівня 1993 року. Чисельність населення України невинно зменшувалась всередньому на 0,67 % щорічно.

Не можна не звернути увагу на той факт, що найвищі темпи скорочення чисельності населення спостерігалися з 1995 по 2001 рік (в середньому на 0,9 % щороку). Цікавим виявляється те, що розроблена соціальна політика щодо підвищення народжуваності, підтримки материнства та підвищення соціальних стандартів на сьогодні не дає бажаного результату. Ми спостерігаємо погіршення демографічного становища України та різкого загострення ситуації в сфері демографії.

Основними причинами такого явища можна вважати низький рівень життя, зокрема відсутність належних житлово-побутових умов, а в окремих випадках власного житла, старіння населення, бідність, яка тягне за собою міграційні процеси, високий рівень смертності та низький рівень народжуваності, екологія, безробіття та низькі доходи у більшості сімей, високий рівень розлучень та переривання вагітності, важкі умови праці більшості жінок дітородного віку, низькі санітарно-гігієнічні норми.

До інших дестабілізуючих факторів демографічної безпеки можна також віднести: (1) незадовільний рівень та низьку якість індивідуальних послуг, що надаються населенню, передусім освітніх (брак новітніх навчальних ресурсів, обмежений доступ до отримання повної середньої освіти дітей з невеликих і віддалених від районного центру шкіл, незабезпеченість педагогічними кадрами, проблеми подальшої інтеграції вищої освіти України в Європейський освітній простір); (2) недостатність оздоровчих заходів (недостатня кількість кваліфікованих медичних кадрів, неефективність профілактичних програм, відсутність страхової медицини, недостатність високотехнологічного обладнання для інтенсивної терапії та реанімації; відсутність у переважній більшості регіонів спеціалізованого медичного транспорту, фельдшерських та фармацевтичних пунктів у сільській місцевості тощо); (3) низький рівень продуктивності праці в економіці (відсутність належної мотивації у працівників до легальної продуктивної зайнятості, невідповідність професійно-кваліфікаційного рівня робочої сили потребам економіки; наявність тіньових відносин на ринку праці); (4) низький рівень купівельної спроможності населення, що пов’язано із диференціацією доходів населення та зростанням індексу споживчих цін, як в Україні, так і в сусідніх країнах.

Порівнюючи показники інфляції в Україні та країнах СНД за 2012 р., бачимо, що індекс споживчих цін у даному періоді найвищим є в Білорусі (159,2 %), другу позицію займає Таджикистан (105,8 %), третю розділяють Казахстан (105,1 %) та Росія (105,1 %), Вірменія (108 %), Киргистан (108 %). На четвертій сходинці перебуває Молдова (104,6 %). Найсприятливішою у даній групі країн щодо рівня інфляції ситуація склалася в Україні (100,6 %) та Азербайджані (101,1 %) [97]. На даному етапі, можна говорити про поступове зростання номінальної заробітної плати лише в окремих країнах: Білорусь (193,5 %), Молдова (108,9 %), Росія (113,9 %), Таджикистан (125,6 %). Проте, під впливом зростання рівня інфляції, індекс середньомісячної реальної зарплати (у % до попереднього року) значно нижчий: Україна (114,4 %), Білорусь (121,5 %), Вірменія (102,1 %), Киргистан (112,1 %), Казахстан (107 %), Молдова (104,1 %), Росія (108,5 %), Азербайджан (108,2 %) та Таджикистан (118,7 %) [97].

В умовах 2013 року групування країн СНД (за допомогою багатовимірного (кластерного) аналізу за показниками рівня інфляції у 2013 році (табл. 2.4)) засвідчує, що Україна знаходиться в одному кластері (3 кластер) з Азербайджаном та має найнижчий показник індексу споживчих цін та підтверджує тенденції 2012 р.

Таблиця 2.4

Групування країн СНД за рівнем інфляції у 2012–2013 рр.

2012 рік			2013 рік		
Країна	Номер кластера	Евклідова відстань	Країна	Номер кластера	Евклідова відстань
Білорусь	1	0,00	Таджикистан	1	0,75
Таджикистан	2	0,30	Казахстан		0,05
Казахстан		1,00	Росія		1,05
Росія		1,00	Вірменія		0,05
Вірменія		1,90	Киргистан		0,85
Киргистан		1,90	Молдова		1,25
Молдова		1,50	Білорусь		2
Україні		3	0,25	Україна	3
Азербайджані	0,25		Азербайджан	1,35	

Розраховано за: [79]

Як бачимо, порівнюючи з постсоціалістичними країнами, становище України досить важке. На сучасному етапі, можна стверджувати про входження країни в зону рецесії – другої стадії кризи, що підтверджують як офіційні статистичні показники, так і експерти австрійського «Erste Bank» [98].

Основні показники соціально-економічного розвитку свідчать про зниження рівня життя населення, його купівельної спроможності, підвищення рівня соціальної напруги у суспільстві, а, відтак, про зниження рівня соціальної безпеки. Проблема соціальної компоненти економічної безпеки вимагає негайного перегляду та удосконалення системи моніторингу соціальної безпеки. Необхідно переглянути запропоновану методику розрахунку рівня економічної безпеки в Україні, систематизувати діючі індикатори і

передбачити, окрім аналізу вищезазначених індикаторів, впровадження нових, які б доповнювали уже існуючі. Такими показниками можуть стати: (1) середньомісячна номінальна зарплата; (2) частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності); (3) наявність житлового фонду в середньому на одну особу; (4) індекс людського розвитку; (5) чисельність і частка середнього класу; (6) рівень безробіття; (7) рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу; (8) індекс якості життя; (9) багатовимірний індекс бідності; (10) індекс гендерної нерівності; (11) індекс гендерного розвитку; (12) рівень тінізації економіки; (13) індекс сприйняття корупції в соціальній сфері. Варто зазначити, що такі показники уже введені за кордоном і дають узагальнену характеристику рівня життя населення.

На нашу думку, необхідним є першочергове доповнення переліку індикаторів соціальної безпеки індексом людського розвитку (ІЛР), оскільки він інтегрує дані про тривалість життя населення, рівень освіти і грамотності та ВВП на одну особу (з урахуванням паритету купівельної спроможності національної валюти). ІЛР обчислюватиметься як середнє арифметичне індексів тривалості життя, індексу освіти та скоригованого індексу ВВП на одну особу. А. І. Сухоруков пропонує вставити порогове значення даного показника на рівні 0,800 [68, с. 535], що являється цілком прийнятним та обґрунтованим. Варто відзначити, що за індексом людського розвитку, Україна посідає достатньо високу позицію. Так, за даними ПРООН, у 2010 р. даний показник становив 0,710, а вже у 2011 р. піднявся до 0,729, у 2012 р. – 0,740, у 2013 р. – 0,734, а у 2014 р. – 0,747, що являється доволі наближеним до запропонованого граничного значення. Не менш вагомим індикатором може виявитись і рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу, який показує відношення річних грошових доходів населення до його середньорічної чисельності.

Виявляється цілком обґрунтованим визначення інтегрального показника соціальної безпеки України з урахуванням пропонованих нами показників. Результати дослідження доводять, що інтегральні показники СцБ істотно різняться за офіційною та авторською методиками (у 2014 р. – у 2,2 рази) (рис. 2.3). Проте, подібним у цих підходах є те, що останнім часом спостерігається низхідна динаміка. На основі трендової моделі (апроксимації) з використанням пакету Excel, можемо спрогнозувати вірогідне подальше зниження рівня СцБ до близько 10% у 2018 р., що, насамперед, спричинено найбільш несприятливим впливом погіршення показника зайнятості населення та скороченням обсягів фінансування зі зведеного бюджету потреб освіти та охорони здоров'я в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів для інвестування в національну економіку, що, значною мірою, також пов'язане з поглибленням соціально-економічної кризи та військовими діями на Сході України.

Соціальна напруженість в суспільстві та конфліктність інтересів населення провокують виникнення низки соціальних ризиків, які пов'язані з неправовою поведінкою індивідів.

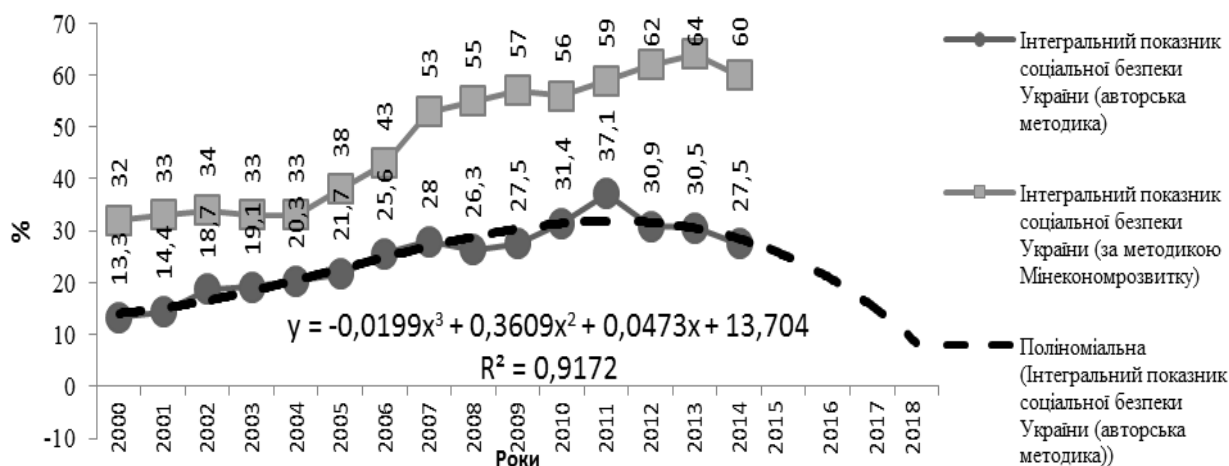

Рис. 2.3. Динаміка інтегрального показника соціальної безпеки України, розрахованого за авторською методикою та методикою Мінекономрозвитку, 2000–2018 рр. (2015–2018 рр. – прогнознi оцiнки)

Розраховано за даними Державної служби статистики України, СБ, МВФ

Це спричиняє необхідність виявлення і подолання загроз в соціальній сфері зі сторони кримінальних структур. Тому на даному етапі обґрунтованим виявляється розрахунок такого індикатора соціальної безпеки як рівень злочинності. З цією метою доцільно провести істотне вдосконалення системи статистичної звітності щодо стану соціальної сфери в країні, доповнивши статистичні спостереження відомостями про стан формування в країні середнього класу, що, на жаль, сьогодні не проводиться, та адаптації цієї системи до сучасних європейських стандартів. Водночас, усе запропоноване дозволить більш адекватно оцінити рівень соціальної безпеки України.

2.2. Оцінка рівня соціальної безпеки України

Сучасні посттрансформаційні та інтеграційні процеси, які відбуваються в Україні та модернізація її економіки, вимагають від неї побудови надійної фінансово-економічної основи для забезпечення належного рівня життя населення, високого рівня зайнятості та соціальної захищеності. Надмірний рівень тінізації економіки й криміналізації суспільства, низька купівельна спроможність громадян та недосконалість механізму надання пільг незахищеним (малозабезпеченим) верствам населення та цільовий характер соціальних виплат провокують зростання бідності та безробіття населення, ведуть до підвищення рівня смертності, до поширення «соціальних» хвороб (алкоголізму, тютюнопаління та наркоманії), а відтак, порушують економічну та соціальну рівновагу у суспільстві, знижуючи рівень життя населення, його соціальну захищеність та рівень соціальної безпеки.

Зазначений постійний мінливий стан елементів породжує граничні уявлення про безпеку на основі порогових значень та індикаторів рівня соціальної безпеки, який у 2014 році значно знизився – до 60 % (рис. 2.4). Як бачимо з рисунка 2.4 трендова модель (апроксимації) до 2018 р. вказує на вірогідне подальше зниження

рівня соціальної безпеки до позначки нижче 50%. Сукупність низки дестабілізуючих факторів таких як тінізація економіки, корупція, бідність та зниження рівня якості життя населення поглиблюють проблеми соціальної компоненти економічної безпеки України.

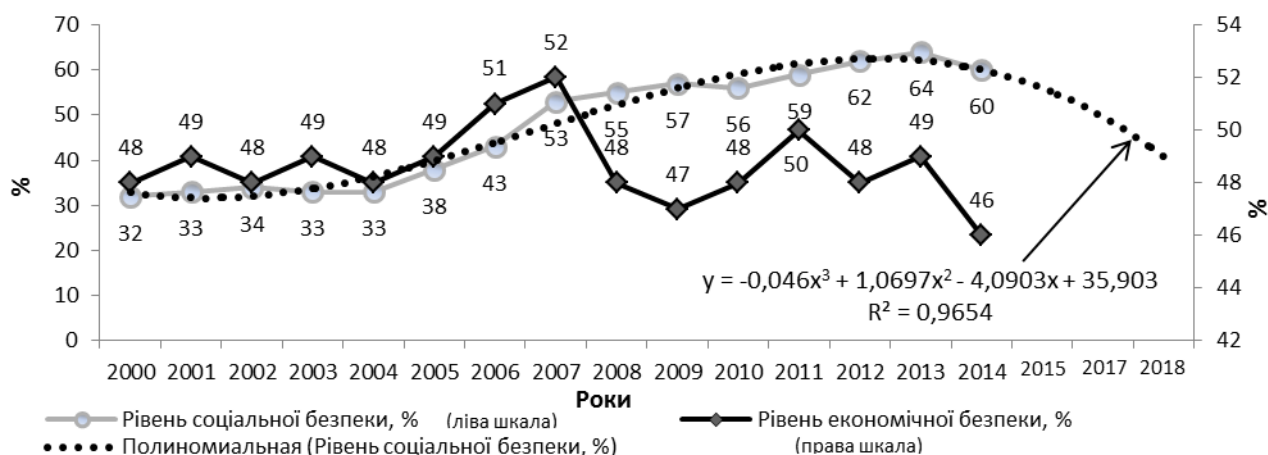

Рис. 2.4. Динаміка інтегрального показника рівня економічної та соціальної безпеки України, 2000–2018 рр. (2015–2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за даними Державної служби статистики України, СБ, МВФ

Аналіз основних показників соціально-економічного розвитку України (табл. 2.5) переконливо підтверджує проблеми макроекономічної стабільності, соціального напруження у суспільстві, засвідчує економічну та боргову залежність України від розвинутих країн.

Таблиця 2.5

Показники соціально-економічного розвитку України, 2008–2014рр.

№ за/п	Показники	Граничне значення	Фактичний стан в Україні							Соціально-економічне значення
			2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
1.	Коефіцієнт Джіні (відношення 10 % найбагатших до 10 % найбідніших)	не > 8 разів	0,259	0,257	0,249	0,243	0,233	0,236	0,226	Соціальне напруження
2.	Рівень бідності	не < 25 %	27	26	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0	Деградація населення
3.	Рівень безробіття	не > 10 %	6,4	8,8	8,1	7,9	8,1	7,2	9,3	Зубожіння населення
4.	ІЛР (за даними ПРООН)	0,800	0,792	0,796	0,710	0,729	0,740	0,734	0,747	Рівень людського розвитку
5.	Обсяг видатків Зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	не < 8,3 %	6,4	7,3	7,4	6,6	7,2	7,2	6,4	Деінтелектуалізація нації
6.	Обсяг видатків Зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	не < 4 %	3,5	4,0	4,1	3,7	4,1	4,2	3,6	Підвищення рівня смертності

*- прогнозний показник Держкомстату України та Міністерства фінансів України

Розраховано за: [82 – 84; 89; 100–102]

Варто відмітити, що серед усіх аналізованих показників стійку позитивну динаміку можна прослідкувати щодо індексу людського розвитку, значення якого в Україні за період з 1990 до 2012 рр. зросло з 0,714 до 0,747, або на 4% (в середньому приблизно на 0,2% за рік) та знизився на 0,060 пп. у 2013 р. та 0,747 у 2014 р. [99], що свідчить про підвищення рівня людського розвитку в країні. Незважаючи на вказане, це суттєво не впливає на важку ситуацію у соціальній сфері, яка хронічно недофінансовується, що загрожує державі підвищенням рівня смертності та деінтелектуалізацією нації.

За оцінками Державного комітету статистики України динаміка показників смертності на народжуваності з 2007 р. по 2015 р. не є оптимістичною. Підвищення рівня смертності та бідності населення актуалізують проведення дослідження динаміки видатків Зведеного бюджету на соціальні заходи (рис. 2.5), яка носить висхідний характер та відображає позитивні зміни в державі, проте це не призводить до підвищення рівня та якості життя населення, оскільки існують такі об'єктивні фактори як інфляція та безробіття, що знижують купівельну спроможність населення та не дозволяють зменшити соціальну нерівність між громадянами.

На даному етапі пріоритетні завдання держави полягають у раціоналізації соціальних видатків бюджету шляхом забезпечення ефективності функціонування організацій соціальної сфери та цільового характеру надання соціальної допомоги [103, с. 48], перегляді адресності надання соціальних пілг та у максимально ефективному використанні соціальних видатків держави завдяки організаційній модернізації та посиленні цільового спрямування видатків.

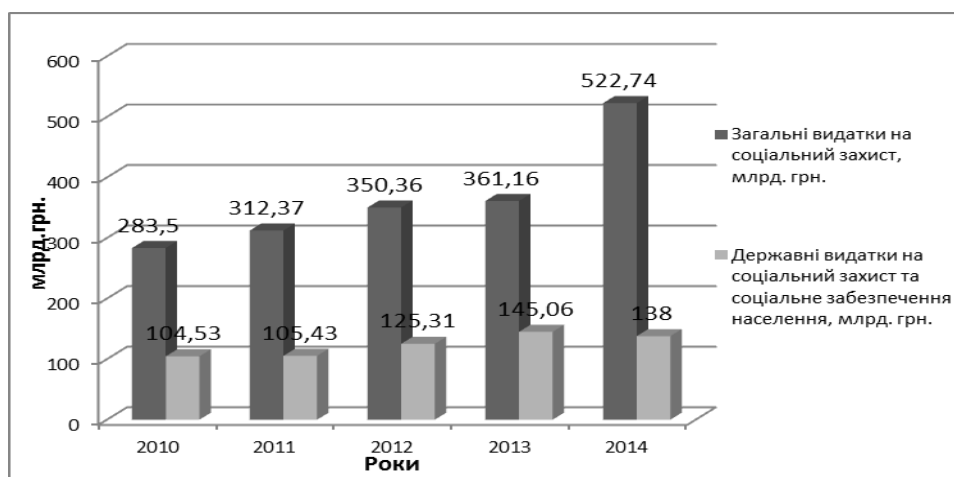

Рис. 2.5. Динаміка видатків Зведеного бюджету України у 2010–2014 рр. Розраховано за:[79; 104]

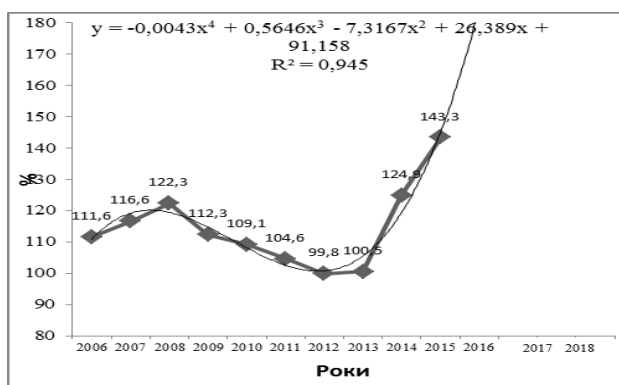
Варто зазначити, що сьогодні політика держави спрямована на поступове підвищення обсягів фінансування соціальної сфери, про що свідчить стрімке зростання видатків на соціальний захист із 283,5 млрд. грн. у 2010 р. до 522,74 млрд. грн. у 2014 р. (рис. 2.5), проте, для зменшення соціальної напруженості та з метою подолання і попередження негативних процесів у суспільстві, необхідно негайно розробити дієву стабілізаційну політику, яка дозволить

переглянути принципи системи адресної допомоги, дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти, та ефективності міжнародних фінансових операцій.

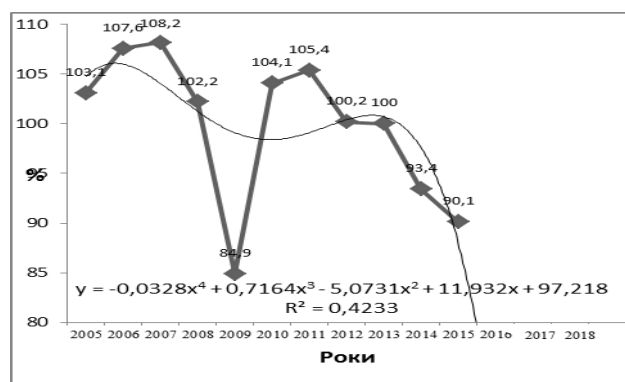
Забезпечення належного рівня життя населення у соціально-орієнтованому демократичному суспільстві, зазвичай, покладається на державу, яка за допомогою фіскальної та монетарної політики впливає на характер змін, що відбуваються. Проте, в умовах надзвичайно жорсткої економічної кризи, невирішеною залишається проблема мобілізації державою до бюджету коштів для виконання функцій і зобов'язань. Основними причинами цього є: (1) безперервний процес втрати одних джерел фінансових надходжень до бюджету і пошук інших; (2) неефективна політика стабілізації національної грошової одиниці та залежність політики Національного банку від урядових колізій; (3) низька фінансова й управлінська дисципліна; (4) тінізація економіки; (5) неефективність здійснення окремих видів видатків, марнотратство, факти розкрадання державних коштів; (6) маніпулювання у сфері грошово-кредитних відносин політичними групами [105], що розбалансовує сукупний попит і сукупну пропозицію та сприяє розвитку макроекономічної нерівноваги. Варто зазначити, що загальна ринкова рівновага досягається за умови збалансованості окремих взаємозалежних ринків як складових соціально-економічної системи країни, а соціально-економічна рівновага – це такий стан країни, при якому економічний розвиток підпорядкований досягненню стратегічних соціальних цілей суспільства: високого рівня добробуту при розумній його диференціації по дохідних групах населення, зберігання і поліпшення екологічних умов життя, доступності культури, освіти, медичного обслуговування та ін. При досягненні стратегічних соціальних цілей економічна система потребує власної рівноваги і внутрішньої сталості, які досягаються тоді, коли обмежені ресурси використовуються повністю і ефективно, а їх розподіл по сферах і галузях економіки відповідає досягненню як стратегічних, так і тактичних соціально-економічних цілей країни [106].

Досягнення макроекономічної рівноваги в країні стає можливим у випадку ефективного здійснення стабілізаційної політики, методом «магічного чотирикутника» Парето, сутність якого полягає у відповідальності держави за помірне і стабільне економічне зростання ВВП (3–4 %); за високий рівень зайнятості (рівень безробіття – 3–7 %); за стабільність цін та грошового обігу (1 % у рік); за зовнішньоекономічну рівновагу (позитивне сальдо). Розроблення дієвої стабілізаційної політики, яка дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу та стабільного зростання ВВП на рівні 3–4 % за рік, повної зайнятості населення (рівень безробіття 3–7 %), стабільності цін (1 % за рік), досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках (позитивне сальдо експорту та імпорту), проявиться у стабільному курсі національної валюти, та ефективності міжнародних фінансових операцій дозволить

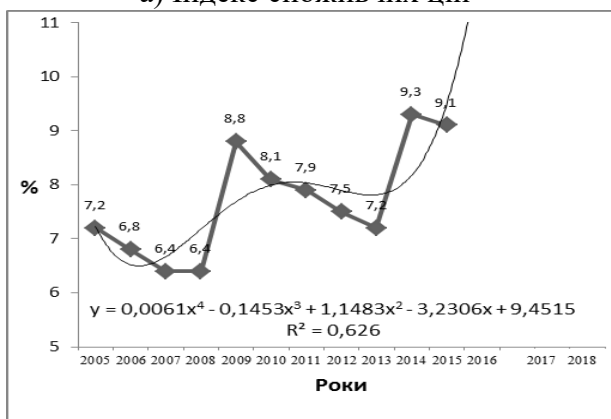
досягнути крайною необхідних для стабільного соціально-економічного розвитку показників та можна буде говорити про загальноекономічну рівновагу держави. Ми вважаємо за доцільне прослідкувати динаміку вищезазначених показників за останні 10 років (рис. 2.6).

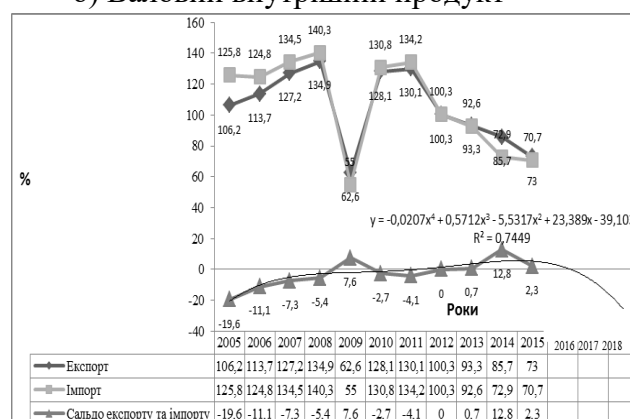
а) Індекс споживчих цін

б) Валовий внутрішній продукт

в) Рівень безробіття населення (за методологією МОП)

г) Зовнішньоекономічна рівновага

Рис. 2.6. Чотирикутник Парето для України, 2005–2018 рр. (2016-2018 рр. – прогностні оцінки)

Розраховано за: [82; 79; 107 – 110]

Як засвідчують результати проведеного дослідження, у період з 2005 по 2014 рр. в Україні була відсутня макроекономічна рівновага, не спостерігається чітка тенденція до економічного зростання та не виконується принцип Парето. Індекс споживчих цін у 2005 р. становив 113,5 % порівняно з попереднім роком, у 2006 р. знизився на 4,4 п.п. до 109,1 %, проте, починаючи з 2007 р. відбувається різке зростання інфляції до 125,2 % у 2008 р., після чого спостерігаємо поступове зниження даного показника до 108,0 % у 2011 – 2013 рр., проте, у 2014 році індекс споживчих цін різко підвищився до 124,9 %.

ВВП в Україні починаючи з 2005 р. поступово зростав на 4,6 % у 2006 р. та 0,6 % у 2007 р. з 102,7 % до 107,9 %, проте починаючи з 2008 р. спостерігається його різке падіння до 102,3 % та 85,2 % у 2009 р. 2010-2011 рр. знову показують позитивну динаміку щодо даного показника (104,1 % та 105,2 %). Починаючи з 2012 року валовий внутрішній продукт швидкими темпами скорочувався і у 2014 році досягнув позначки у 93,2 %. Згідно даних показників, економічна

стабільність за цей період не спостерігається, так як ріст ВВП не досягає рівня 3–4 % за рік, а навпаки постійно знижується.

Аналіз ситуації на ринку праці України також не засвідчує позитивної динаміки. З 2005 до 2008 рр. рівень безробіття повільними темпами скорочувався на 0,4–0,2 п.п. щороку, але під впливом світової фінансової кризи у 2009 р. значення даного показника різко зросло до 8,8 %, у 2010 році спостерігалось зниження на 0,7 п.п., до 8,1 % та до 7,9 % у 2011 р., проте за підсумками 2012 р. згідно Моніторингу розвитку соціальної сфери [111] рівень безробіття збільшився знизився ще на 0,4 п.п. і становив 7,5 %. В умовах 2013 року рівень безробіття скорочувався, однак, важка та кризова ситуація в Україні та військові дії на Сході країни помітно вплинули на даний показник у 2014 році (9,3 %). Проте, згідно даних Державного комітету статистики, порівняно з країнами Європейського союзу, де рівень безробіття у 2014 р. становив 10,2 % [112], що в середньому є максимально наближеним, але не перевищує 10 %, рівень безробіття в Україні був нижчим, а саме 9,3 %. Ми вважаємо, що даний показник є недостатньо обґрунтованим і фактично в Україні рівень безробіття значно вищий, оскільки в країні дійсно важка ситуація на ринку праці і значна кількість населення не реєструється на біржі праці, інша ж значна частка перебуває за кордоном (за неофіційними оцінками 3,0–3,5 млн. осіб, за даними Світового банку – 6,6 млн. осіб) [113].

Четвертою компонентою «чотирикутника Парето» є зовнішньоекономічна рівновага. Проведений аналіз тенденцій експорту та імпорту в Україні за останні роки показує перевагу імпорту над експортом (рис. 2.6). Як бачимо, за період 2005 – 2008 рр. відбулося поступове зростання як експорту товарів та послуг, так і їх імпорту. Сальдо експорту та імпорту за цей період носило від’ємне значення У 2009 році спостерігалось різке падіння обсягу експорту до 62,6 % порівняно з 2008 р. Водночас аналогічна тенденція спостерігалась і щодо імпорту товарів і послуг – 55 % порівняно з 2008р. У 2010 р. дані показники повернулися до рівня 2008 р. та незначне збільшення спостерігалось у 2011 р. У 2012 р. знову зафіксовано зменшення обсягів як експорту (на 29,8 %), так і імпорту (на 31,3 %). В умовах 2013 та 2014 рр. спостерігається незмінна тенденція до зменшення як експорту, так і імпорту. У 2013 р. 27 % експорту України було зорієнтовано на ЄС. Загалом у 2013 р. обсяги експорту скоротилися на 8,8 %, імпорту – на 5,9 %.

Варто зазначити, що відсотковий аналіз зовнішньоторговельного балансу недостатньо відображає реальну картину зовнішньоторговельних відносин. Якщо проаналізувати обсяги експорту та імпорту у грошовому вираженні, то можна зробити висновок, що протягом 2005–2014 рр. в Україні зовнішньоторговельне сальдо характеризувалося від’ємним значенням, що засвідчує значну перевагу імпорту над експортом (рис. 2.7).

З рисунка видно, що позитивне сальдо торгівельних операцій спостерігалось лише у 2005 р. (+1291,8 млн. дол.). Починаючи з 2006 р. розрив між експортом та імпортом носить від’ємний характер та різко збільшується і до 2008 р. досягнув позначки у -13294,7 млн. дол. У 2009 р. спостерігається покращення ситуації, так як під впливом світової фінансової кризи обсяги

виробництва країн-імпортерів значно знизилися і ввезення товарів на Україну зменшилося. Починаючи з 2010 р. знову спостерігається поступове збільшення імпорту та його переваги над експортом, що пояснюється прямо пропорційними змінами у обсягах експорту та імпорту.

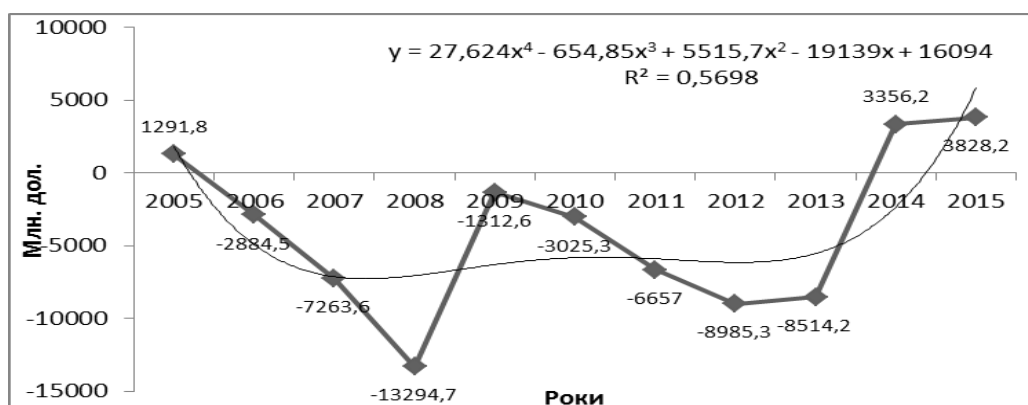

Рис. 2.7. Динаміка зовнішньоторговельного балансу України, 2005–2015 рр.
Розраховано за: [82; 84; 107 – 110]

У 2013 році знову відбувається різке збільшення розриву між експортом та імпортом до – 13666,1 млн. дол., проте у 2014 році скорочується до -527 млн. дол. Скорочення експорту зумовлене передусім ціновою ситуацією на основних експортних ринках, високими врожайми зернових культур у інших країнах, воєнними конфліктами, протекціоністськими заходами країн-партнерів України (країни Митного Союзу, зокрема Російською Федерацією), посиленням митного контролю товарів з України. Зменшення обсягів імпорту відбулося за рахунок скорочення імпорту природнього газу і вплинуло на зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів країни як складника валового нагромадження і мало негативний вплив на формування ВВП у цьому періоді. Аналогічна тенденція прослідковувалася і у 2014–2015 рр.

З метою покращання сальдо зовнішньої торгівлі Урядом послідовно реалізувався план заходів, який передбачав стимулювання зростання експортного потенціалу, скасування обмежень у зовнішній торгівлі, захист інтересів національних виробників на зовнішніх ринках, залучення інвестицій для створення інноваційної продукції, розширення виробництва товарів, що імпортуються і можуть вироблятися вітчизняними підприємствами. Проте, такі дії є недостатніми. На нашу думку, потрібно провести радикальні зміни в економіці країни. Попри ризики глобальної депресії, необхідно спрямувати зусилля на детінізацію економіки та зайнятості населення, легалізацію підприємництва, на розвиток промисловості та аграрного сектора економіки, зниження рівня корумпованості суспільства, що дозволить підвищити обсяги надходжень до бюджету, а відтак, і ріст ВВП, знизить рівень інфляції та безробіття, підвищить рівень зайнятості.

У Конституції України зазначено, що національна економіка України розвивається на основі соціально орієнтованої моделі. Це означає, що головним завданням на шляху соціально-економічного прогресу в державі має стати забезпечення передумов реалізації прав та свобод громадян, утвердження

середнього класу та подолання бідності населення. Однак в умовах трансформаційних процесів, що проходять в національній економіці виникають певні соціальні небезпеки та ризики. Тому держава мусить стати соціальним амортизатором цих процесів і водночас здійснювати активну соціальну політику [32, с. 286–287], забезпечивши належний рівень життя населення. Розвиток та функціонування національної економіки повинні відбуватися з урахуванням вимог сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці [31, с. 124].

Сьогодні в Україні уже зроблені перші кроки на шляху до підвищення рівня та якості життя населення, розроблені окремі програми соціальної підтримки населення, проте, на жаль, відсутній досконалий механізм моніторингу ситуації у соціальній сфері та методики визначення частки середнього класу, що є надзвичайно необхідним, так як трансформація постсоціалістичної економіки і досі не завершена. Структурна перебудова та реформування економіки України у 1990-х рр. породили різке майнове розшарування населення, знищення середнього класу та зосередження суспільних благ в руках невеликої кількості людей, так званих олігархів. В умовах несправедливого розподілу капіталу, при наднизькому ВВП на одну особу більша частина населення була доведена до зубожіння. Основні показники соціально-економічного розвитку засвідчують недостатній рівень ефективності проведених реформ та відсутність системності їх організації та вимагають орієнтації на європейський вектор ринкового господарювання.

Дослідження проблеми формування середнього класу в Україні носить багатогранний характер і знайшло своє висвітлення у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців. Основи сучасного розуміння суті середнього класу як соціально-економічної категорії закладено в роботах Арістотеля й Платона та знайшли подальший розвиток в працях К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера [114, с. 3]. Вагомий внесок у висвітлення даної проблеми у транзитивній економіці зробили російські вчені: Р. Авраамов, О. Аврамова, Л. Овчарова, О. Олександрова, В. Сенчагов, серед українських вчених-економістів О. Александрова, І. Бабець, А. Базилук, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Гончарук, Т. Заславська, О. Іляш, Е. Лібанова, М. Флейчук, Л. Яремко та інші. Проте, на сучасному етапі, за умов важкого соціально-економічного становища населення України, питання формування середнього класу набуло недостатнього висвітлення та потребує посилення уваги як зі сторони науковців, так і органів державної влади. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства, середній клас розглядається як основна складова політики подолання бідності та як головний внутрішній інвестор – джерело наповнення бюджету, адже, на сучасному етапі відчувається загострення проблем соціальної нерівності, відтак – збагачення окремих людей з паралельним зубожінням переважної більшості населення країни. Саме від формування середнього класу, як соціальної бази ринкових реформ і активної суспільної сили, що виражає і відстоює інтереси всього суспільства, залежить створення демократичної держави і громадянського суспільства.

Однією із основних характерних рис середнього класу у розвинутих країнах є високий освітній рівень представників цього прошарку. З метою визначеності можливості формування середнього класу в Україні, ми вважаємо за доцільне проаналізувати чисельність населення, яке навчалось у навчальних закладах освіти починаючи з 2000 р. (рис. 2.8).

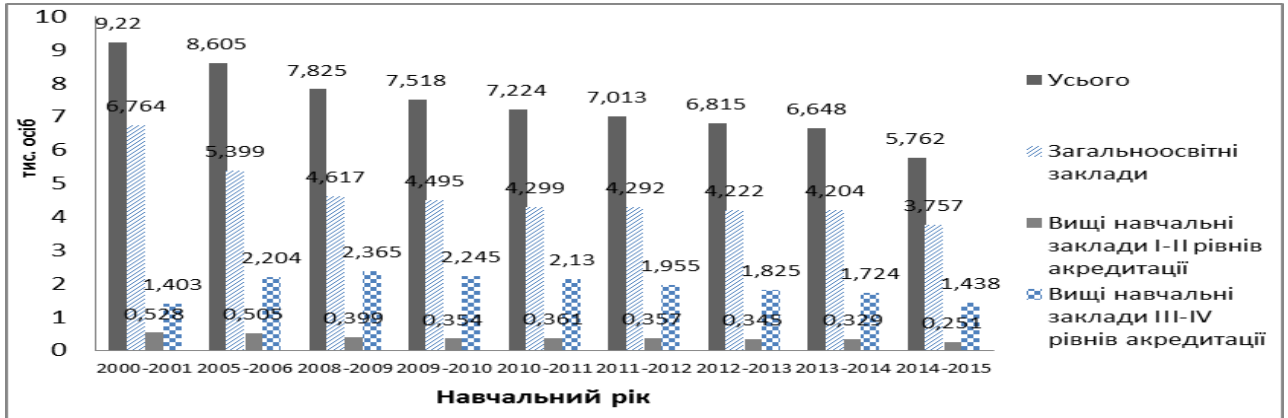

Рис. 2.8. Динаміка чисельності осіб, які здобували освіту у навчальних закладах України, 2000–2015 рр.

Розраховано за: [79; 102; 115]

Таким чином, в Україні за період з 2000 по 2015 рр. відбулися наступні зміни: чисельність населення, яке здобувало освіту різко зменшилася на 37,5 % із 9220 тис. осіб у 2000–2001 н.р. до 5762 тис. осіб у 2014–2015 н.р., в тому числі й осіб, які здобували вищу освіту на 39,2 % (1403 тис. осіб у 2000–2001 н.р., 2365 тис. осіб у 2008–2009 н.р., 1438 тис. осіб у 2014–2015 н.р.).

Наступною характерною рисою віднесення до середнього класу є приналежність до цієї групи за рівнем грошових доходів, тому поряд із цим необхідним є аналіз доходів та витрат населення на придбання товарів і послуг. Як бачимо (рис. 2.9 та 2.10), прослідковується прямо пропорційна залежність між витратами населення на придбання товарів і послуг та їх доходами.

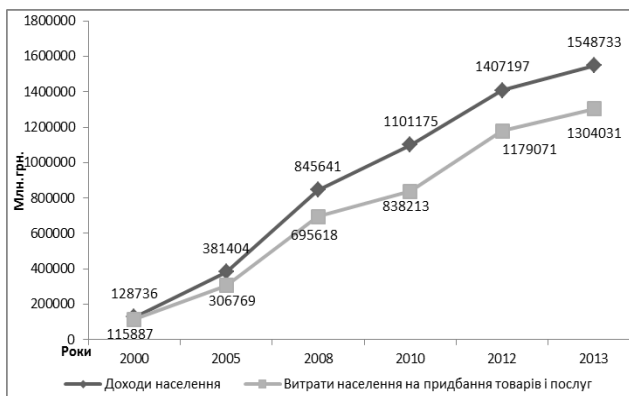

Рис. 2.9. Динаміка доходів і витрат населення України у 2000–2013 рр.

Розраховано за: [22; 79; 102]

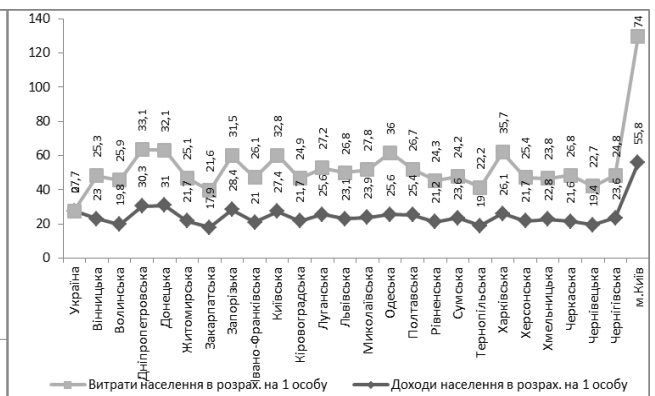

Рис. 2.10 Регіональний розподіл доходів і витрат населення у розрахунку на одну особу в Україні у 2013 р.

Розраховано за: [79; 116, с. 11-12]

Деяким іншим виявляється аналіз доходів і витрат населення в розрахунку на одну особу за регіонами України у 2013 р., де витрати населення суттєво перевищують їх доходи, що засвідчує наявність в населення нелегальних грошових доходів. В такому випадку потрібно говорити про наявність в регіонах тінізації економіки (рис. 2. 11).

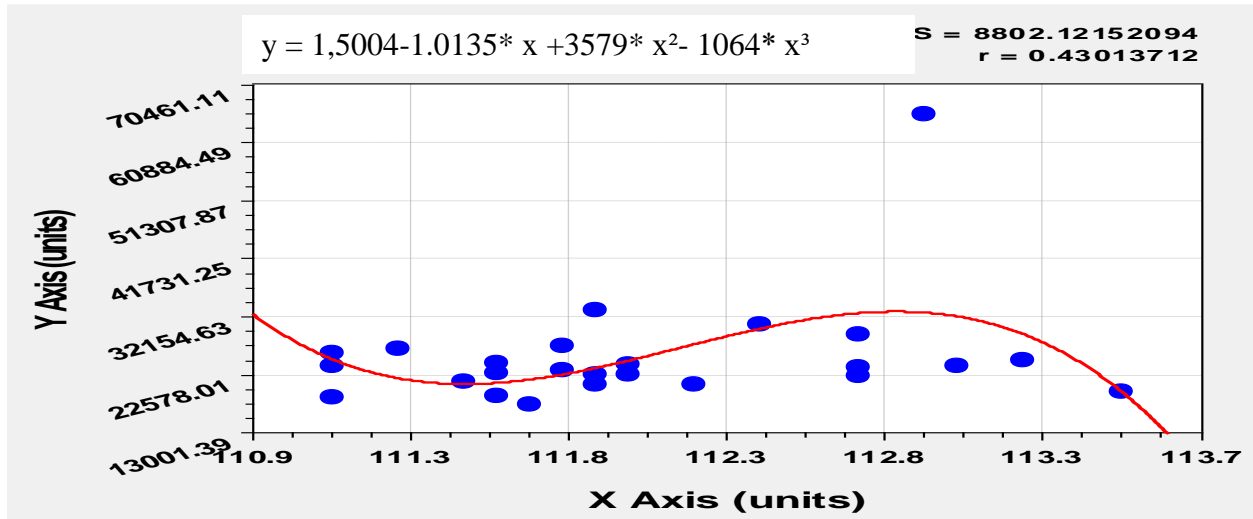

Рис. 2.11. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу індексу інфляції на доходи населення в розрахунку на 1 особу в Україні у 2014 р.

Розраховано за: [79]

Прямопропорційну залежність між витратами і доходами в розрахунку на одну особу підтверджують розрахунки за допомогою нелінійного програмування (рівняння 2.1), де прослідковується міцний зв'язок між даними показниками.

$$Y = 3491,60 + 0,81 \times x_1, R = 0,811; R^2 = 0,658; F(1,26) = 50,023 \quad (2.1)$$

де Y – ВВП на одну особу; x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції; R – коефіцієнт регресії.

Водночас відомо, що за офіційними даними в Україні частка тіньової економіки становить 40–45 % (рис. 2.12). Істотне підвищення рівня тіньової економіки призводить до майнової нерівності в країні. Зниження рівня тінізації економіки та забезпечення соціальної безпеки повинно відбуватися за умов дотримання національних інтересів, при цьому основним пріоритетом держави в цій сфері є підвищення рівня та якості життя її громадян. Так як, об'єктивними чинниками тінізації економіки є неготовність держави виконувати свої соціальні функції, надмірне державне регулювання економіки, корумпованість системи управління в окремих її ланках та високий рівень безробіття, на сучасному етапі спостерігаємо висхідну тенденцію динаміки обсягів тіньового сектора економіки.

Тінізація економіки має негативний вплив на показники соціального розвитку країни, помітно впливає на доходи населення, які включають офіційний заробіток, заощадження та нелегальний дохід. За таких умов виникає необхідність виокремлення нової структури суспільства – середнього класу.

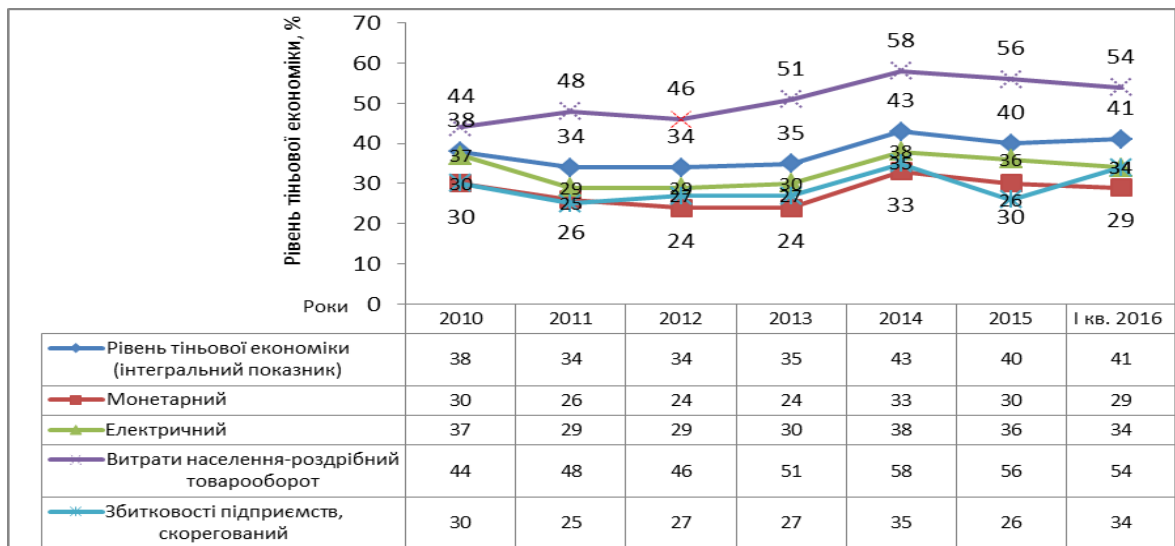

Рис. 2.12. Рівень тінізації економіки України, розрахований за різними методами, % (2010–2016 рр.)

Розраховано за: [117]

Середній клас у сучасному суспільстві повинен бути домінуючою соціальною групою, оскільки він являється основним носієм інтелектуального та соціального капіталу, реалізує у суспільстві функції соціального контролю за владними структурами та представниками великого бізнесу, що впливає на співвідношення приватних і соціальних затрат та вигід [114, с. 7]. Тому, досліджуючи процеси становлення середнього класу в Україні необхідно враховувати певну частину населення, яка отримує високі доходи, але не належить до середнього класу, так як їхні грошові надходження є частинами нелегальних капіталів, пов'язаних з тіньовим бізнесом та корупцією. Така категорія населення не зацікавлена в соціально-економічній та політичній стабільності суспільства. За таких умов вважається доцільним прослідкувати динаміку індексу сприйняття корупції (рис. 2.13) за останні роки та відслідкувати її вплив на формування середнього класу.

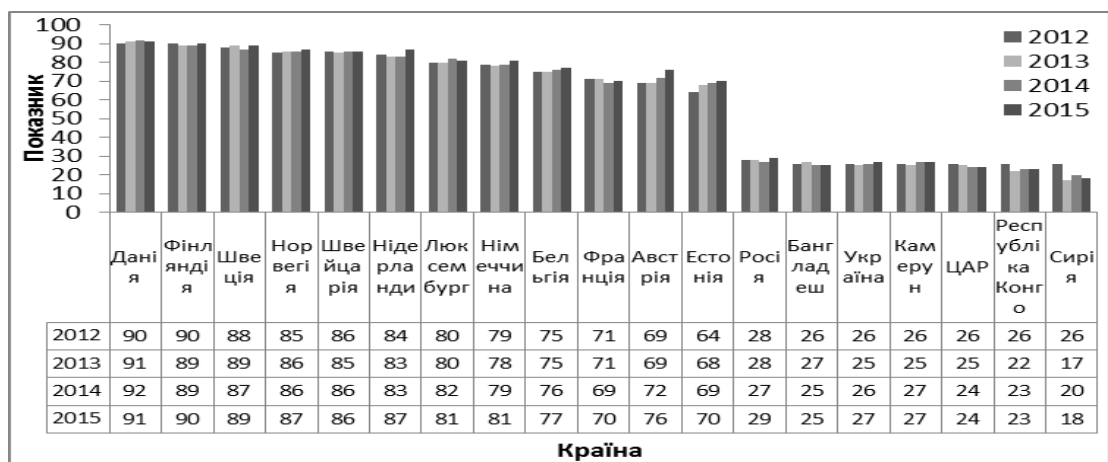

Рис. 2.13. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні та окремих країнах світу у 2012–2015 рр.

Розраховано за: [118]

Результати аналізу показали, що за індексом сприйняття корупції у світовому рейтингу у 2013 р. Україна посідає 144 місце, у 2014 р. – 142 місце, а у 2015 р. – 130 місце та знаходилася серед таких країн як Росія, Бангладеш, Камерун, Центральна Африканська Республіка, Республіка Конго та Сирія, що засвідчує низький соціально-економічний розвиток держави, високий рівень корумпованості та тінізації в державному секторі та перешкоджає стійкому економічному розвитку держави, становленню середнього класу, а також знижує рівень соціальної безпеки України.

Використання інструментарію нелінійного програмування доводить, що в умовах 2015 року серед основних країн світу прослідковується посередній зв'язок між ВВП на одну особу та коефіцієнтом сприйняття корупції (рівняння 2.2).

$$Y = -5536,42 + 0,76 \times x_1, R = 0,756; p\text{-level} = 0,000003 \quad (2.2)$$

де Y – ВВП на одну особу; x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції; R – коефіцієнт регресії.

Якщо у вибірку включити лише країни з низькими показниками ВВП на одну особу та високим рівнем корупції, до яких відносять і Україну, а якщо не враховувати показники високо розвинутих країн, то прослідковується посередній зв'язок між цими показниками (рівняння 2.3).

$$Y = 101,80 + 0,61 \times x_1, R = 0,606; p\text{-level} = 0,028 \quad (2.3)$$

де Y – ВВП на одну особу; x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції; R – коефіцієнт регресії.

Вважаємо доцільним прослідкувати також зв'язок між зазначеними показниками серед країн з високою часткою ВВП на одну особу та низьким рівнем корупції (рівняння 2.4).

$$Y = 2761,41 + 0,32 \times x_1, R = 0,323; p\text{-level} = 0,281 \quad (2.4)$$

де Y – ВВП на одну особу; x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції; R – коефіцієнт регресії.

Варто відзначити високе значення рівня статистичної похибки, яке ми отримали в результаті аналізу, що, очевидно, пов'язано із використанням річних даних і невеликою їх кількістю у другому і третьому випадку.

Результати дослідження доводять відсутність зв'язку між обраними показниками в країнах з високими показниками ВВП на одну особу та коефіцієнту сприйняття корупції та посередній зв'язок у країнах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку (рис. 2. 14), що пояснюється достатнім рівнем якості населення, низьким рівнем тінізації економіки та соціальної напруги, також низькими показниками індексу сприйняття корупції.

Збільшення обсягу ВВП на 1 особу в доларах США є передумовою зменшення рівня тіньового сектора економіки [119, с. 9]. Зростання рівня корупції визначає збільшення обсягів та зростання рівня тіньової економіки, що підтверджують результати досліджень Ф. Шнайдера [120]. Зростання рівня корупції зменшує доходи населення, швидше перерозподіляє їх на користь невеликої частки суспільства, стримує економічне зростання і гальмує соціально-економічний розвиток. Нелінійне програмування (модель Хоерла) доводить нашу гіпотезу і засвідчує пряму залежність надмірного впливу індексу сприйняття корупції на ВВП на 1 особу.

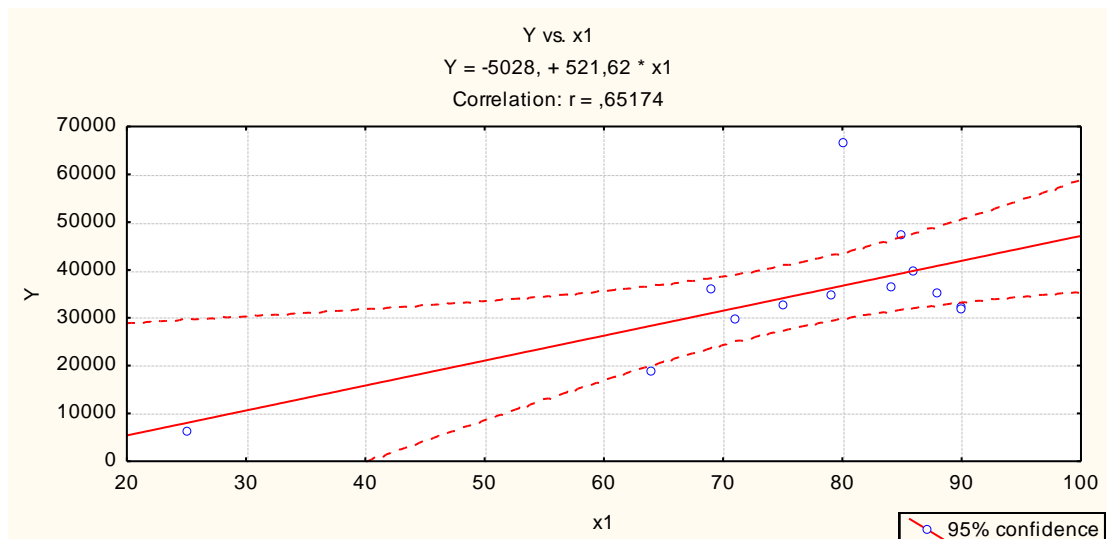

Рис. 2.14. Нелінійне програмування впливу індексу сприйняття корупції (x) на ВВП на 1 особу (Y), 2015 р.

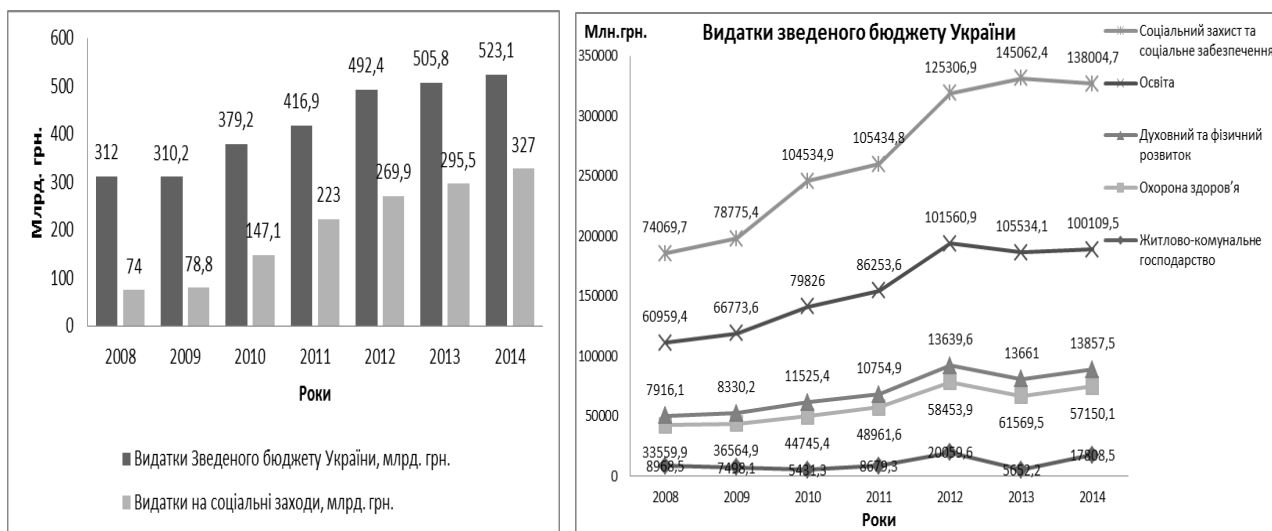
Розраховано за: [79; 118]

При викоріненні корупції у країні ВВП на 1 особу зростатиме. З метою комплексного моніторингу ступеня тінізації соціально-економічних відносин ми пропонуємо запровадити розрахунок індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, що розраховується з урахуванням видатків на відповідну сферу (у тому числі у межах тендерних закупівель) у розрахунку до ВВП, кількості порушених кримінальних справ та чисельності осіб, притягнених до відповідальності. На основі даного дослідження можна стверджувати, що існує обернено пропорційна залежність між корупцією та ВВП на одну особу, так як зростання рівня корупції призводить до зменшення частки ВВП на одну особу, а також впливає на скорочення видатків на соціальні заходи.

За таких обставин виявляється необхідним прослідкувати зміну обсягів видатків Зведеного бюджету України на соціальну сферу (рис. 2.15). Варто відзначити, що політика держави спрямована на поступове підвищення обсягів фінансування соціальної сфери, про що свідчить стрімке зростання видатків на соціальні заходи із 74 млрд. грн. у 2008 р. до 327 млрд. грн. у 2014 р. (рис. 2.15).

Аналізуючи обсяги видатків Зведеного бюджету на основні соціальні цілі: на соціальний захист та соціальне забезпечення; на освіту; на духовний і фізичний розвиток; на охорону здоров'я та на житлово-комунальне господарство, спостерігається значне збільшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення з 74,07 млрд. грн. у 2008 р. до 145,06 млрд. грн. у 2013 р. та 138,00 млрд. грн. у 2014 р. Нижчими темпами фінансувалося житлово-комунальне господарство (-1470,4 млн. грн.) у 2009 р. порівняно з 2008 р. та підвищилося у 2013 р. порівняно з 2008 р. лише на 11,09 млрд. грн. І у 2014 р. обсяги видатків на житлово-комунальне господарство становили 17,81 млн. грн. Незначними обсягами фінансування забезпечувалась сфера охорони здоров'я та сфера духовного та фізичного розвитку, що спричинило виникнення у цих сферах соціальної напруженості. З метою подолання і попередження негативних процесів у суспільстві та для зменшення соціальної

напруженості, необхідно негайно розробити дієву стабілізаційну політику, яка дозволить переглянути принципи системи адресної допомоги, дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти та ефективності міжнародних фінансових операцій, а також підвищить рівень соціальної безпеки держави.

а) Загальні видатки Зведеного бюджету

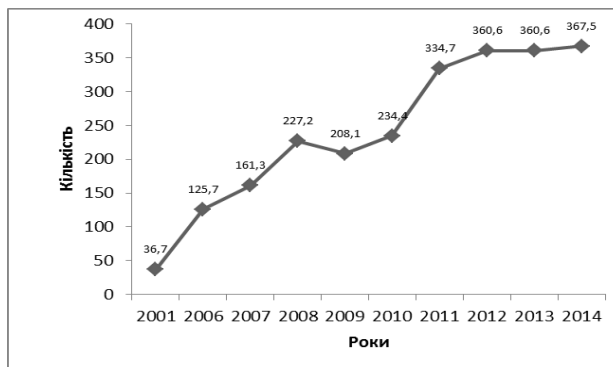
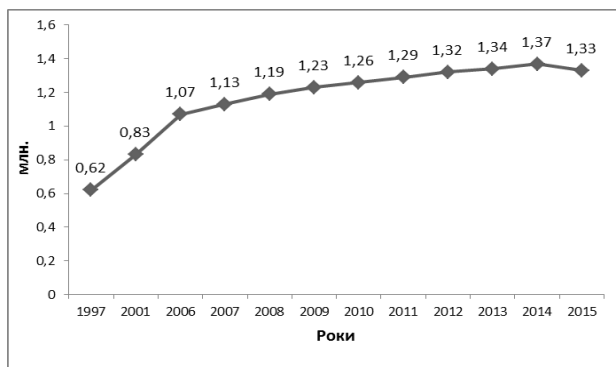
б) Видатки Зведеного бюджету України на соціальну сферу

Рис. 2. 15. Динаміка видатків Зведеного бюджету України на соціальні потреби та на соціально-культурні заходи, 2008–2014 рр.

Розраховано за: [121]

Формування середнього класу в Україні повинно стати одним із ключових аспектів нової соціально-економічної політики держави та базуватися на розвитку господарської ініціативи та самодіяльності у формі малого та середнього бізнесу, посиленні соціальної орієнтації в розвитку підприємств. Як свідчать дані з 1997 р. по 2006 р. відбувалося становлення приватного підприємництва і спостерігається різке збільшення кількості підприємств і організацій, що продовжується протягом наступних років і станом на 2015 р. в Україні функціонує близько 13,3 тис. підприємств і організацій.

Водночас, середній клас повинен стати основним платником податків, тому поряд із збільшенням чисельності підприємств і організацій доцільно прослідковувати зміну податкових надходжень до державного бюджету. Рис. 2.16 засвідчує, що починаючи із 2001 р. обсяги податкових надходжень поступово збільшувалися із 36,7 млрд. грн. до 227,2 у 2008 р., проте, у 2009 р. до бюджету надійшло на 19,1 млрд. грн. менше, ніж у 2008 р., що можна пояснити сплеском світової фінансової кризи, яка вплинула на фінансово-економічну ситуацію в країні, зокрема і на акумуляцію фінансових ресурсів.

а) Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ)

б) Обсяги податкових надходжень до бюджету України

Рис. 2.16. Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) та обсяги податкових надходжень до бюджету України, 2001–2014 рр.

Розраховано за: [84; 102; 115]

Починаючи з 2010 р. прослідковується стійка тенденція до збільшення обсягів надходжень до державного бюджету, проте в умовах 2013–2014 рр. відмічається скорочення податкових надходжень на 6,6 млрд. грн., що пов'язано із війною на Сході країни та збільшенням обсягів тіньової економіки. Водночас, спостерігається зростання дефіциту бюджету починаючи з 2006 р. (рис. 2.17), що засвідчує значну боргову залежність від позичальників.

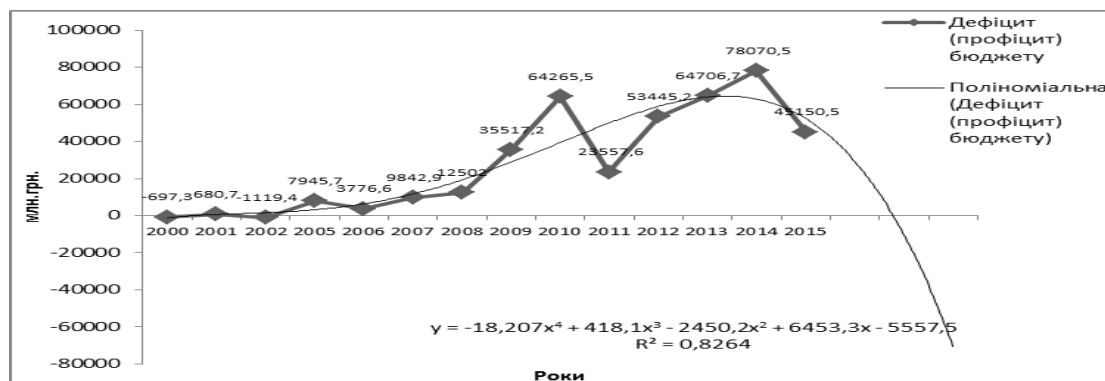

Рис. 2.17. Динаміка рівня дефіциту державного бюджету України, 2000–2017 рр. (2016–2018 рр. – прогнознi оцінки)

Розраховано за: [79; 115; 122]

Варто зазначити, що за останні роки профіцит бюджету був лише у 2000 р. (-697,3 млн. грн.) та у 2002 р. (-1119,4 млн. грн.). У 2011 р. у зв'язку із випуском по спеціальному фонду Державного бюджету України облігацій внутрішньої державної позики для погашення заборгованості минулих років дефіцит бюджету зменшився на 36,66 % з 64265,5 млн. грн. до 23557,6 млн. грн. Проте, вже у 2012 р. видатки перевищили доходи до державного бюджету на 53445,2 млн. грн. Аналогічна тенденція спостерігалася і у 2013, 2014 та 2015 рр. Згідно прогнозних оцінок на 2016 – 2018 рр. дефіцит бюджету продовжуватиме зростати.

З огляду на це, можна вважати, що розвиток підприємництва є одним з основних чинників економічного зростання, створює нові робочі місця, наповнює державний бюджет, накопичує людський капітал, який, своєю чергою, потребує постійного інвестування. Інвестиції в людський капітал є головним ресурсом середнього класу, так як виступають чинником соціально орієнтованого економічного зростання, сприяють підвищенню рівня життя населення та формуванню нової моделі споживання відповідно до потреб представників середнього класу – стандарту добробуту. За цим стандартом передбачаються придбання якісних товарів тривалого користування, придбання житла, поліпшення житлових умов, можливість підвищення власного освітнього рівня чи якісної освіти дітей, охорони здоров'я, відпочинку [114], відображає наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування. Для визначення можливості формування середнього класу в українському суспільстві, доцільно проаналізувати забезпеченість населення товарами повсякденного використання (табл. 2.6), що засвідчить рівень матеріального забезпечення населення та його платоспроможність.

Дані табл. 2.6 підтверджують поступове збільшення у домогосподарств окремих видів товарів, зокрема, автомобілів з 17 шт. на 100 домогосподарств у 2000 р. до 23 шт. у 2014 р. Поступово збільшувалася і кількість холодильників та морозильників, пральних машин та кольорових телевізорів. Ватро відзначити різке збільшення наявності у користуванні домогосподарств мобільних телефонів (з 44 шт. у 2005 р. до 197 шт. у 2014 р.), персональних комп'ютерів (з 1 шт. у 2000 р. до 37 шт. у 2014 р.), мікрохвильових печей (з 1 шт. у 2005 р. до 49 шт. у 2014 р.) та супутникових антен (з 0 шт. у 2005 р. до 23 шт. у 2014 р.).

Таблиця 2.6

Наявність у домогосподарств України окремих товарів тривалого користування, 2000–2014 рр.

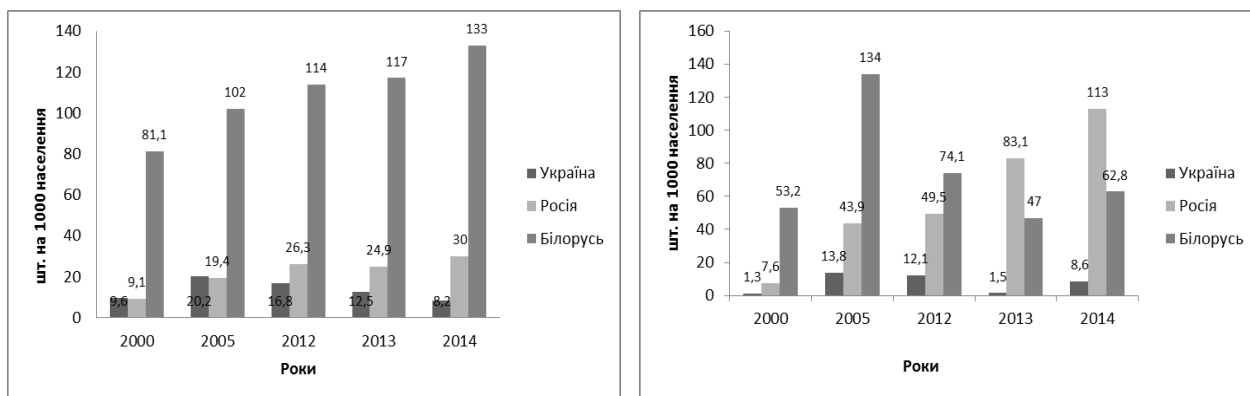
(у середньому на 100 домогосподарств)

№ за/п	Вид товару, шт.	Рік						
		2000	2005	2008	2010	2012	2013	2014
1.	Автомобілі	17	16	20	21	22	22	23
2.	Мотоцикли	7	4	3	2	2	2	2
3.	Мобільні телефони	...	44	149	167	187	190	197
4.	Холодильники, морозильники	93	99	106	109	112	114	117
5.	Пральні машини	74	77	84	85	87	87	88
6.	Телевізори кольорові	69	91	107	110	115	115	119
7.	Фотоапарати	22	36	38	26	21	20	18
8.	Персональні комп'ютери	1	9	22	25	33	35	37
9.	Мікрохвильові печі	1	9	29	33	41	42	49
10.	Кухонні комбайни	3	5	9	10	12	14	16
11.	Супутникові антени	0	1	10	13	18	19	23
12.	Швейні машини	48	35	31	28	25	20	15

Розраховано за: [79; 102, с. 198]

Водночас, почалося зменшення попиту на мотоцикли (з 7 шт. у 2005 р. до 2 шт. у 2014 р.) та швейні машини (з 48 шт. у 2005 р. до 15 шт. у 2014 р.). Проте, купівельна спроможність більшості населення в Україні, рівень і структура

споживання й досі не відповідають стандарту добробуту середнього класу. Варто відмітити значне зменшення обсягів вітчизняного виробництва холодильників і морозильників, тоді як в Росії та Білорусі воно зростає швидкими темпами (рис. 2.18). Аналогічна тенденція спостерігається і щодо виробництва телевізорів, що засвідчує посилення залежності від закордонного товаровиробника та перевагу імпорту над експортом.

а) Виробництво холодильників і морозильників

б) Виробництво телевізорів

Рис. 2.18. Виробництво основних груп товарів повсякденного використання в Україні, Росії та Білорусі, 2000–2014 рр.

Розраховано за: [79; 123, с. 45–46]

В. Сенчагов вважає, що представники середнього класу, володіючи основною сумою грошових доходів, є головними покупцями товарів і послуг, формують масовий платоспроможний попит на внутрішньому ринку, чим стимулюють вітчизняне виробництво і економічне зростання [124, с. 665].

Проте обґрунтовано, що кожен тип економічних систем характеризується рівністю або нерівністю отримуваних доходів населенням. Основними чинниками нерівності в доходах є диференціація залежно від індивідуальних здібностей, освіти, професійного досвіду, від розподілу власності, рівня потреб і можливостей. За таких умов, здебільшого, спостерігається соціальна нерівність, яку держава намагається подолати за допомогою механізмів соціальної справедливості при перерозподілі доходів.

Крім того, в Україні відсутня цілісність системи «освіта-професія-дохід», кваліфікована та фахова праця не цінується і не оплачується належним чином. Відповідно й пенсійне забезпечення населення також поляризоване. Формування середнього класу стає неможливим без включення до нього значної частини пенсіонерів. У розвинених країнах саме пенсіонери, які отримують, як правило, високі пенсії, забезпечують істотну частину платіжного попиту [124, с. 665]. Якщо прослідкувати градацію середнього розміру пенсій в Україні (табл. 2.7. Додаток Д), то спостерігається різкий розрив між найвищим і найнижчим розміром пенсії. В Україні, відповідно до чинних нормативно-правових актів, найвищий рівень пенсійного забезпечення отримують депутати (1103,53 грн. у 2001 р., 15427,28 грн. у 2013 р. та 14819,08 грн. у 2015 р.), а найнижчий – категорії осіб, які визначені Законом України «Про пенсійне

забезпечення» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до яких належать і представники так званого середнього класу. Загалом, розрив між найвищим та найнижчим розміром пенсії у 2001 р. становив 1022,71 грн., у 2013 р. – 14456,19 грн., а у 2015 р – 13792,5 грн.

Нами доведено, що в Україні є усі підстави для віднесення окремих категорій пенсіонерів до представників середнього класу, так як у них виникає можливість зберігати свої заощадження у вигляді банківських депозитів, трансформувати їх через банківську систему в пенсійні та страхові фонди, а також через фондовий ринок в інвестиції, що, своєю чергою, відповідає основним вимогам середнього класу та актуалізує дослідження ринку праці в Україні.

Прослідковуючи динаміку економічної активності населення у віці від 15 до 70 років за останнє десятиріччя, бачимо, що чисельність населення України впродовж 2001–2015 рр. стрімко скорочується. Так, у 2001 р. населення країни становило 48,9 млн. осіб, а вже у 2015 р. – 42,9 млн. осіб, що на 6,0 млн., або ж на 13,99 % менше, ніж у 2001 р. Разом з тим, поступово скорочувалась і чисельність економічно активного населення. Порівняно стійкою є динаміка чисельності економічно неактивного населення, що за методикою МОП охоплює особи у віці 15–70 років, які не належать до зайнятого чи безробітного, тобто знаходяться на утриманні сім'ї чи суспільства, а саме: учні, студенти, слухачі, курсанти денної форми навчання; особи, що одержують пенсії за віком або на пільгових умовах; особи, що одержують пенсії за інвалідністю; особи, які зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими; особи, які зневірилися у можливості знайти роботу, тобто готові приступити до роботи, але припинили її пошуки, оскільки вичерпали всі можливості для її одержання, а також інші особи, які не мають необхідності або бажання працювати, та ті, що шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом. Спостереження показує прямо пропорційну залежність між загальною чисельністю населення країни та чисельністю економічно неактивного.

Згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості за I квартал 2015 р. на ринку праці України не спостерігалися позитивні тенденції щодо зростання зайнятості населення та скорочення безробіття. Загалом, у період з 2001 р. по 2008 р. спостерігалось помітне зростання зайнятості населення з 55,4 % до 58,7 %. Позитивні тенденції щодо даного показника спостерігалися і у 2008 р. (59,3 %), проте, у 2009 р. під впливом світової фінансово-економічної кризи, рівень зайнятості зменшився на 1,6 % і становив 57,7 %. Водночас, чисельність зайнятого населення за I квартал 2015 р. зменшилася на 62,2 тис. осіб та становила 16,3 млн. осіб., та рівень зайнятості знизився з 60,2% до 56,6% у 2014 р. та 56,0 % у I кварталі 2015 р. (рис. 2.19), що пояснюється поступовим зменшенням чисельності населення країни, а, відповідно, і частки економічно активного [79; 102].

Результати дослідження стану та динаміки зайнятості, в Україні свідчать про нестійку тенденцію щодо даного показника. З аналізу, можна зробити висновок, що у 2007 р. порівняно з 2001 р. рівень зайнятості збільшився на 3,3

п.п. Світова фінансова криза внесла свої корективи щодо рівня зайнятості, відтак, спостерігався різкий спад значення даного показника до 57,7% у 2009 р. Починаючи з 2010 р. знову відбуваються позитивні зрушення і підвищення рівня зайнятості до 59,7 % у 2012 р. та 60,2 % у 2013 р., що майже дорівнює рівню 2008 р. (59,3 %). Як бачимо, прослідкувати стійку тенденцію до покращення або погіршення ситуації на ринку праці неможливо. Зайнятість має циклічний і сезонний характер та залежить від низки суб'єктивних і об'єктивних чинників.

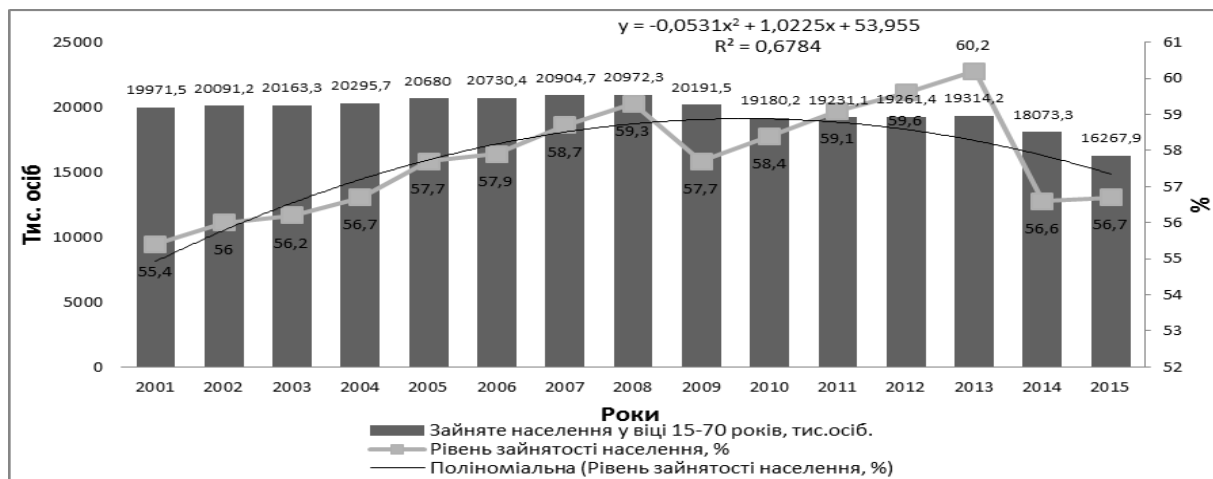

Рис. 2.19. Динаміка чисельності зайнятого населення та рівня зайнятості населення України, 2001–2015 рр.

Розраховано за: [79; 90; 125]

В умовах 2014 р. та 2015 р. рівень зайнятості різко знизився до 56,6 % у 2013 р. та 56,7 % у 2015 р. В даному контексті виявляється доцільним проведення групування регіонів України за показниками зайнятості за аналогічний період (табл. 2. 8) та відслідкувати регіони із найвищими та найнижчими показниками. Групування регіонів України за рівнем зайнятості (високий – 66,9 – 70,5 %; середній – 64,1 – 66,3 %; низький – 58,8 – 63,4%) у 2013 р. дозволяє стверджувати, що в Україні високий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві, Чернівецькій, Херсонській, Харківській, Одеській, Миколаївській та Дніпропетровській областях, що можна пояснити їх приналежністю до промислово розвинутих регіонів та припортової зони. Найнижчий рівень зайнятості зафіксовано в Тернопільській (58,8 %), Закарпатській (63,4 %), Волинській (62,8 %), Івано-Франківській, Рівненській, Львівській, Сумській та Чернігівській областях, що пояснюється приналежністю цих регіонів до прикордонних територій та високим рівнем зовнішньої міграції у них (можливістю населення отримувати заробіток у сусідніх країнах). В умовах 2014 р. ситуація дещо змінилася і рівень зайнятості різко знизився, однак найвищим він залишався у м. Києві, Харківській та Дніпропетровській областях. Найнижчим рівень зайнятості спостерігався у Луганській (52,0 %), Тернопільській (52,9 %), Івано-Франківській (53,9 %), Хмельницькій (54,7 %), Кіровоградській та Донецькій (54,2 %) областях, що можна пояснити військовими діями на території Східних областей України та низьким рівнем соціально-економічного розвитку зазначених регіонів.

**Групування регіонів України за показниками зайнятості населення у
2013 та 2014 рр. (кластерний аналіз)**

2013 рік			2014 рік		
Область	Номер кластера	Евклідова відстань	Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Дніпропетровська	1	0,31	Дніпропетровська	1	0,40
Миколаївська		0,31	Харківська		1,60
Одеська		1,39	м. Київ		2,00
Харківська		0,01	Волинська	2	1,07
Херсонська		1,39	Донецька		0,37
Чернівецька		0,09	Івано-Франківська		0,07
м. Київ		2,21	Кіровоградська		0,37
Вінницька	0,52	Луганська	1,83		
Донецька	0,58	Тернопільська	0,93		
Житомирська	0,62	Хмельницька	0,87		
Запорізька	2	1,18	Вінницька	3	0,21
Київська		0,58	Житомирська		0,41
Кіровоградська		0,68	Закарпатська		0,11
Луганська		0,22	Запорізька		1,69
Полтавська		0,02	Київська		0,39
Хмельницька		1,02	Львівська		1,21
Черкаська		0,62	Миколаївська		0,79
Волинська		0,39	Одеська		0,19
Закарпатська		0,51	Полтавська		0,81
Івано-Франківська		0,99	Рівненська		0,69
Львівська	3	0,59	Сумська	0,09	
Рівненська		0,59	Херсонська	0,11	
Сумська		1,19	Черкаська	0,21	
Тернопільська		3,61	Чернівецька	1,01	
Чернігівська		0,39	Чернігівська	0,29	

Проблема зайнятості населення потребує ретельного вивчення і постійного контролю, оскільки зростання рівня зайнятості супроводжується скороченням рівня безробіття, який на сьогодні є досить високим і загрожує державі ростом рівня бідності та провокує низку негативних соціально-економічних процесів. Зважаючи на те, що безробіття спричиняє надзвичайно великі соціально-економічні втрати, в кожній країні докладаються значні зусилля для його мінімізації, проте в жодній із них не вдається ліквідувати це явище повністю. Дану проблему подолати дуже важко, а під впливом дестабілізаційних факторів – неможливо. Стає очевидним, що високорозвинуті країни для досягнення свого сталого розвитку і забезпечення достатнього рівня безпеки у соціальній сфері доволі часто у своїй економічній політиці основний акцент роблять на забезпеченні верховенства права та державного управління шляхом соціальної згуртованості, ефективності ринку праці та споживчого ринку, підвищення продуктивності праці та захисту працівників і безробітних.

Аналіз чисельності безробітних та рівня безробіття в Україні переконливо свідчить про неоднозначну ситуацію щодо значення цих показників (рис. 2.20). Як бачимо, чисельність безробітних в середньому до 2014 р. зменшилася і становила 1,8 млн. осіб. В той же час, рівень безробіття населення віком 15-70 років, визначений за методологією МОП, підвищився до 9,3 % економічно активного населення у 2014 р. За підсумками 2015 року чисельність

безробітних зменшилася на 114,4 тис. осіб порівняно з 2014 роком і становила 1733,2 тис. осіб. Водночас піднявся рівень безробіття до 9,3 % у 2014 р. та знизився до 9,1 % у 2015 р.

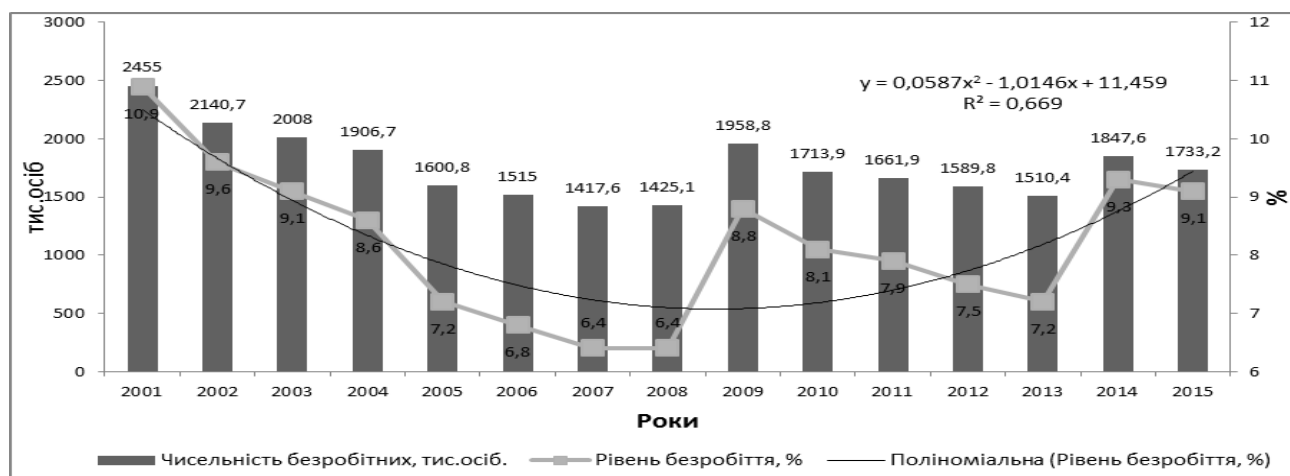

Рис. 2. 20. Динаміка чисельності безробітних та рівня безробіття (за методологією МОП) населення України, 2001–2015 рр.
 Розраховано за: [79; 90; 125]

Підвищення рівня безробіття в Україні у 2014-2015 рр. спостерігається в усіх без винятку регіонах [126], що актуалізує проведення аналізу рівня безробіття в розрізі регіонів України (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Групування регіонів України за показниками безробіття населення у 2013 та 2014 рр. (кластерний аналіз)

2013 рік			2014 рік		
Область	Номер кластера	Евклідова відстань	Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Дніпропетровська	1	0,32	Волинська	1	0,38
Запорізька		0,59	Луганська		0,33
Івано-Франківська		0,78	Дніпропетровська		0,43
Київська		0,24	Київська		0,03
Одеська		0,93	Одеська		0,38
Харківська		0,18	Сумська		0,13
м. Київ		0,98	Харківська		0,67
Волинська	2	0,38	Хмельницька	2	0,53
Закарпатська		0,35	Донецька		0,21
Луганська		1,59	Полтавська		0,61
Львівська		0,68	Рівненська		0,31
Миколаївська		0,29	Тернопільська		0,21
Сумська		0,19	Чернігівська		0,81
Хмельницька		0,41	Закарпатська		1,09
Чернівецька	0,36	Миколаївська	0,01		
Вінницька	3	0,35	м. Київ	3	1,09
Донецька		0,65	Вінницька		0,63
Житомирська		0,60	Житомирська		0,13
Кіровоградська		0,61	Кіровоградська		0,37
Полтавська		0,56	Херсонська		0,07
Рівненська		0,53	Черкаська		0,27
Тернопільська		0,57	Запорізька		0,37
Херсонська		0,72	Івано-Франківська		0,53
Черкаська		0,51	Львівська		0,17
Чернігівська		0,47	Чернівецька		0,07

Групування регіонів за рівнем безробіття у 2013 та 2014 рр. (за допомогою багатовимірного (кластерного) аналізу) дає змогу кластеризувати області України на кластери з високим, середнім та низьким рівнем безробіття. Загалом, по країні у 2013–2014 рр. рівень безробіття становив 9,3 % населення працездатного віку. Варто зазначити, найгіршою ситуація склалася у Чернігівській, Тернопільській, Рівненській, Житомирській, Полтавській, Луганській, Донецькій та Кіровоградській областях. Значне підвищення рівня безробіття у таких промислово розвинутих регіонах як Луганська та Донецька області спричинено збройними сутичками в даних регіонах, значним впливом трудового потенціалу за межі регіонів та неможливістю здійснення підприємницької діяльності в цих регіонах. Найнижчий рівень безробіття як у 2013 р., так і у 2014 р. зафіксовано у місті Києві (5,2 % у 2013 р. та 6,7 % у 2014 р.) та в Одеській області (5,3 % у 2013 р. та 6,7 % у 2014 р.).

Проте, згідно даних Державної служби статистики, порівняно з країнами Європейського союзу, де рівень безробіття у 2014 р. становив 10,2 % [126], що в середньому є максимально наближеним та перевищує порогове значення, передбачене Методикою розрахунку рівня економічної безпеки, 10 %, рівень безробіття в Україні був нижчим, а саме 9,3 %.

У 2011–2014 рр. серед європейських країн рівень безробіття найвищим був у Іспанії – 21,7, 25,0 та 26,1 % відповідно та Греції – 17,7, 24,3 та 27,3 % (рис. 2.21) відповідно [89]. Це свідчить про загострення проблем зайнятості та безробіття, які потребують посилення уваги як в Україні, так і в інших країнах світу.

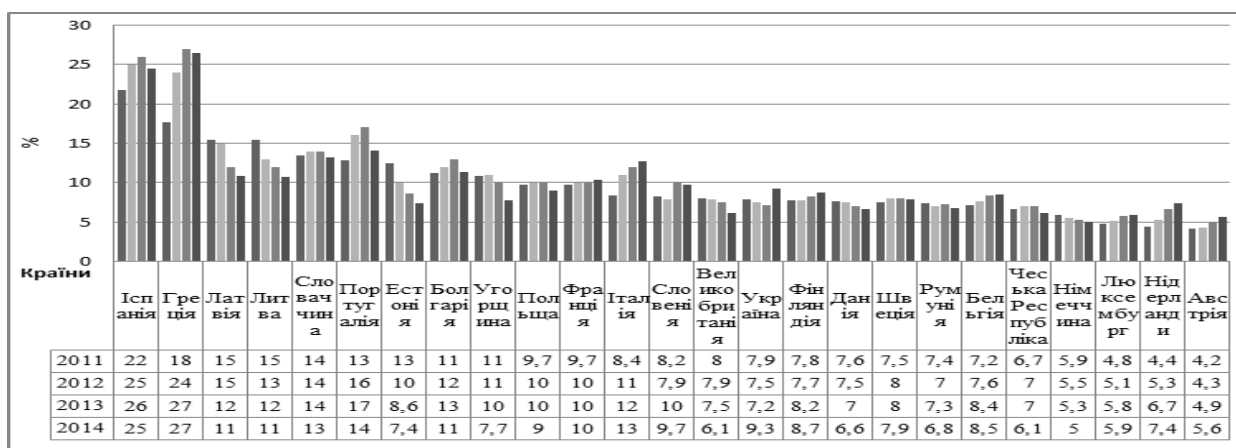

Рис 2.21. Рівень безробіття у країнах Євросоюзу, 2011–2014 рр.

Розраховано за: [79; 115; 127]

Окремі науковці стверджують, що даний показник у 9,3 % недостатньо обґрунтованим і фактично в Україні рівень безробіття значно вищий [128]. Ми погоджуємося з такими припущеннями, оскільки в країні дійсно важка ситуація на ринку праці і значна кількість населення не реєструється на біржі праці та значна чисельність перебуває за кордоном (за неофіційними оцінками 3,0-3,5 млн. осіб, за даними Світового банку – 6,6 млн. осіб) [129]. Як бачимо, запропонована методика на сьогодні є недосконалою і потребує поправок і

уточнень, що підтверджують і розрахунки Міністерства праці та соціальної політики, згідно яких рівень безробіття у 2011 році оцінювали у 8,6 % населення працездатного віку, а у 2010 р. – у 8,8 % [130]. Поряд із цим, Світовий банк дещо по-іншому оцінює ситуацію на ринку праці України і за його даними, рівень безробіття в Україні значно зріс з початку 2009 року – до 9,5 % і станом на жовтень 2012 року становив 8,7 %, що на 0,8 п.п. більше, порівняно з офіційними даними 2011 року [129]. Крім того, Світовий банк значну увагу звертає на високий рівень неофіційного безробіття в Україні. Так, лише у 2010 р. у неформальному секторі працювало 4,6 млн. осіб, що становить 22,9 % від загальної чисельності зайнятого населення країни [129], у 2011 р. у 2012 р. – 4,7 млн. осіб, у 2013 р. – 4,8 млн осіб, у 2014 р. – 4,6 млн осіб та у 2015 р. – 4,3 млн осіб [117] (рис. 2.22).

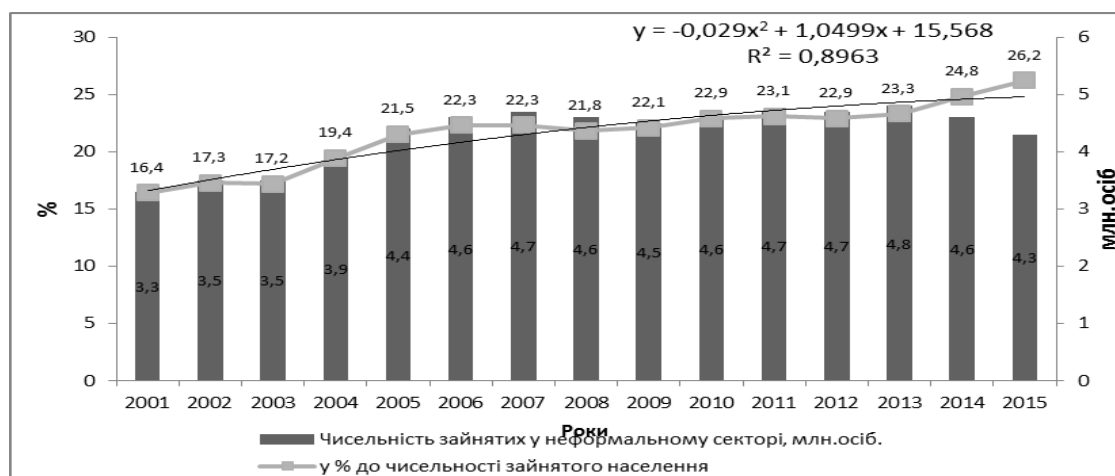

Рис. 2. 22. Зайнятість населення у неформальному секторі економіки у 2001–2015 рр.

Розраховано за: [79; 90; 117]

Проводити аналіз зайнятості та безробіття, не враховуючи тіньової зайнятості неможливо, оскільки дана проблема, на сучасному етапі, є надзвичайно актуальною і потребує посиленої уваги і розроблення дієвих механізмів для успішного вирішення як зі сторони науковців, так і зі сторони держави. За оцінками МОП та Державного комітету статистики, рівень тіньової зайнятості в Україні у 2014 р. становить 9,3 % [128, с. 23]. Проте показник у 9,3 % є недостатньо обґрунтованим, оскільки при визначенні рівня зайнятості і рівня безробіття запропоновані методики опираються на частку населення, яке зареєстроване у центрах зайнятості, але не враховуються ті особи, які працюють у неформальному секторі і ведуть підсобне господарство. Своєю чергою, необхідно враховувати той факт, що ринок праці України має свою специфіку, що полягає у поєднанні офіційної (легальної) та неофіційної (нелегальної, тіньової) зайнятості. Така неоднозначність проявляється у формах оплати праці, а саме у офіційній та нелегальній («тіньовій», зарплаті «у конвертах», «сірій», «неофіційній») Зауважимо, що за різними оцінками фахівців лише у докризовий період обсяг «сірих» зарплат коливався в межах 20–40% від легальних трудових доходів працюючих громадян [170, с. 6].

Взаємозв'язок основних соціально-економічних показників з тіньовою економікою в Україні в умовах 2014 р. можна прослідкувати на рис. 2. 23.

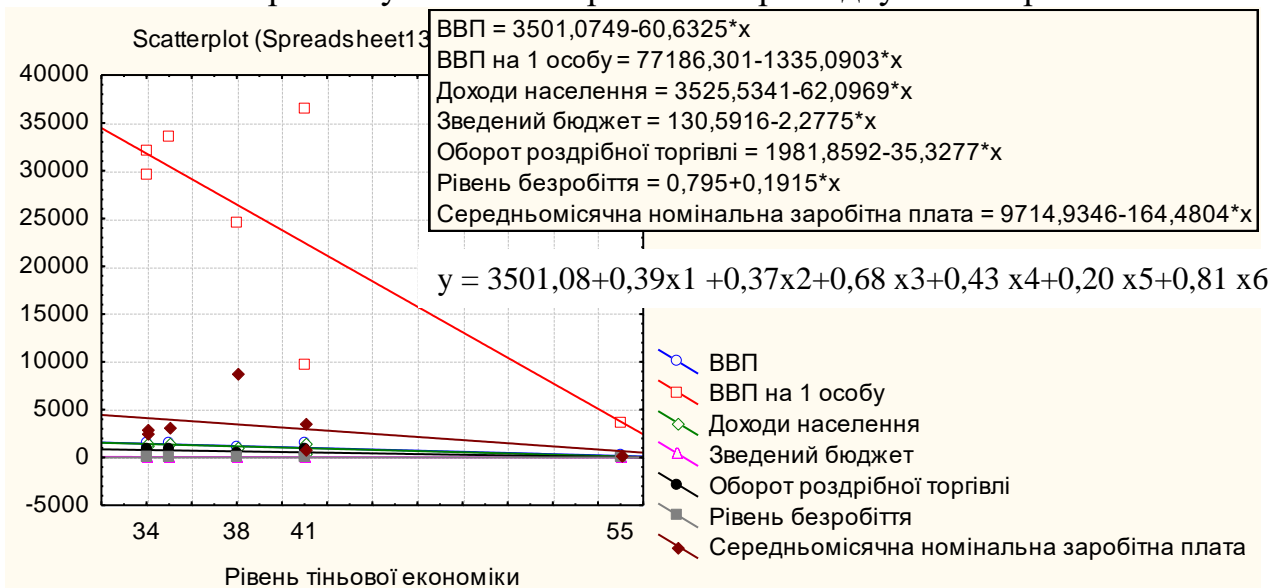

Рис. 2. 23. Взаємозв'язок основних соціально-економічних показників з тіньовою економікою в Україні у 2014 р.

Розраховано за: [79]

Як бачимо, найбільший вплив тіньова економіка чинить на ВВП та на доходи населення, зокрема на їх структуру. Зауважимо, що за різними оцінками фахівців, лише у докризовий період обсяг «сірих» зарплат коливався в межах 20–40 % від легальних трудових доходів працюючих громадян [131, с. б]. Проведений нами аналіз підтверджують оприлюднені дані Державної служби статистики України за 2014 р., згідно з якими станом на 1 січня 2015 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 512,2 тис. осіб, що склало 28,1 % всіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Це обумовлює доцільність аналізу динаміки кількості зареєстрованих безробітних за 2007–2014 рр. та потреби підприємств у працівниках за аналогічний період (рис. 2.24). Очевидно, що за аналізований період, в умовах стрімкого скорочення чисельності населення країни, кількість зареєстрованих безробітних зросла у 2008 р. до 844,9 тис. осіб, проте, починаючи з 2009 р. суттєво зменшилась. У 2010–2011 рр. спостерігалось незначне коливання кількості безробітних у межах від 544,9 до 482,8 тис. осіб.

Водночас, прослідковуючи динаміку потреби підприємств у працівниках за аналогічний період, можна констатувати, що з 2007 по 2011 рр. спостерігається стрімке скорочення вакантних посад з 169,7 тис. осіб у 2007 р. до 59,3 тис. осіб у 2011 р., що підтверджує збільшення кількості незайнятих осіб. У 2012 р. чисельність зареєстрованих безробітних дещо збільшилась до 506,8 тис. осіб, проте у 2013 р. зменшилась до 487,7 тис. осіб. У 2014 р. знову відбулося підвищення чисельності зареєстрованих безробітних на 24,5 тис. осіб до 512,2 тис. осіб. Попри це за весь період з 2007 р. по 2014р. спостерігалось поступове зниження потреби підприємств у працівниках з 169,7 тис. осіб у 2007 р. до 35,3 тис. осіб у 2014 р. (на 20,8 %).

Рис. 2.24. Динаміка чисельності зареєстрованих безробітних та потреби підприємств у працівниках у 2007–2014 рр.

Розраховано за: [79]

Для того, щоб робити висновки щодо динаміки рівня безробіття загалом у межах України потрібно прослідкувати пропорції між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці, адже співвідношення між даними показниками характеризує кон'юнктуру ринку праці, яка формується під впливом різних чинників і може бути врівноваженою, праценадлишковою і працедефіцитною [121, с. 83]. Станом на 2014 р., в Україні пропозиція вакантних місць була значно меншою, ніж пропозиція робочої сили, отже спостерігається праценадлишкова кон'юнктура ринку праці. Перевищення рівня безробіття понад 10 % становитиме загрозу інтересам держави у соціальній сфері. На сьогодні ми спостерігаємо ситуацію, коли в Україні рівень безробіття лише за офіційними даними складає 9,3 %, що вказує на збільшення ризику та вимагає підвищеної уваги і негайного прийняття відповідних заходів.

Варто зазначити, що тінізація спостерігається в усіх галузях національного господарства, зокрема в торгівлі, будівництві, у сфері нерухомості, транспорту. Загалом, згідно даних Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [122] рівень тіньової економіки в Україні у 2011 р. та на початку 2012 р. знаходився у межах від 28 до 39 % ВВП. У 2014 р. він піднявся до 41 %, у 2015 р. – до 40 %. Податкова служба України оцінює рівень тіньової економіки у 30 %, а за розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень, рівень тіньової економіки становить – 52,8 % [132], що підтверджують і розрахунки австрійського економіста Ф. Шнайдера – понад 52 % від офіційного ВВП [120]. Тінізація економіки безпосередньо впливає на рівень бідності та перебуває у міцному взаємозв'язку із корупцією в Україні у 2009–2015 рр. (рис. 2. 25)

Отже, під впливом зниження обсягу фінансування сфер економіки загострилися проблеми істотного підвищення рівня тіньової економіки та її впливу на соціально-економічний розвиток та соціальну безпеку держави. Неefективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення зумовили зниження його купівельної спроможності, тінізація економіки й корупція призвели до майнової нерівності

у країні, а деградація більшості суспільних інститутів та війна на Сході знизили рівень соціальної безпеки держави.

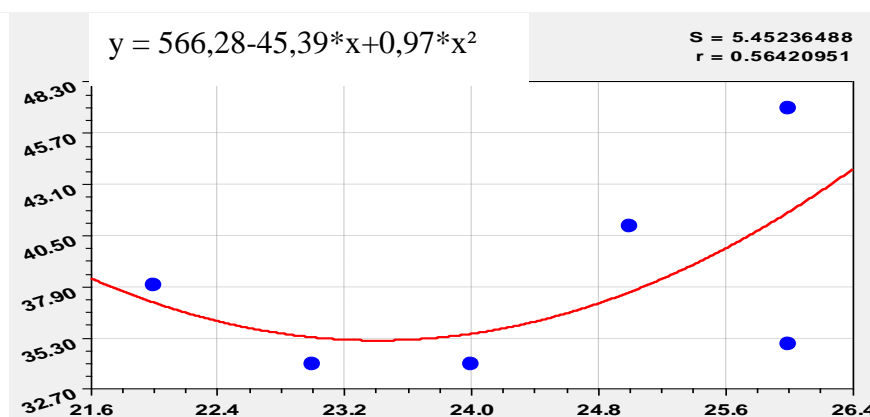

Рис. 2. 25. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу корупції (x) на рівень тіньової економіки (Y) в Україні у 2009–2015 рр.

Розраховано за: [79; 118]

Як бачимо, у порівнянні з рівнем тінзації економіки, обсяг тіньової зайнятості на ринку праці є надзвичайно великими. Окремі науковці пропонують методи визначення тіньової зайнятості та нелегальної оплати праці, зокрема, Ю. Харазішвілі [133] пропонує власний метод розрахунку тіньової оплати праці, який базується на співвідношенні тіньової та офіційної заробітної плати. Відповідно зменшення обсягів тіньової оплати праці характеризується спадним трендом, а посилення тінзаційних процесів щодо оплати праці – зростаючим. Відслідкувати нелегальні доходи населення можна і методом «витрати населення – роздрібна торгівля», адже, природно, що витрати населення не можуть перевищувати його доходів.

Функціонування ринку праці в умовах фінансово-економічної кризи вимагає здійснення заходів, спрямованих на створення умов для мінімізації негативного впливу кризових явищ на стан економічної активності населення, підтримку зайнятості та запобігання масовому вивільненню працівників і значному зростанню безробіття [134].

Зважаючи на незначне економічне зростання регіонів України, сьогодні ринок праці залишається деформованим і не здатним забезпечити рівновагу між попитом та пропозицією робочої сили на ньому (табл. 2.10).

Недосконалим є й соціально-економічний механізм державного регулювання ринку праці, що виявляється у порушенні ринкових регуляторів зайнятості, зростанні у 2000–2015 рр. рівня прихованої (тіньової) зайнятості (на 2,5 %), високій заборгованості з оплати праці, незбалансованості ринку праці та розривах у співвідношенні рівня оплати праці та мінімальних соціальних гарантій населенню, значній міграції робочої сили, низькій продуктивності праці та малоефективній соціальній політиці держави підтримки зайнятості на регіональному рівні.

Комбінаційне групування регіонів України за індикаторами безпеки функціонування офіційного ринку праці у 2014 р.

Рівні безпеки функціонування ринку праці	Межі інтервалів	Області
Рівень зайнятості, %		
Високий	60,33 - 64,40	Київ, Дніпропетровська, Харківська
Середній	56,27 - 60,33	Волинська, Донецька, Хмельницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Луганська, Кіровоградська
Низький	52,20 - 56,27	Житомирська, Вінницька, Запорізька, Закарпатська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська, Черкаська
Рівень безробіття, %		
Високий	8,80 - 10,40	Чернівецька, Житомирська, Вінницька, Львівська, Івано-Франківська, Запорізька, Черкаська, Кіровоградська, Херсонська
Середній	7,20 - 8,80	Рівненська, Тернопільська, Закарпатська, Чернігівська, Полтавська, Миколаївська, Київ, Донецька
Низький	5,60 - 7,20	Сумська, Хмельницька, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Волинська, Одеська, Луганська
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб		
Високий	93 - 140	Черкаська
Середній	47 - 93	Хмельницька, Донецька, Луганська, Вінницька
Низький	1 - 47	Івано-Франківська, Рівненська, Запорізька, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Миколаївська, Чернігівська, Львівська, Чернівецька, Харківська, Житомирська, Закарпатська, Полтавська, Київська, Крим, Волинська, Херсонська, Дніпропетровська, Одеська, Севастополь, Київ

Розраховано за: [79]

Дослідження чинників впливу на рівень економічної та, зокрема, соціальної безпеки з використанням програмного пакету Statistica 6,0, у монографії проведено з використанням векторної авторегресії (логарифмовані дані впродовж 2000–2014 рр.), що дає змогу відстежити системний зв'язок між цими поняттями. Авторегресійна модель (VAR) є статистично значущою, про що свідчать показники кореляції ($R=0,94$); скорегований коефіцієнт детермінації $R^2=0,91$; F-критерій Фішера $F(25,29)=67,11$ та коефіцієнт Дарбіна–Уотсона (1,93) (рівняння 2.5). Результати аналізу дають підстави для висновку, що зростання рівня корупції має однаково негативний вплив (обернено пропорційний) на рівень як економічної, так і соціальної безпеки. Відповідні показники регресії становлять -2,43 та -3,79. Причому в останньому випадку вплив є значно сильнішим. Аналогічна ситуація й у випадку політичних циклів (за фіктивну змінну розглянуто факт проведення чергових та позачергових виборів на різних рівнях ієрархії управління) (-4,73 та -2,32).

Контраверсійна ситуація спостерігається щодо незалежної змінної «рівень тіньової економіки». Якщо у відношенні до економічної безпеки держави вплив є однозначно негативним (коефіцієнт регресії -2,14), то стосовно соціальної безпеки простежується незначний прямо пропорційний зв'язок (0,47), що можна пояснити

частково позитивним впливом тінізації економіки лише у короткостроковому періоді (зважаючи на зменшення соціальної напруженості через часткову зайнятість населення у тіньовому секторі), проте, у стратегічній перспективі тінізація породжує істотні деформації та диспропорції і є загрозою не лише економічній, а й національній безпеці загалом, що й підтвердилося соціальним підґрунтям Революції Гідності.

$$\begin{cases} SS = & 12,43 & +2,54SS_{(t-1)} & -3,79Corr & -2,32Policy & +0,47Shadow \\ & (17,29)** & (8,98)** & (21,95)** & (26,31)*** & (5,32)* \\ ES = & 25,16 & +2,16ES_{(t-1)} & -2,43Corr & -4,73Policy & -2,14Shadow \\ & (22,14)** & (13,59)* & (34,29)*** & (16,24)** & (10,41)* \end{cases} \quad (2.5)$$

$R=0,94; R^2=0,91; F(25,29)=67,11; DW=1,93,$

де *SS* – рівень соціальної безпеки (%); *ES* – рівень економічної безпеки держави (%); *Corr* – рівень сприйняття корупції (за Transparency International); *Policy* – політичні цикли (фіктивна змінна); *Shadow* – рівень тіньового сектора (% від обсягу офіційного ВВП); *t* – часовий лаг. Розраховано за даними Державної служби статистики України, СБ, МВФ

Отже, як доведено з використанням економетричних методів, зростання корупції, тінізації, надмірний вплив політичних циклів збільшують рівень соціальної напруги (відтак, знижуються показники соціальної безпеки), зменшують доходи населення (або, ймовірніше, перерозподіляють їх на користь невеликої частки суспільства) та гальмують соціально-економічний розвиток держави загалом, знижуючи якість життя в країні. Остання теза підтверджується результатами дослідження з використанням інструментів нелінійного програмування (синусоїдальна модель, статистичний пакет Curxpt 5,0) взаємозв'язку між рівнем соціальної безпеки та індексом якості життя (рис. 2.26). З врахуванням прогнозних даних, якщо рівень соціальної безпеки знизиться до 48%, то індекс якості життя зменшиться з 5,032 у 2015 р. до 4,154 – у 2018 р., що відповідає показникам країн «третього світу».

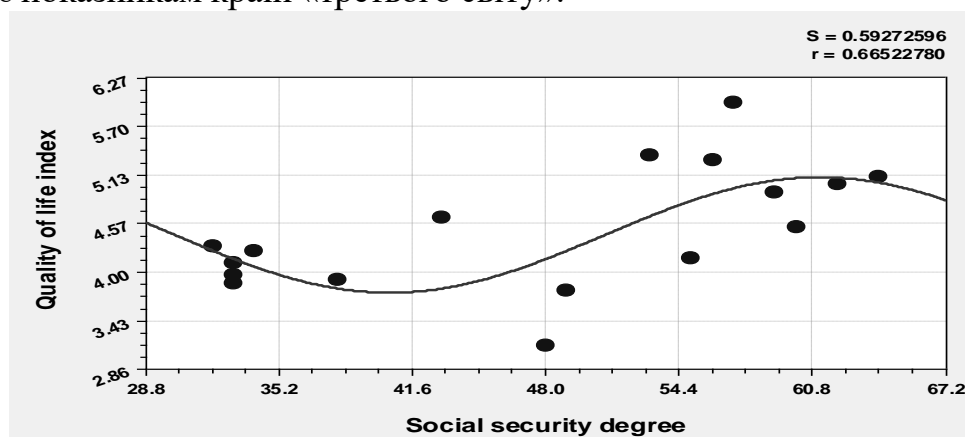

Рис. 2.26. Взаємозв'язок між рівнем соціальної безпеки та індексом якості життя в Україні, 2000-2018 рр.¹ (нелінійне програмування – синусоїдальна модель)

$$Y = 4,43 + 0,67 \cos(0,15x - 3,02) \quad (2.6)$$

де *Y* – індекс якості життя; *x* – рівень соціальної безпеки.

Розраховано за даними Державної служби статистики України, СБ, МВФ

¹ З врахуванням прогнозних даних

При оцінці взаємозв'язку між соціальною безпекою та якістю життя в Україні (за прогнозними даними, якщо рівень соціальної безпеки знизиться до 9 %, то індекс якості життя зменшиться з 5,032 – у 2015 р. до 3,162 – у 2018 р., що відповідає показникам країн «третього світу»). Результати аналізу за методикою нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) при визначенні взаємозв'язку рівня тіньової економіки, соціальної та економічної безпеки (рис. 2.27). свідчать, що підвищення показника економічної безпеки держави істотно залежить від висхідної динаміки рівня соціальної безпеки та детінізації економіки. Таким чином, аналіз основних показників соціально-економічного розвитку України переконливо підтверджує загострення проблем, що стосуються соціальної безпеки.

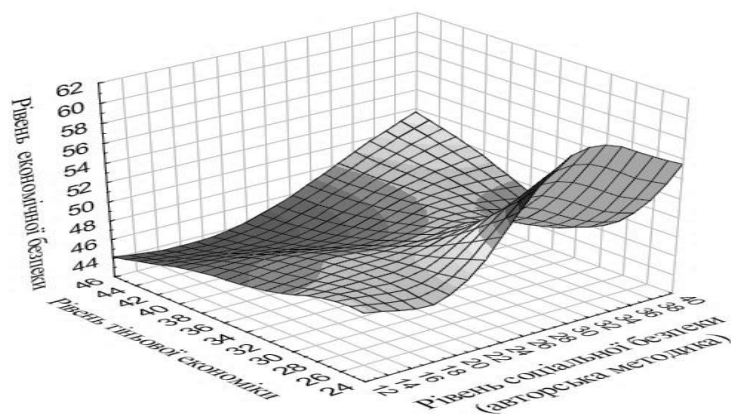

Рис. 2.27. Взаємозв'язок між рівнем соціальної (авторська методика), економічної безпеки та тіньової економіки в Україні, 2000–2018 рр.²
Розраховано за даними Державної служби статистики України, СБ, МВФ

Для адекватної протидії загрозам соціальній безпеці України необхідно спрямувати зусилля на детінізацію економіки та зайнятості населення, легалізацію підприємництва, розвиток промисловості й аграрного сектора економіки, зниження рівня корумпованості суспільства, що сприятиме підвищенню обсягів надходжень до бюджету, зниженню інфляції та безробіття, підвищенню рівня зайнятості, а відтак, матиме позитивний вплив на динаміку основних макроекономічних показників.

Таким чином, аналіз основних показників соціально-економічного розвитку, соціальної компоненти економічної безпеки України та їх соціально-економічне значення переконливо підтверджують наявність в країні значного сектора тіньової економіки та її безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток та на стан соціальної безпеки. Сьогодні низький рівень тінізації економіки та високий рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів країн, що вирішують різні завдання економічного розвитку й функціонування.

Зважаючи на високий рівень тіньової економіки в Україні, першочергово потрібно: (1) активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні,

² З урахуванням прогнозних даних

(2) підвищити можливості та умови ведення малого та середнього бізнесу в офіційному секторі економіки, (3) обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових капіталів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (об'єктів нерухомості, транспортних засобів та предметів розкошу), (4) активізувати зусилля на виокремлення окремого прошарку населення – середнього класу в Україні, як основного платника податків у державі.

2.3. Грошові доходи населення у контексті регулювання соціальної безпеки

В умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів, недосконалі реформи та трансформаційні зрушення, що здійснювалися в економіці України, обумовили виникнення значної кількості проблем, основними з яких є економічна нерівність та бідність населення. Політичні, економічні та соціальні перетворення, що відбуваються в Україні, актуалізують проблему розвитку соціальної сфери і провакують підвищення економічних та соціальних стандартів рівня життя населення. Складні завдання посттрансформаційної перебудови суспільства, які спрямовані на стійкий розвиток країни, вимагають розроблення стратегії соціально-економічного зростання держави через впровадження низки реформ і дієвої соціальної політики, яка б дозволила послабити нерівність між індивідами та окремими соціальними групами, мінімізувати рівень бідності та безробіття населення, підвищити ступінь соціального забезпечення, а також підвищити рівень життя широких верств населення. У даному контексті надзвичайно актуальним виявляється розгляд питання матеріального забезпечення населення та його впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави.

На сучасному етапі розвитку української держави поступово загострюються суперечності та диспропорції у питаннях реформування економіки та соціальної сфери, виникає потреба у формуванні дієвого механізму соціальної безпеки [135]. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України у 2010 р. рівень бідності в Україні становив 24,1 %, у 2011 р. – 24,3 %, у 2012 р. досягнув позначки у 25,5 %, у 2013 р. піднявся до 24,5 %, а у 2014 р. – до 25,0 %. Порогове значення даного показника, визначене Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки 2 березня 2007 р. № 60 [51], становить не більше 25 %. Як бачимо, рівень бідності в Україні перетнув критично можливу межу, тому можна стверджувати, що за межею бідності в Україні перебувало 12,5 млн. українців. При цьому, рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, склав 8,1 % у 2010 р., 7,9 % у 2011 р., 7,5 % у 2012 р., 7,2 % у 2013 р. та 9,3 % у 2014 р. Критичне значення даного індикатора (за методологією МОП) становить 10 % [51]. Розмір прожиткового мінімуму за цей період номінально збільшився тільки на 22 %, проте якщо врахувати ріст

індексу споживчих цін (інфляцію), то він не тільки не зріс, а навпаки знизився на 48 % [136].

Така ситуація становить загрозу економічній безпеці держави, зокрема її соціальній компоненті, створює перешкоду подальшому стабільному розвитку суспільства, яке характеризується елементами економічної нерівності, що є об'єктивним фактором людського життя, закладеного природою в систему його економічних відносин [137].

Стверджувати про проблеми бідності в Україні можна на основі аналізу межі бідності. Бідними прийнято вважати людей, чиї доходи або споживання нижчі за певний законодавчо встановлений рівень, що і є межею бідності. Для визначення межі бідності необхідно орієнтуватись на прожитковий мінімум, який ще називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком. Він включає вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку. Природно, що споживчий кошик буде неоднаковий для людей, які різняться віком, станом здоров'я, сімейним станом та місцем проживання.

Згідно з Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.99 р. № 966–XIV, прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [138].

Вважається доцільним прослідкувати зміну в Україні розміру прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць за період з 2009 по 2015 рр. станом на кінець року (рис. 2. 28). Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. його розмір збільшився на 174 грн., або ж на 24,84 %.

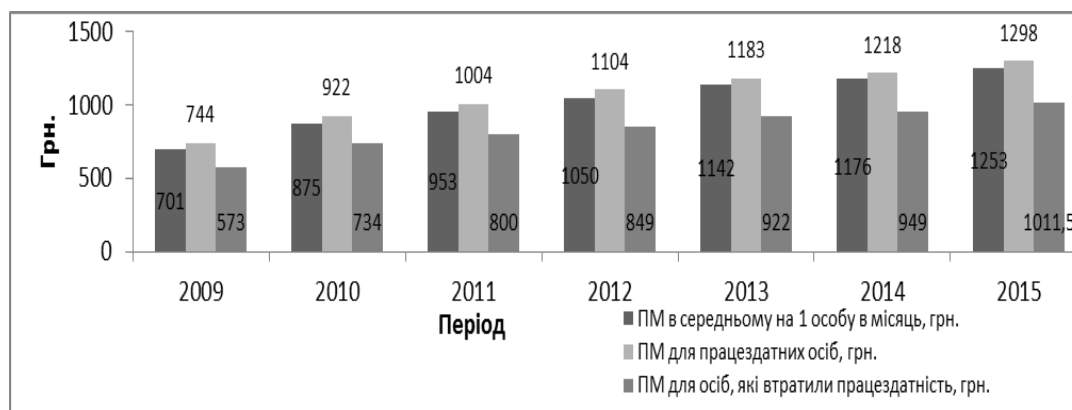

Рис. 2. 28. Динаміка розміру прожиткового мінімуму різних категорій осіб в Україні за 2009–2015 рр., грн.

Розраховано за: [87–88; 91–93]

У 2011 р. порівняно з 2010 р. збільшення відбулося на 78 грн. (8,91 %), порівнюючи 2011 р., з 2009 р. – на 252 грн. (35,95 %). У 2012 р. та у 2013 р. розмір прожиткового мінімуму також зберіг стійку тенденцію до зростання

(10,18 % та 8,76 %). Аналіз даного показника за 2014 р. дає змогу стверджувати, що розмір прожиткового мінімуму порівняно з попереднім роком збільшився лише на 34 грн. (2,98 %), а у 2015 р. – на 77 грн. (6,15 %).

Для глибшого аналізу стану бідності в Україні варто проаналізувати зміни обсягу мінімальної заробітної плати, середньої зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника та мінімальної пенсії за віком (рис. 2.29).

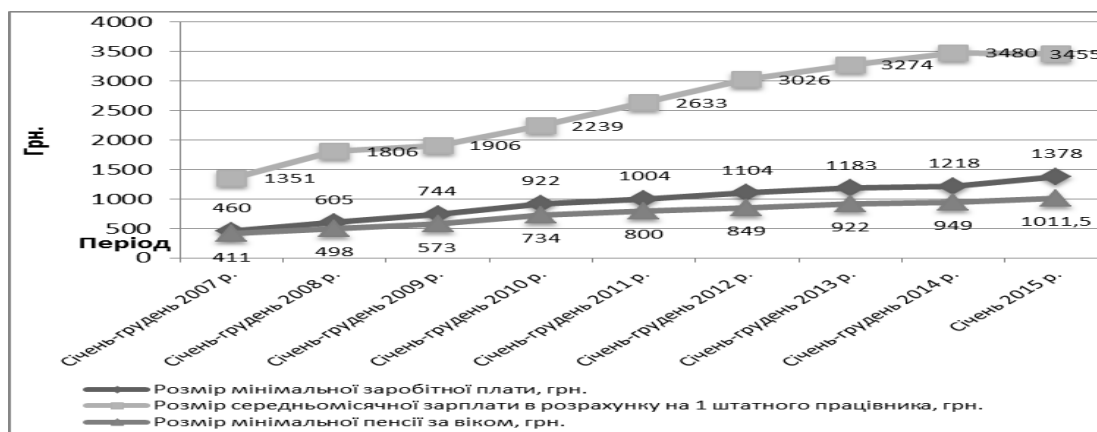

Рис. 2. 29. Динаміка розміру мінімальної заробітної плати, середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника та мінімальної пенсії за віком, 2007–2015 рр., грн.

Розраховано за: [79; 87–88; 91–94]

За результатами аналізу, ми бачимо, що відбувається поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, розмірів середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком. Однак, якщо провести оцінку за паритетом купівельної спроможності валюти, то виявляється, що у 2013 р. мінімальна зарплата становила 1183 грн., що еквівалентно 150 дол. США згідно офіційного курсу НБУ, у 2014 р. – 1218 грн. (77,7 дол США) та у 2015 р. – 1378 грн. (59,9 дол США), що доводить зниження купівельної спроможності населення та засвідчує зростання рівня бідності в країні.

Не менш важливим при дослідженні рівня та якості життя населення є співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, яке не повинно бути меншим 3 разів. На сьогоднішньому етапі, ми спостерігаємо збільшення середньої зарплати у 2,6–2,8 рази, порівняно з розміром прожиткового мінімуму. Доповненням даного показника виступає відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму. Дане співвідношення повинно становити 1,5–2,0 рази. Протягом останніх років в Україні мінімальна пенсія набагато менша, ніж прожитковий мінімум в державі. В даному контексті не можна не звернути увагу на запровадження пенсійної реформи, яка за умов заниженого рівня мінімальної пенсії, надто малого розриву між мінімальною та середньою пенсією, перетворюється у джерело соціальної та економічної небезпеки для держави.

На 2015 рік, в умовах жорсткої економії фінансових ресурсів, Законом України «Про державний бюджет на 2015 рік» передбачено розмір прожиткового мінімуму в середньому на одну особу в місяць на рівні 1176 грн. і лише в грудні заплановано підвищення до 1330 грн. Поряд із цим, встановлені законодавством розміри мінімальної заробітної плати та пенсії свідчать про поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, розмірів середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком. Розмір мінімальної зарплати у 2010 р. (табл. 2.11) зріс порівняно з 2009 р. на 178 грн., або ж на 23,92 %; у 2011 р. порівняно з 2010 р. – на 82 грн. (8,89 %) та на 260 грн. (34,95 %) порівняно з 2009 р. Період з 2012 р. до 2014 р. також характеризуються поступовим зростанням даного показника від 1104 грн. до 1218 грн. відповідно. На 2015 рік заплановано збільшення розміру мінімальної заробітної плати в середньому до 1378 грн.

Таблиця 2.11

Темп росту мінімальної, середньомісячної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком в Україні у 2009-2016 рр.

№ з/п	Показники	Січень-грудень 2009 р.	Січень-грудень 2010 р.	Січень-грудень 2011 р.	Січень-грудень 2012 р.	Січень-грудень 2013 р.	Січень-грудень 2014 р.	Січень-грудень 2015 р.	Січень-грудень 2016 р.
1.	Розмір мінімальної заробітної плати, грн.	744	922	1004	1104	1183	1218	1378	1600
2.	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника, грн.	1906	2239	2633	3026	3274	3480	4362	5202
3.	Розмір мінімальної пенсії за віком, грн.	573	734	800	849	922	949	1011,5	1247

Розраховано за: [79; 87–88; 91–94]

Законом України «Про державний бюджет на 2016 рік» зафіксовано прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 1330 грн. з 1 січня, 1399 грн., з 1 травня і 1496 грн., з 1 грудня, а розмір мінімальної заробітної плати наступний: 1 січня – 1378 грн., з 1 травня – 1450 грн. і з 1 грудня – 1550 грн. Відповідно зберігається чітка тенденція до зростання і щодо розміру середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника. Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. він збільшився на 17,47 %, а у 2011 р. порівняно з 2010 р. – на 17,60 %, у 2012 р. на 14,93 % порівняно з 2011 р. та на 8,20 % у 2013 р. порівняно з 2012 р. У 2014 р. даний показник закріпився на рівні 3480 грн. та у січні 2015 р. досягнув 3455 грн. Загалом за останні роки розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника збільшився на 81,27 %, що свідчить про певні позитивні зміни в економіці і про ріст соціальних стандартів. Варто зазначити, що швидкими темпами

відбувалося зростання розміру мінімальної пенсії за віком з 573 грн. у 2009 р. до 949 грн. у 2014 р., або ж на 65,62 %. Законом України «Про державний бюджет на 2015 рік» передбачено збільшення мінімальної пенсії за віком в середньому до 1011,5 грн.

Вважається доцільним також провести порівняльний аналіз між темпами зростання реальної та номінальної заробітної плати (рис. 2. 30) та дати прогностні оцінки даних показників на два роки до 2016 року, оскільки номінальна заробітна плата характеризує рівень заробітної плати незалежно від зміни цін на товари і послуги. Проте, розміри номінальної заробітної плати не дають реального уявлення про життєвий рівень працівника, тому що ціни на товари та послуги не є постійними, а, як правило, зростають. На це вказує реальна заробітна плата – та кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату після сплати усіх податків.

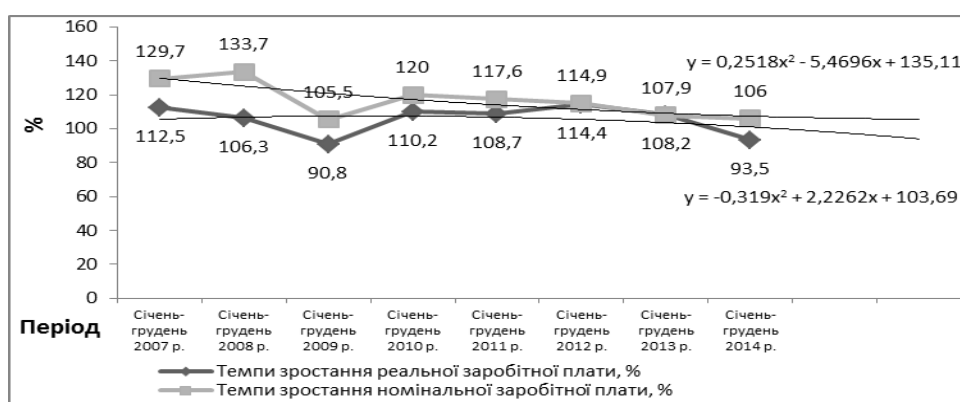

Рис. 2. 30. Динаміка темпу зростання номінальної та реальної заробітної плати, 2007–2017 рр., % (2015–2017 рр. – прогностні оцінки)

Розраховано за: [79]

Темп росту номінальної заробітної плати за період з 2007 до 2012 року є значно вищим, ніж темп росту реальної зарплати, проте в умовах 2013 р. зростання реальної заробітної плати на 0,3 % є вищим, ніж номінальної. Тобто, ми спостерігаємо загальне підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4 % у 2008 р.; 14,7 % у 2009 р.; 9,8% у 2010 р., 8,9 % у 2011 р., 0,5 % у 2012 р., – 0,3 % у 2013 р. та – 12,5 % у 2014 р. Це свідчить про значне зростання цін у 2007–2009 рр. і, знову ж таки, пов'язано зі світовою фінансовою кризою. В умовах 2014 р. темп зростання реальної заробітної плати знизився до 93,5 %, а номінальної до 106,0 %, що свідчить про зростання інфляції, зниження купівельної спроможності населення та його зuboжіння. Варто зазначити, що номінальна і реальна заробітна плата не змінюються в одному ж напрямку, а навпаки, номінальна заробітна плата може зростати, а реальна – знижуватись або залишатися незмінною. Інколи, номінальна заробітна плата зростає меншими темпами, ніж знижуються ціни. У нашому випадку до 2012 р. темп росту номінальної заробітної плати є значно вищим, ніж темп росту реальної зарплати. Тобто, ми спостерігаємо загальне

підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4 % у 2008 р.; 14,7 % у 2009 р.; 9,8% у 2010 р., 8,9 % у 2011 р., 0,5 % у 2012 р., -0,3 % у 2013 р. та 12,5 % у 2014 р. У 2013–2015 рр. відбулося суттєве зниження темпу росту як номінальної, так і реальної заробітної плати. Взаємозв'язок доходів населення в розрахунку на одну особу і рівня бідності відображений на рис. 2. 31.

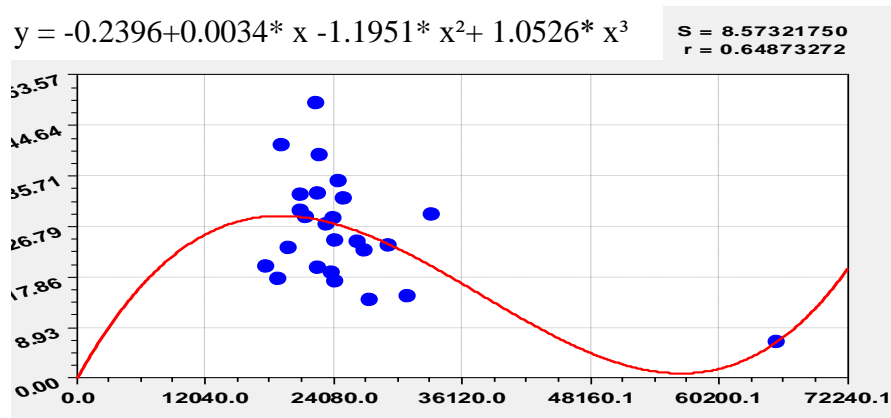

Рис. 2. 31. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу наявного доходу в розрахунку на 1 особу на рівень бідності, 2015 р.

Розраховано за: [79]

Водночас, проводячи аналіз структури доходів населення, доходимо висновку, що питому вагу в структурі витрат займають доходи у вигляді соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів (41 %) (рис. 2.32).

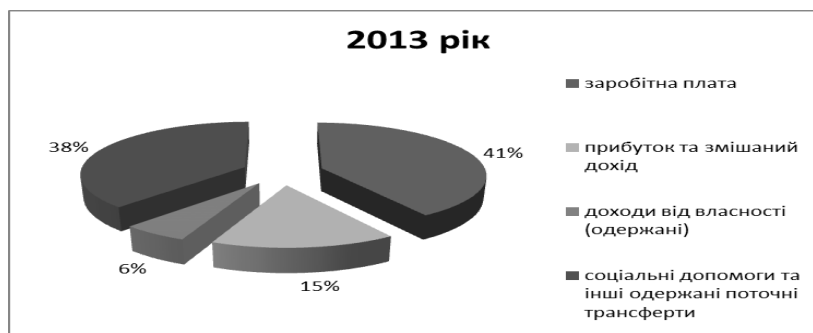

Рис. 2. 32. Структура доходів населення у 2013 р.

Розраховано за: [79]

Поряд із цим, одним із індикаторів рівня життя населення є частка населення, чиє добове споживання нижче за 5,05 (4,3) дол. США за ПКС і характеризує рівень бідності населення (ДоджкіЗ,К). Аналіз даного показника за період з 2000 до 2013 рр. (рис. 2. 33) дає можливість стверджувати про позитивну динаміку даного показника, що пов'язано з тим, що до 2005 р. використовувалося значення 4,3 дол. США на добу за ПКС валюти та

характеризує позитивний тренд динамічного ряду. Водночас, на фоні зменшення масштабів крайньої бідності у 6,3 раза порівняно з 2000 роком, аналіз рівня бідності та його прогностні оцінки до 2017 р. (рис. 2.34) дають підстави стверджувати, що частка бідного населення постійно зростає і зростатиме.

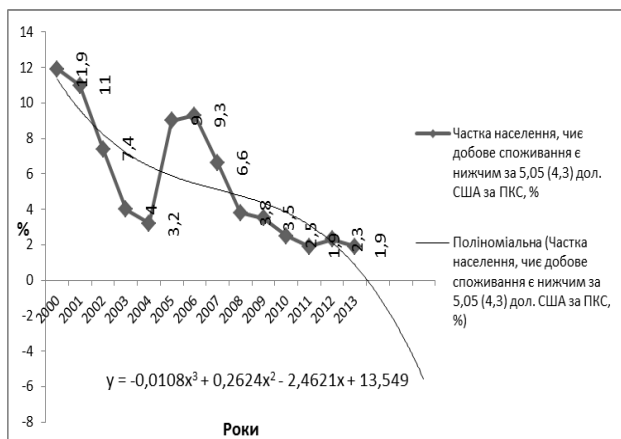

Рис. 2.33. Частка населення, чиє добове споживання є нижчим за 5,05 (4,3) дол. США за ПКС, %

Розраховано за: [139]

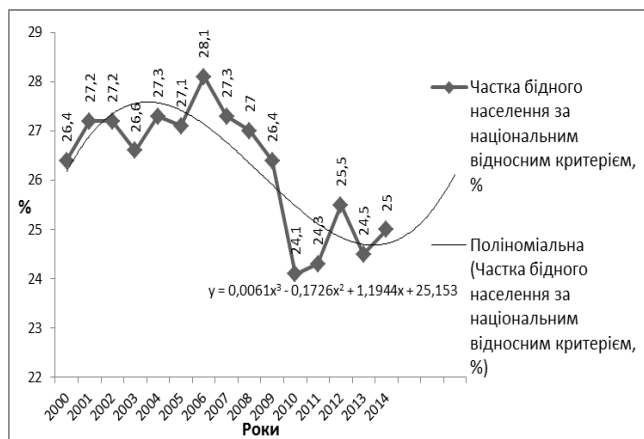

Рис. 2.34. Частка бідного населення за національним відносним критерієм, %

Бідними залишаються кожен п'ятий працюючий і фактично кожна третя сім'я з дітьми. Збільшення частки населення, яке живе за національною межею бідності зумовлено зростанням споживчого попиту населення та індексу споживчих цін, який безпосередньо впливає на рівень життя населення (рівень інфляції). Динаміка індексу споживчих цін протягом 2006–2015 років коливається в межах від 125,2 % до 99,7 %. Як бачимо, з 2004 р. до 2008 р. не спостерігається стійкої тенденції до зменшення рівня інфляції (рис. 2.35), що свідчить про неоднозначну макроекономічну ситуацію в Україні.

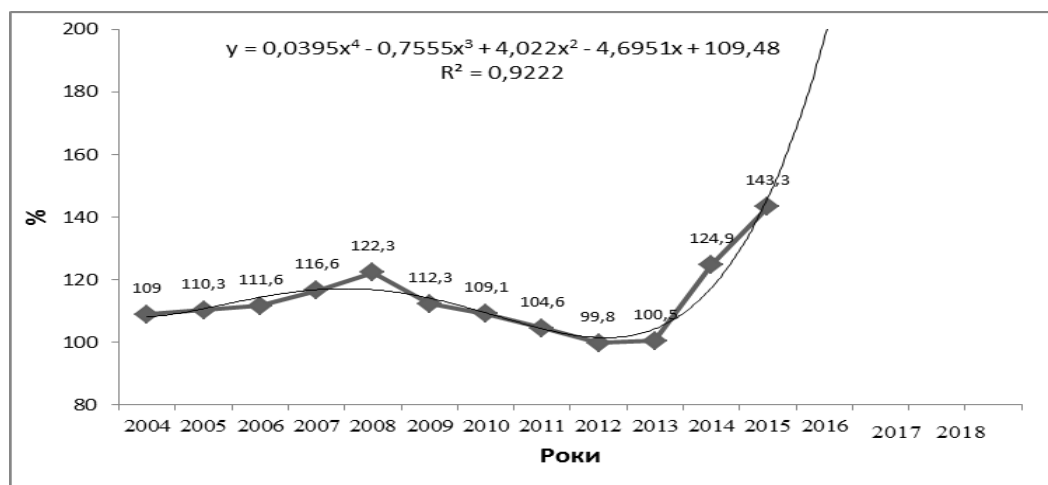

Рис. 2.35. Динаміка індексу споживчих цін за 2006–2018 рр., % до попереднього року (2016–2018 рр. – прогностні оцінки)

Розраховано за: [79]

Проте, незважаючи на несприятливі показники економічної динаміки, рівень інфляції коливався навколо нульової позначки: у 2012 р. індекс інфляції різко зменшився на 7,4 % за рік, а у 2013 р. ще на 0,9 %. У 2014 р. відбулося різке зростання індексу споживчих цін до 124,9 %, а у 2015 р – до 143,3 %.

Серед основних чинників, які стримували зростання індексу споживчих цін можна назвати: (1) нижчий від потенційного сукупний попит; (2) зниження цін на сирі продукти харчування, спричинених високим їх урожаєм та коливанням світових цін на продовольство; (3) зменшення вартості імпортних непродовольчих товарів на тлі зміцнення номінального ефективного обмінного курсу гривні; (4) імпорт дефляції з країн – основних торговельних партнерів України; (5) незначне подорожчання послуг житлово-комунального господарства; (6) зниження інфляційних очікувань. З аналізу можна зробити висновок, що значне зростання інфляції спостерігалось у 2007–2009 рр., що пояснюється сплеском світової фінансової кризи, яка внесла свої корективи у купівельну спроможність населення, на формування та виплату соціальних стандартів і вплинула на рівень життя населення в цілому. Водночас, у 2014–2015 рр. відбулося різке підвищення рівня інфляції на 42,8 %, що підтверджує загострення проблеми зубожіння населення країни та спричинено військовими діями на Сході країни. Свою чергою, низькі темпи інфляції забезпечували зростання доходів населення в реальному вимірі, проте поряд із цим сформувалися певні чинники, які значно послабили вплив цінової стабільності на структуру споживчого попиту, орієнтованого переважно на імпортні товари довгострокового споживання, що перешкоджає поширенню стимулюючого впливу зростання реальних доходів населення на діяльність підприємств [140, с. 16]. Доцільно зазначити, що порогове значення даного показника становить не більше 10 %. Як бачимо, протягом 11 років у країні рівень інфляції наближений до критичної межі, а у 2014 р. перевищив порогове значення на 14,9 % і становить загрозу національним інтересам, що вимагає негайного прийняття відповідних заходів зі сторони держави. Належність відсутності інфляційної динаміки насамперед до ознак репресивності української економіки підтверджується збільшенням грошових агрегатів.

Таким чином, виявляється доцільним систематизувати основні показники рівня життя населення за 2009–2015 рр. і подати їх у вигляді таблиці 2.12. (Додаток Е). Як бачимо, за аналізований період усі показники мають позитивну динаміку. Проте, відчутних змін не відбулося. Населення не отримало покращення свого матеріального становища, навпаки, сміливо можна стверджувати про істотне зниження їх купівельної спроможності та зниження рівня і якості життя суспільства та про існуючу небезпеку у соціальній сфері.

Відповідно, низький рівень матеріального забезпечення населення провокує низьку якість раціону харчування, високу захворюваність і смертність, а, відтак, і зниження чисельності населення країни, незадоволення широких верств загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем, що доповнюється збільшенням рівня безробіття й нелегальної зайнятості, погіршенням криміногенної ситуації, появами актів громадянської непокорі. Основною проблемою державної політики за таких умов виступає

справедливий розподіл доходів таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив на економічну ефективність, на забезпечення соціальної стабільності і на зниження рівня бідності.

З отриманих результатів, можна зробити висновок, що відношення як середньої зарплати, так і мінімального розміру пенсії далеко не досягають граничних значень. Якщо навіть показники протягом 2009–2011 рр. поступово зростали, то, все-таки, вони і надалі залишаються надто низькими порівняно з пороговими. Сучасна економіка характеризується допустимістю високого ступеня нерівності доходів, якій сприяють різні природні здібності індивідів, різні рівні освіти, володіння власністю, яку отримали у спадок або заробили, монополія на певні знання або вміння [137]. А низький рівень матеріального забезпечення населення провокує низьку якість раціону харчування, високу захворюваність і смертність, незадоволення широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем, що доповнюється збільшенням рівня безробіття й нелегальної зайнятості, погіршенням криміногенної ситуації, появами актів громадянської непокори. Основною проблемою державної політики за таких умов виступає справедливий розподіл доходів таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив на економічну ефективність, на забезпечення соціальної стабільності і на зниження рівня бідності. Якщо провести аналіз частки бідного населення серед основних демографічних груп (рис. 2.36), то можна стверджувати, що скорочення відбувається щодо частки населення, чие споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму в країні. Частка бідних серед дітей та частка бідних серед працюючих осіб не має стійкої тенденції до зменшення.

Рис. 2.36. Динаміка частки бідного населення в Україні, 2000–2015 рр. Розраховано за: [79; 139]

Основна складність аналізу бідності полягає у відсутності точного її визначення, яке б надавало можливість проведення кількісної оцінки цього явища [61, с. 54], тому важливим питанням при дослідженні є методика кількісного оцінювання. Існує низка показників, розрахунок яких базується на рівні і структурі доходів та витрат населення (Додаток Л).

Ними виступають: (1) середній дохід, що розраховується як відношення загальної суми доходів усіх членів суспільства до їх сукупної чисельності; (2)

модальний дохід – рівень доходу домогосподарств (у розрахунку на одну особу), який найчастіше отримують члени суспільства; (3) медіанний дохід – дохід домогосподарств (у розрахунку на одну особу), що стоять усередині ранжованого за рівнем доходу ряду розподілу (тобто порівняно з ними 50 % населення мають доходи рівні або нижчі, а інші 50 % – рівні або вищі); (4) квартильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 25 % найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; (5) квинтильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 20 % найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; (6) децильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 10 % найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; (7) медіанні витрати – витрати домогосподарств (у розрахунку на одну особу), що стоять всередині ранжованого за рівнем витрат ряду розподілу [141, с. 58–59].

Для підтвердженням вищезазначеного, виявляється необхідним аналіз окремих пропонованих нами індикаторів стану соціальної безпеки (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Аналіз окремих пропонованих індикаторів стану соціальної безпеки України та їх порогових значень, 2009–2014 рр.

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Одиниці виміру	Порогове значення (x_{opt})	Роки				
				2010	2011	2012	2013	2014
16.	Середньомісячна номінальна зарплата	грн./дол. США	не менше, ніж 633,9	2239/281,3	2633/329,5	3026/378,7	3265/408,6	3480/292,9
17.	Частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності)	%	не більше, ніж 25	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0
18.	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу	м ²	не менше, ніж 25	23,3	23,5	23,7	23,8	22,5
19.	ІЛР (за даними ПРООН)	індекс	не менше, ніж 0,900	0,710	0,729	0,740	0,734	0,735
20.	Чисельність і частка середнього класу	%	не менше, ніж 50	29,1	22,2	23,6	22,0	9,0
21.	Рівень безробіття (за методологією МОП)	%	не більше, ніж 10	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3
22.	Рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу	тис. грн.	не менше, ніж 60	24,0	27,8	32,0	34,1	35,7
23.	Індекс якості життя	індекс	10	3,652	5,032	5,032	4,980	5,032
24.	Багатовимірний індекс бідності	індекс	1	н.д.	н.д.	0,022	0,002	0,001
25.	Індекс гендерної нерівності	індекс	1	н.д.	н.д.	0,338	0,326	0,286
26.	Індекс гендерного розвитку	індекс	1	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1,012
27.	Рівень тінізації економіки до офіційного ВВП	% до обсягу ВВП	не більше, ніж 20	37,4	44	32	35	41
28.	Індекс сприйняття корупції в соціальній сфері	індекс	не менше 5 (максимум 10)	2,4	3,1	1,9	2,3	2,5

Розраховано за: [79; 90; 113; 127]

Відповідно, обчисливши усі показники і систематизувавши отримані дані, а також поділивши населення на групи за доходами, можна пропонувати способи подолання бідності окремо в кожній групі. Ми вважаємо, що потрібно аналізувати розшарування населення не лише на макрорівні, а й на мезорівні, тобто за регіонами, оскільки не в усіх областях України зафіксований однаковий рівень бідності.

За даними Рахункової палати з виконання державного бюджету у 2013 р. [142] найвищий рівень бідності зафіксовано у Житомирській (41,7 %), Тернопільській (39,4 %), Рівненській (31,8 %) областях, а найсприятливішою за рівнем бідності ситуація склалася в м. Києві, де значення показника становить 9,2 %, у Чернігівській (19,3 %), Чернівецькій (%), Черкаській (14,0 %), Харківській (19,1 %), Миколаївській (20,0 %), Запорізькій (18,9 %), та Закарпатській (%) областях. Це пов'язано із зростанням економічної самостійності регіонів та ступеня їх насичення і повноти використання ресурсів. Групування регіонів за рівнем бідності у 2013 р. (за допомогою багатовимірною (кластерного) аналізу) (табл. 2.14) дає змогу кластеризувати області України на кластери з високим, середнім та низьким рівнем бідності.

Таблиця 2.14

Групування регіонів України за рівнем бідності населення у 2013 р.

Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Житомирська	1	3,73
Рівненська		5,57
Тернопільська		1,83
Вінницька	2	3,60
Волинська		4,50
Дніпропетровська		0,90
Донецька		3,80
Івано-Франківська		1,60
Київська		4,60
Кіровоградська		4,70
Луганська		5,00
Львівська		0,30
Одеська		3,80
Полтавська		5,40
Сумська		6,80
Херсонська		0,50
Хмельницька		0,70
Закарпатська	3	3,91
Запорізька		1,19
Миколаївська		1,31
Харківська		1,99
Черкаська		2,81
Чернівецька		1,71
Чернігівська		2,81
м. Київ		9,39

Розраховано за: [79]

Варто зауважити, що кластер, в економічному розумінні, – це модель соціально-економічного розвитку, за якої виникає можливість комплексного дослідження в секторі формування кластеру з урахуванням місцевих умов. Кластером називається новий ефективний спосіб і система взаємодії

територіально і економічно споріднених учасників з метою отримання кожним із них синергетичного результату [143]. Як бачимо, розпочати боротьбу з бідністю необхідно в кожному регіоні, одночасно заручившись підтримкою держави. Проведене нами дослідження з допомогою пакету OnFront з використанням методу огортаючих даних (DEA-модель орієнтована на «вихід» («Дохід на одного мешканця»)), за «входи» розглядалися такі показники: рівень безробіття, рівень бідності, рівень тіньової економіки, індекс Джіні; рівень зайнятості; індекс сприйняття корупції в соціальній сфері; індекс споживчих цін) дає змогу припустити, що в економічно розвинених регіонах нашої країни меншою мірою приділяється увага показникам СцБ, дбаючи, відтак, про екстенсивний розвиток адміністративних одиниць (рис. 2. 37).

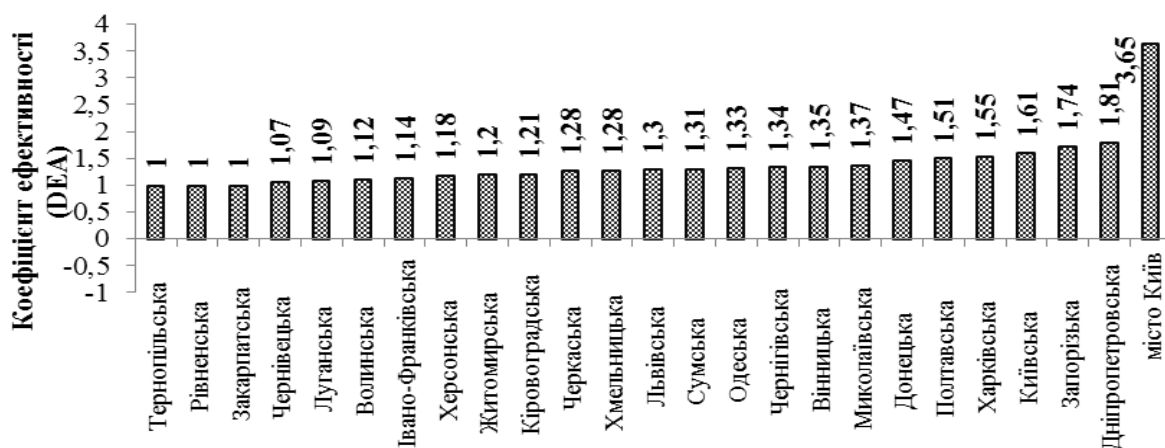

Рис. 2.37. Коефіцієнт ефективності (DEA) щодо боротьби з бідністю в розрізі областей України, 2014 р.

Примітка: Модель, орієнтована на «вихід» («Дохід на одного мешканця»). Коментар: Київ найменш ефективно протидіє загрозам соціальної безпеки

Результати економіко-статистичних оцінок дають змогу стверджувати, що у Києві найменш ефективно протидіють загрозам СцБ, натомість найбільш ефективні заходи щодо боротьби з бідністю вживають у Закарпатській, Рівненській та Тернопільській областях. Водночас, аналіз соціальної політики впродовж останніх років із використанням того ж інструментарію DEA-аналізу свідчить, що у 2009–2014 рр. тіньова економіка та інфляційні процеси, як уже зазначалося, найбільшою мірою деструктивно впливали на показники СцБ, що вимагає невідкладного корегування напрямів державного регулювання. Результати дослідження з використанням методу огортаючих даних дають можливість припустити, що в економічно розвинених регіонах нашої країни меншою мірою звертається увага на показники соціальної безпеки, таким чином, дбаючи про екстенсивний розвиток адміністративних одиниць.

У той же час, аналіз соціальної політики впродовж останніх років з використанням того ж інструментарію DEA-аналізу (рис. 2. 38) свідчить, що у 2013–2014 рр. тіньова економіка та інфляційні процеси найбільшою мірою деструктивно впливали на показники соціально-економічного розвитку, зокрема на рівень бідності, що вимагає невідкладного корегування напрямів державного регулювання.

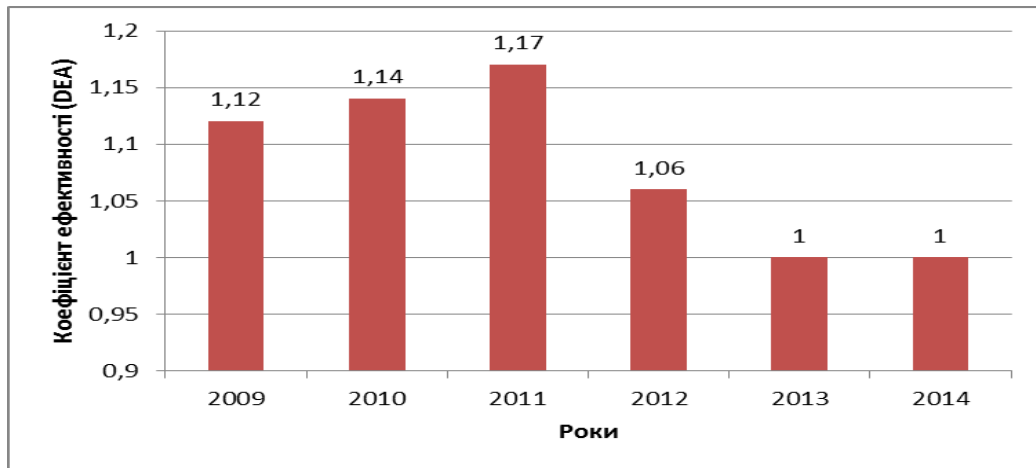

Рис. 2.38. Коефіцієнт ефективності (DEA) щодо поглиблення бідності, внаслідок поширення тіньової економіки та пришвидшення рівня інфляції в Україні, 2009–2014 рр.

Примітка: Модель, орієнтована на «вихід» (показники: рівень бідності та рівень безробіття). Коментар: у 2013 та 2014 рр. тіньова економіка та інфляція найбільше сприяла поглибленню бідності в Україні

В основу процесу формування та реалізації соціальної політики доцільно покласти механізми забезпечення рівності доступу до бюджетних благ і стимулів та систему інструментів протидії корупції, підвищення ефективності регуляторної політики із гарантуванням свободи підприємництва та конкурентності ринків. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості власного потенціалу та дасть змогу здійснити розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності. З цією метою здобувачем пропонується формування Стратегій сталого розвитку громад, які необхідно враховувати при консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі у контексті реформи децентралізації, та на певних етапах формування і реалізації запропонованої у монографії Стратегії соціальної безпеки держави.

Невизначеність поняття бідності та інформації щодо неї в Україні, призводить до того, що неможливо розробити та законодавчо закріпити шляхи її подолання. Така ситуація вимагає проведення аудиту реального стану соціальної сфери. Після того, на основі отриманих даних, можна буде приступати до розробки реального механізму боротьби з бідністю, орієнтуючись на довгострокову стратегію.

З метою розроблення ефективних методів боротьби з бідністю необхідно розробити та реалізувати Стратегії сталого розвитку громад у контексті реформи децентралізації, ввести податок на розкіш, підвищити соціальні стандарти через адресність соціальної підтримки у грошовій формі (а не надання пільг окремим категоріям населення); запровадити спеціалізовані освітні програми та програми розвитку сільської медицини, у тому числі у депресивних регіонах, що дасть можливість врахування інтересів різних соціальних груп та оптимізації використання фінансових активів держави.

Висновки до розділу

На етапі подальших трансформацій та кризового соціально-економічного розвитку економіки України актуальною постає проблема зміцнення економічної безпеки держави загалом і її соціальної компоненти зокрема. Основною метою посилення соціальної безпеки є підтримання належного рівня якості життя населення, що дасть змогу знизити соціальну напруженість у суспільстві, досягти збалансованості функціонування соціально-економічної системи. Для підсилення комплексу ключових параметрів забезпечення стійкості до дії загроз запропоновано використання інструментарію оцінки соціальної безпеки, який полягає у доповненні Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України такими індикаторами соціальної безпеки: (1) середньомісячна номінальна зарплата; (2) частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності); (3) наявність житлового фонду в середньому на одну особу; (4) індекс людського розвитку; (5) чисельність і частка середнього класу; (6) рівень безробіття; (7) рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу; (8) індекс якості життя; (9) багатовимірний індекс бідності; (10) індекс гендерної нерівності; (11) індекс гендерного розвитку; (12) рівень тінізації економіки; (13) індекс сприйняття корупції в соціальній сфері.

Результати емпіричних досліджень підтверджують, що найсуттєвіші загрози соціальній безпеці країни знаходяться у сфері боротьби з бідністю та зайнятості населення. Для підвищення рівня соціальної безпеки України необхідно вжити заходів, які б передбачали: (1) запровадження стимулюючих заходів оподаткування; (2) упорядкування міжбюджетних відносин для забезпечення ефективного регіонального розподілу доходу; (3) запровадження реформи системи соціального захисту, яка забезпечить максимізацію цільового використання обмежених фінансових ресурсів на потреби соціальної політики; (4) запровадження дієвої системи фінансового моніторингу і контролю за наданням соціальної допомоги населенню; (5) створення додаткових робочих місць, скорочення рівня безробіття, що сприятиме розвитку малого підприємництва та виокремленню середнього класу, дасть змогу збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці, а відтак підвищить доходи та рівень життя населення, а також зміцнить соціальну безпеку держави.

Окреслено основи моніторингу ступеня тінізації соціально-економічних відносин через запровадження індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, що розраховується з урахуванням видатків на відповідну сферу (у тому числі у межах тендерних закупівель) у розрахунку до ВВП, кількості порушених кримінальних справ та чисельності осіб, притягнених до відповідальності, що, на відміну від традиційного підходу, дає змогу обґрунтувати причинно-наслідковий зв'язок між зниженням рівня СцБ та незрілістю системи державного управління

Визначено методичні засади боротьби з бідністю, а саме доведено необхідність застосування, на відміну від описаних у наукових джерелах, комплексу таких інструментів, як розробка та реалізація Стратегій сталого

розвитку громад у контексті реформи децентралізації, введення податку на розкіш, підвищення соціальних стандартів через адресність соціальної підтримки у грошовій формі (а не надання пільг окремим категоріям населення); запровадження спеціалізованих освітніх програм та програм розвитку сільської медицини, у тому числі у депресивних регіонах, що дає можливість врахування інтересів різних соціальних груп та оптимізації використання фінансових активів держави.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів

В умовах фінансової глобалізації та загострення питання інтеграції економіки України, динаміка якої за 2013–2014 рр. значною мірою визначалася європейськими економічними тенденціями та пріоритетами вітчизняної зовнішньоекономічної та інтеграційної політики, у світовий економічний простір надзвичайно важливим виявляється консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни, під впливом дефіциту бюджету, тінізації економіки, зниження обсягу фінансування усіх сфер економіки, що супроводжується зниженням доходів населення та їх купівельної спроможності, збільшенням рівня бідності та безробіття, реформування вітчизняної системи соціального захисту населення відбувається досить повільно і провокує загострення напруженої соціально-економічної ситуації в суспільстві. Сьогодні надзвичайно гострою постає проблема збільшення обсягів державного фінансування соціальної сфери та їх раціонального використання, так як не спостерігається збільшення державного ресурсного забезпечення соціальної сфери та ефективності витрачання наявних ресурсів, що, своєю чергою, не призводить до якісних змін в організації соціального захисту населення в Україні та до зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки. Варто зазначити, що в країні вже номінально визначені міжнародні стандарти, адресність соціальних допомог, гарантії прав громадян, проте досі відсутнє їх законодавче регламентування. За таких умов надзвичайно актуальним виявляється потреба в модернізації системи та соціальної функції державного управління, що вимагає перегляду механізму надання соціальної допомоги та послуг населенню.

Проблема консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів у сучасній економічній літературі розглядається надто вузько. До сьогодні не знайшов відображення в економічній літературі механізм залучення обмежених фінансових ресурсів на соціальні цілі та розробка методологічних засад формування системи соціальної безпеки з дотриманням положень концепції соціально орієнтованої економіки.

Доведено, що недосконале законодавство та надмірний перелік соціальних послуг, виплат і пільг, гарантованих державою, є економічно необґрунтованим, що зумовлює недофінансування галузі та ускладнює здійснення державного управління системою соціального захисту населення в Україні, виділені державою кошти на соціальний захист населення використовуються неефективно та нераціонально. Крім того, надмірна централізація та повільність у реагуванні щодо першочерговості задоволення соціальних потреб, низька якість соціальних послуг ведуть до відсутності послідовної та системної соціальної політики і поглиблення соціальної нерівності населення.

Слід зазначити, що потужний негативний вплив неефективності політики економічних реформ та неадекватних ринковій ситуації антикризових політик призвів до загострення хронічної для вітчизняної економіки інституційної кризи та її поширення не лише на економічну, а й на політичну і соціальну площини, що призвело до втрати орієнтирів розвитку держави та до порушення виконання нею основних функцій. Інституційна криза набула видимих форм блокування створення соціального капіталу та набуття соціальної легітимності інститутів влади, спровокувала втрату балансу між соціальною, економічною та політичною сферою життя суспільства, зруйнувала основну платформу для якісного відновлення і зростання економіки і розвитку суспільства.

Водночас, глибока криза національної економічної моделі зумовила критичний рівень соціально-економічних проблем, що, своєю чергою, виявило недієздатність соціальної політики держави.

Доведено, що соціальна політика повинна стати інструментом виконання державою соціальної функції та шляхом здійснення управлінського впливу на різні сфери суспільного життя. Ми пропонуємо нову систему створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів та усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності, запобігання соціальним конфліктам в Україні, яку доцільно відобразити на рис. 3.1.

Особливістю авторського підходу до формування такої системи соціальної політики є пріоритетність соціальної функції в системі гарантування соціальної безпеки держави та кореляція елементів системи соціальної безпеки, її динамічність, наявність провідного та контролюючого параметрів, прямого і зворотного зв'язків. Все це передбачає визначення меж функціонування соціальної безпеки та соціальної політики зокрема та свідчить про необхідність консолідації фінансових ресурсів з метою підвищення соціальних стандартів. Крім того, формування системи соціальної безпеки передбачає міцний зв'язок між основними її складниками, зокрема: елементами, формами, об'єктами, суб'єктами, важелями впливу, інструментами, цілями, принципами та завданнями соціальної політики держави. В кінцевому результаті, досягнення міцного кореляційного зв'язку між цими складниками дозволить забезпечити і зміцнити систему соціальної безпеки держави.

Обґрунтовано, що реалізація соціальної політики відбувається у формі соціального захисту населення, як комплексу організаційних, правових, економічних заходів, які проводяться державою та спрямовані на забезпечення гідного рівня та якості життя, добробуту кожного члена суспільства та на розвиток особистості.

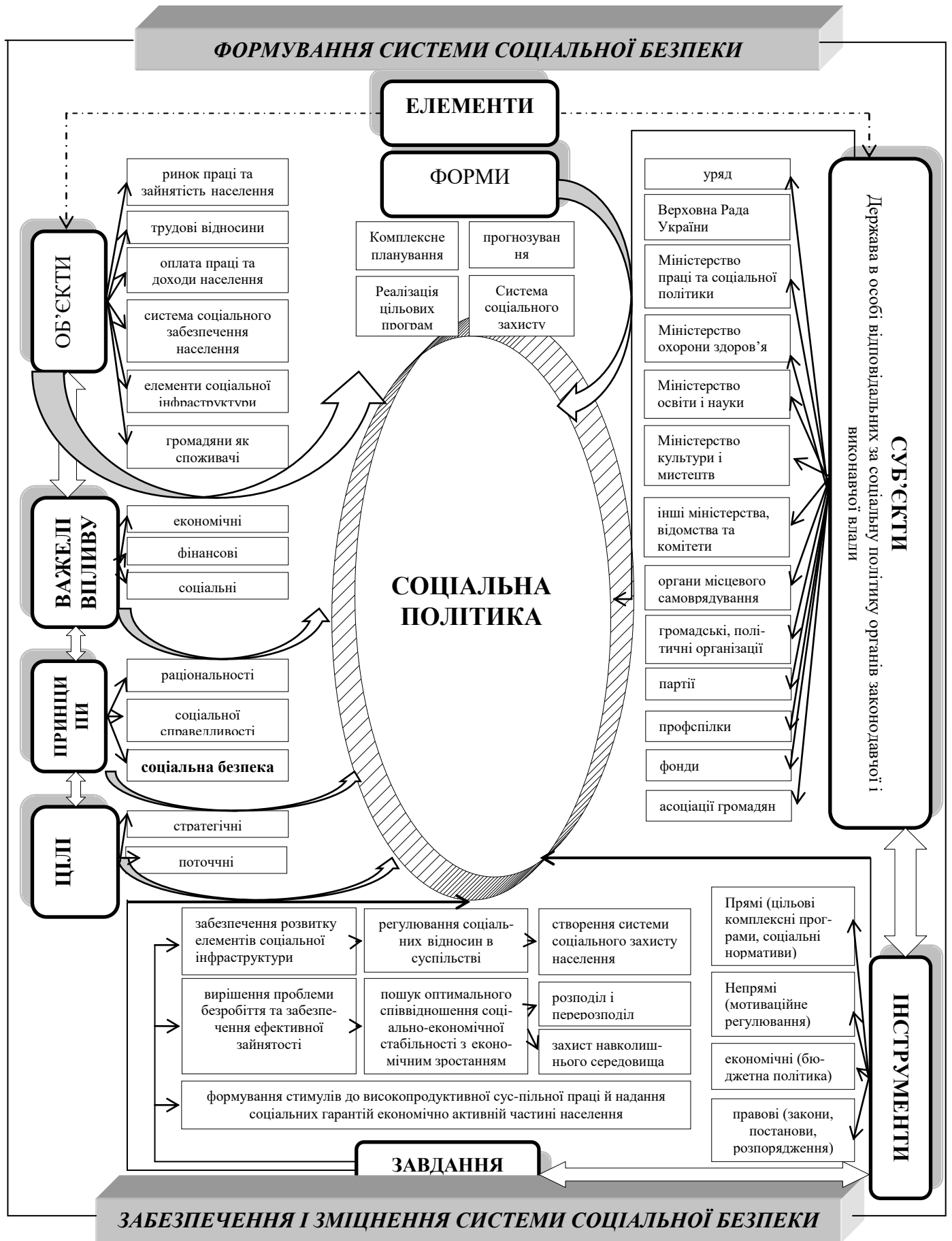

Рис. 3.1. Система соціальної безпеки держави

Розроблено автором

Доведено, що для підвищення рівня і якості життя населення в умовах змінного середовища і внутрішніх трансформацій, потрібна організація особливої системи соціального захисту населення, яка б забезпечила стійкість до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Розроблена і запропонована нами в монографії система соціального захисту населення (рис. 3.2) враховує усі види соціальної допомоги, пенсійне забезпечення та основні соціальні гарантії.

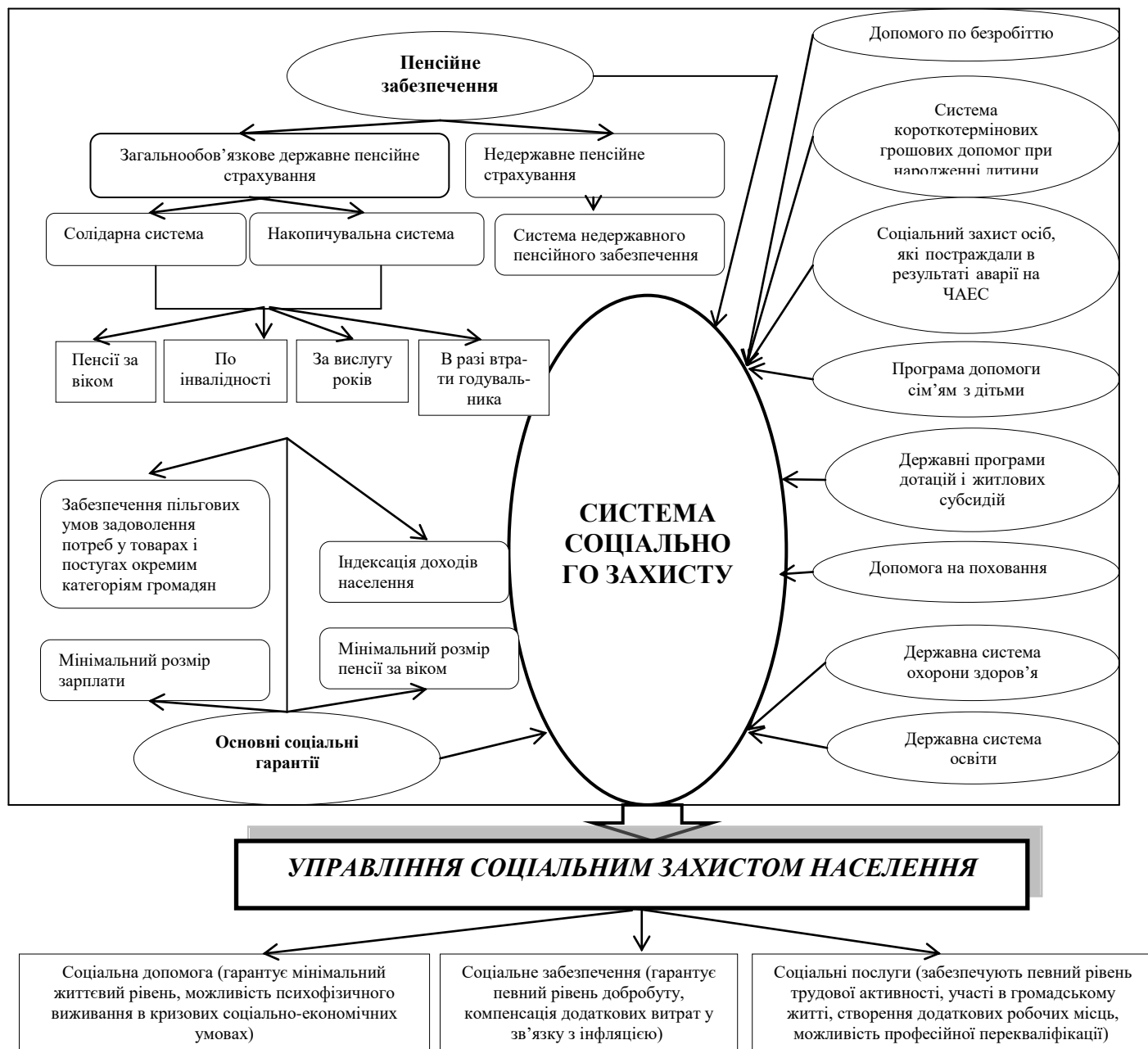

Рис. 3.2. Система соціального захисту населення

Розроблено автором

Система соціального захисту населення повинна орієнтуватися на надання основних соціальних гарантій населенню та на належне пенсійне забезпечення. Водночас, держава має фінансувати соціальні програми та підтримувати соціально незахищені групи населення. Управління соціальним захистом

населення та пошук фінансових ресурсів на його забезпечення, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки є надзвичайно важким та, водночас, дуже важливим завданням держави і виявляється проявом реалізації нею соціальної функції державного управління. В основу даного механізму покладено гарантування мінімального життєвого рівня життя та добробуту населення, забезпечення належного рівня зайнятості та трудової активності, а також можливості психофізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах.

Проте, на сучасному етапі доведено, що недієздатна соціальна політика призвела до надмірного рівня напруженості в суспільстві, до посилення соціального розшарування, до наростання суспільного роздратування попри постійне збільшення бюджетних видатків на соціальні потреби та періодичну реалізацію додаткових соціальних ініціатив. Водночас, зниження купівельної спроможності населення, їх доходів та звуження можливостей отримання неофіційних тіньових доходів вимагають радикальних змін у суспільстві через формування дієвої соціальної політики з урахуванням процесу глобалізації в сучасному світі, цільового характеру системи соціального захисту, цілеспрямованих дій щодо розширеного відтворення людського капіталу, урахування інтересів працездатного населення, орієнтацією системи соціальної підтримки переважно на пряму підтримку соціально вразливих груп населення та послаблення ваги оподаткування на доходи від праці та поточне споживання.

Безумовним являється те, що консолідація фінансових ресурсів на соціальні цілі відбувається на певних етапах формування та реалізації соціальної політики, як інструменту реалізації Стратегії соціальної безпеки України (рис. 3.3) та повинно враховувати надходження від ренти і споживання предметів розкоші, що на сьогоднішній день не спостерігається і законодавчо не регламентовано. Поряд із цим визначаються її основні напрямки: культурна, житлова, сімейна, пенсійна, молодіжна та жіноча, соціальна політика у сфері освіти, охорони здоров'я, зайнятості і соціально-трудова відносин. В даному контексті обґрунтовано відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів, що посилює соціальне розшарування та збереження наднизького загального рівня оплати праці, високого рівня тіньової зайнятості і індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, та послаблює кумулятивний ефект соціальної політики для забезпечення соціальної стабільності в країні.

Вихід із такої кризової соціально-економічної ситуації ми бачимо у реалізації стратегії європейської інтеграції України, у вирішенні збройного конфлікту на Сході держави, налагодженні партнерських взаємовідносин із сусідніми державами, у об'єктивному визначенні потенційних загроз і ризиків для національної економіки і безпеки держави та способів їх мінімізації. Поряд із цим необхідним виявляється збалансування фіскального навантаження та своєчасне виконання державою покладених на неї функцій: забезпечення належної сплати податків, послідовна детінізація економіки, зниження соціальної нерівності, забезпечення якісного середовища життя населення, запровадження цільового характеру і прозорості витрачання бюджетних коштів із встановленням ефективного контрольного-звітнього інструментарію.

Рис. 3.3. Етапи формування та реалізації Стратегії соціальної безпеки України
Розроблено автором

Доведено, що в основу процесу формування та реалізації соціальної політики повинен бути закладений механізм забезпечення рівності доступу до бюджетних благ і стимулів та система дій протидії корупції, перегляд механізмів регуляторної політики із гарантуванням свободи підприємництва та конкурентності ринків. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості розвитку власного потенціалу та дозволить провести розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності.

Одним із ключових моментів розроблення соціальної політики повинен стати дієвий механізм залучення фінансових ресурсів на соціальні цілі. Консолідація коштів повинна відбуватися шляхом оптимізації та підвищення фіскальної ефективності податкових пільг суб'єктам господарювання з метою виведення їх діяльності із тіні та заохочення до ведення легальної діяльності й сплати податків з доходів, отриманих у неформальному секторі економіки. З цією метою доцільно

провести докорінну перебудову міжбюджетних стосунків на засадах підвищення фінансової автономії місцевих бюджетів та раціоналізувати й упорядкувати систему соціальних видатків на основі реформування соціальної сфери й посилення цільового характеру системи пільг, субсидій і соціальних виплат.

Мобілізацію коштів для забезпечення соціального захисту населення та з метою збільшення соціальних стандартів в країні можна досягнути посиленням соціальної справедливості податкової системи шляхом підвищення порогу для отримання податкової соціальної пільги та вдосконаленням методики розрахунку прожиткового мінімуму. Додаткові фінансові ресурси на соціальні цілі можна акумулювати запровадженням зниженої ставки ПДВ на товари першої необхідності (соціальні товари) та запровадженням зниженої ставки податку на доходи фізичних осіб, не вищі за прожитковий мінімум, підвищенням контролю за достовірністю та повнотою декларування доходів громадян із запровадженням непрямих методів визначення доходів і встановленням для окремих категорій громадян зобов'язання декларувати поряд із доходами їх видатки. Це дозволить легалізувати тіньовий капітал.

Водночас, необхідним виявляється реформування бюджетної системи зі встановленням обов'язкового контролю та відповідальності за ефективністю витрачання бюджетних коштів та з урахуванням Стратегії управління державним боргом у довгостроковій перспективі. Реформа повинна зосереджуватися на підвищенні рівня прозорості й ефективності державних закупівель, радикального зменшення кількості державних замовлень, спрощення вимог у процедурах державних закупівель.

Мобілізація коштів для сплати доходів фізичних осіб відбувається за рахунок фіскального вилучення коштів, які за інших рівних умов могли спрямовуватися на соціальні цілі та на забезпечення економічного розвитку, зростання доходів працюватиме на збільшення потреби в імпорті та/чи на зростання внутрішніх цін, одночасно відтворюючи економічну депресивність. Відповідні реакції монетарної влади, спрямовані на стабілізацію валютного курсу та протидію інфляційним ризикам, додатково гальмують відновлення економічного зростання. Наближення України до економічних і соціальних стандартів розвинутих країн потребує побудови соціально справедливого суспільства, забезпечення гідних умов життя для соціально вразливих верств населення та підвищення ефективності роботи системи захисту прав людини. Розвиток країни має бути спрямований на створення належного рівня та високої якості життя у демократичній соціальній державі, що є важливою передумовою консолідації суспільства та економічного розвитку. Водночас в умовах сповільнення соціально-економічного розвитку та значних кризових ризиків загальний пріоритет соціальної політики має бути зміщений у сторону раціоналізації бюджетних витрат з одночасним підвищенням соціальної відповідальності суспільства [140, с. 112].

Обґрунтовано, що з метою визначення проблем консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів та зміцнення соціальної безпеки України доцільним виявляється проведення постійного аналізу та моніторингу видатків Зведеного бюджету України на соціальні потреби та на соціально-культурні заходи. Іншим методом залучення фінансових ресурсів може

стати зниження навантаження соціальних витрат на бюджет завдяки залученню приватних інвестицій, переходу на адресну підтримку нужденних. В умовах жорсткої економії бюджетних коштів має бути здійснено перехід від патерналізму в соціальній сфері до злагодженого та добросовісного партнерства між державою, бізнесом та громадянами в усіх аспектах соціальної допомоги, що дасть змогу прогнозувати суми податкових надходжень до бюджету [182]. Так як існуюча модель субсидування фактично стримує ініціативу суб'єктів господарювання, водночас посилює відповідальність держави за ефективність функціонування галузі, що лише підвищу політичний тиск на рішення органів влади. Подальше зволікання з реформуванням системи субсидування матиме зростаючий негативний вплив на соціально-економічну ситуацію в країні.

Таким чином, нами доведено, що серед основних проблем консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі є: (1) домінування політичного запиту над об'єктивною оцінкою фінансових ресурсів держави; (2) репресивна структура податкової системи та волонтаристське адміністрування податків; (3) соціальна несправедливість податкової системи; (4) відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів та зловживання у сфері державних закупівель; (5) зниження ролі парламенту в бюджетному процесі та поширення ручного управління процесом розподілу бюджетних коштів; (6) фінансова слабкість місцевих та регіональних бюджетів унаслідок високого рівня бюджетної централізації. Як наслідок, сформувалися надмірно оптимістичні плани щодо бюджетних видатків, зокрема популістське збільшення соціальних видатків, зумовило нарощення державного боргу та зростання обсягу податкових коштів із підприємницького сектору, сприяло тінізації економічних процесів, відсутності контролю законодавчої влади за ефективністю і законністю витрачання бюджетних коштів, а високий рівень фіскального перерозподілу відіграв роль компенсатора витрат від неререформованості сфер бюджетних видатків та «корупційного податку».

Звуження можливостей фінансування бюджету за тривалої економічної стагнації спричинило ефективну неефективність й соціальну несправедливість під час розподілу бюджетних коштів. Обґрунтовано, що за таких умов необхідним виявляється створення в органах соціального забезпечення національних і регіональних структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці (так званих Соціальних Агенцій), в компетенцію яких входитиме: (1) раціоналізація (за участю представників бізнесу і державних установ) підготовки фахівців згідно з потребами глобальної, національної та регіональних економік на основі стратегічних прогнозів відповідно до цілей економічної політики на підставі соціально-демографічного аналізу й даних щодо регіонального розвитку; (2) розроблення системи прогнозів щодо потреби в робочій силі на основі аналізу міграційних процесів, встановлення зв'язку між системою освіти та ринком праці; (3) вдосконалення функції державного нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати й соціальних виплат; (4) розроблення Стратегії усунення диспропорцій суспільного розподілу доходів,

зниження рівня бідності й формування прогресивної соціальної структури суспільства.

З'ясовано, що значного удосконалення потребує система пенсійного забезпечення громадян, зокрема: (1) необхідне подальше реформування пенсійного забезпечення у плані більш щільної прив'язки розміру пенсій до тривалості трудового стажу та обсягу сплачених внесків; (2) доцільно посилити контроль за сплатою та адмініструванням єдиного соціального внеску та позбавити Пенсійний фонд невластивих для солідарної системи видатків; (3) провести інвентаризацію пенсійних пілг за професійною та соціальною ознаками з метою визначення їх обґрунтованості та подальшої оптимізації; (4) запровадження обов'язкових корпоративних пенсійних схем для фінансування дострокових та спеціальних пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних із ризиком для життя; (5) створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів повинна враховувати посилення соціальної відповідальності бізнесу, зокрема у частині збереження і відновлення соціальної та культурної інфраструктури, підтримки соціальних ініціатив територіальних громад, посилення адресного характеру надання соціальної допомоги та пілг (поєднання матеріальної допомоги бідним із заходами щодо соціальної інтеграції та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, визначення ступеня нужденності сім'ї як єдиного критерію для прийняття рішення про надання державної допомоги, збільшення рівня соціального захисту дітей малозабезпечених сімей із 75 % до 100 % розміру прожиткового мінімуму), удосконалення та розвиток системи соціальних послуг для населення, підвищення їх якості (подальше розроблення та впровадження державних стандартів соціальних послуг, підвищення ефективності механізмів соціального замовлення та контролю за якістю надання соціальних послуг, розвиток сімейних форм виховання та профілактика соціального сирітства, посилення соціальної підтримки громадян похилого віку та інвалідів, подальший розвиток системи послуг, що надаються за місцем проживання). Доведено, що для розрахунку порогових значень показників рівня життя населення необхідно застосовувати новий метод визначення споживчого кошика з урахуванням показників якості життя, а саме: ВВП на одну особу; індекс сприйняття корупції у соціальній сфері; рівень бідності; рівень доходів та витрат населення; рівень освіти; рівень медичного обслуговування; рівень зайнятості населення; рівень забезпечення житлом, що дозволить більш комплексно дослідити добробут населення та ідентифікувати його відносно представників середнього класу.

Визначено низку проблем щодо створення системи соціальної підтримки сімей, молоді та дітей, основними з яких є: (1) недостатні обсяги будівництва соціального житла для молодих сімей з дітьми; (2) заборгованість з виплати державної допомоги по народженню дитини; (3) відмова роботодавців у наданні щорічної додаткової відпустки батькам, які мають дітей віком до 18 років, які навчаються в іншій місцевості, для супроводження до місця навчання.

Таким чином, в монографії доведено, що на сучасному етапі відбувається хронічне недофінансування соціальної сфери та виникає нагальна необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів на соціальні цілі, що можна досягнути шляхом запровадження дієвої соціальної та стабілізаційної політики, а також сформувавши надійну платформу для виокремлення і розвитку середнього класу в Україні.

3.2. Формування середнього класу як основа стабільності соціально-економічної системи

Посттрансформаційний та післякризовий етап соціально-економічного розвитку України характеризується глибокою деформацією механізму державного управління, невизначеністю моделі соціальної політики держави, відсутністю системного підходу до формування державних соціальних гарантій та сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації, низькою ефективністю соціальних програм, а також недосконалістю нормативно-правового забезпечення у сфері соціального захисту, що проявляється у відсутності довгострокової соціальної стратегії, у надто низькому рівні життя населення та у зниженні рівня соціально-економічної безпеки держави.

Доведено, що процес ринкової трансформації пострадянських країн, перехід до нових форм державного управління, а також глибокі соціальні перетворення, які були спрямовані на переорієнтацію адміністративно-планової системи господарювання до становлення ринкового середовища, необхідного для ефективного функціонування економіки, спричинили велику кількість ризиків і загроз економічній безпеці держави [34, с. 424–425] та супроводжувалися стратифікаційними перетвореннями, створенням якісно нової класової структури трансформаційного суспільства – середнього класу. Саме від соціально-економічної діяльності середнього класу, як невід’ємного елемента ринкової економіки, основного платника податків, гаранта реалізації державних соціальних програм та рушійної сили у здійсненні демократичних перетворень і формування громадянського суспільства, залежить успішність ринкових реформ та ефективної макроекономічної політики держави.

Доведено, що посттрансформаційний етап розвитку соціально-економічної системи України та перехід до ринкової економіки характеризується стійкою матеріальною нерівністю, низьким рівнем життя населення, неефективністю здійснюваних реформ, а також відсутністю стабільного економічного, політичного та культурного розвитку держави. Основною проблемою держави є створення соціально орієнтованої економічної системи, забезпечення соціальної справедливості в суспільстві та усунення соціальних протиріч, що можна досягнути, сформувавши середній клас.

Доведено, що приватизаційні процеси, які відбувалися в Україні, не сприяли посиленню соціальної захищеності працівників приватизованих підприємств та сталому розвитку об’єктів соціальної інфраструктури, а ускладнювали реалізацію конституційних прав громадян. Поряд із цим, розподіл результатів використання

державної власності призвів до надмірного соціального розшарування та до поляризації доходів. Відбувся перерозподіл загального обсягу грошових доходів на користь високоприбуткових груп з одночасним скороченням частки доходів найбільш вразливих груп населення та зростанням надмірної кількості різноманітних видів соціальної допомоги і пільг. Формування середнього класу дозволить забезпечити політичну, економічну та соціальну стабільність в державі.

Можна вважати, що перші спроби сформувати середній клас в Україні були зроблені у 1990-их роках з числа працівників науки, освіти, охорони здоров'я, кваліфікованих спеціалістів індустріальних галузей виробництва, частини партійної та державної еліти, яка, на той час, мала високі доходи та заощадження. Проте, трансформаційна перебудова та перехід до ринкових відносин спричинили втрату прибутків та заощаджень, а нереалізовані освітньо-кваліфікаційні навички не дозволили опанувати нові види діяльності у сфері надання послуг. Трансформаційні процеси в класовій структурі суспільства гальмували його стійкий розвиток та в умовах перехідної економіки призвели до необхідності формування середнього класу, основними ознаками якого є рівень матеріального добробуту та споживання, рівень освіти та професійно-кваліфікаційний статус, економічні та соціальні мотивації праці, спосіб і стиль життя, самоідентифікація, здатність до самоорганізації.

В економічній літературі зустрічаються різноманітні підходи до визначення поняття «середній клас», які детальніше подано у табл. 3.1.

Систематизувавши усі запропоновані визначення, можна стверджувати, що середній клас – це економічно активна соціальна група населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку.

На сучасному етапі існують певні проблеми з визначенням середнього класу в Україні, його чисельності та відмежування від малого та середнього бізнесу. На сьогодні встановлено, що представники середнього класу повинні отримувати місячний дохід у розмірі не менше 5 тис. грн., з яких 1 тис. грн. використовується на оплату комунальних послуг, 500 грн. на транспорт, частина на продукти, ліки і частина залишається у вигляді заощаджень. Таким чином доведено, що дослідження критеріїв визначення середнього класу, як основи стабільного розвитку суспільства, базується на визначенні розміру середньодушового доходу на місяць. Згідно самооцінки домогосподарства України своїх доходів у 2014 р., як уже зазначалося у п. 2.3, [184] сума доходу представників середнього класу коливається від 6000 грн. у сільській місцевості до 8000,1–10000,0 грн. на місяць у міській.

Поряд із цим встановлено, що в Україні частка середнього класу становить лише 0,8 % населення. З огляду на таку ситуацію в Україні, необхідно вживати дієвих заходів, спрямованих на поліпшення показників розвитку ситуації на ринку праці, розробивши та зреалізувавши державну політику у сфері зайнятості

та освітніх послуг, адже наявність у державі висококваліфікованих спеціалістів є основою конкурентоспроможності національної економіки моделі європейської держави в глобальній системі світового господарства. Розвиток та реалізація людського потенціалу можливі завдяки злагодженому функціонуванню усіх елементів економічної системи, зокрема ринку праці, що взаємодіє з ринком освітніх послуг, державою, соціальною інфраструктурою [162, с. 108].

Таблиця 3.1

Основні підходи до становлення поняття «середній клас» та визначення його сутності

№ з/п	Період	Сутність поняття «середній клас»
1.	1766 р. «Оксфордський словник англійської мови»	Вперше зафіксовано вживання терміну «середній клас»
2.	А. Шанкін	Розкриває поняття відповідно до ознак «середнього класу»: економічної (матеріальної, фінансової) незалежності, професіоналізму та високої самооцінки громадянина, яка ґрунтується на його усвідомленні своєї значимості в громадському житті. «Середній клас» вирізняється особливим менталітетом, а не певним рівнем доходів
3.	Т. Ковальчук	«Середній клас» – це економічно активна частина громадян, що мають відповідний для людини ХХІ ст. рівень матеріального забезпечення, досягають його власною працею, усвідомлюють свої економічні та соціально-економічні інтереси і активно діють заради їх реалізації, а також є надійною опорою ринково-демократичних перетворень
4.	О. Барановський	Середнім класом можна вважати соціальну групу, що володіє набором певних характеристик: визначений рівень доходів, володіння нерухомістю, наявність своєї справи, висока професійна освіта та кваліфікація, відносна задоволеність статусом, помірний політичний консерватизм, зацікавленість у підтримці соціального порядку і стійкості, суб'єктивна ідентифікація себе із середнім класом
5.	Е. Лібанова	Наявність в суспільстві потужного середнього класу означає наявність внутрішніх джерел фінансування в бізнес, житло, освіту; високий платоспроможний попит населення, масштабний внутрішній ринок і зростання зайнятості; можливість населення відстоювати свої права і прагнення у визначених законодавством межах
6.	А. Гальчинський	Середній клас забезпечує еволюцію суспільства за траєкторією посттрансформаційного розвитку і відіграє важливу роль у формуванні світоглядних, зокрема, моральних стандартів
7.	Т. Заславська	Середній клас володіє високим інноваційним потенціалом, може впливати на суспільний розвиток, транслювати зразки поведінки нижнім прошаркам
8.	В. Кузьменко	Середній клас виступає урівноважувачем інтересів різних верств населення
9.	В. Антонюк	Середній клас є стабілізатором суспільства, сприяє встановленню суспільного порядку, виступає гарантом суспільної безпеки, враховуючи інтереси різних соціальних груп та забезпечуючи їх взаємозв'язок, показує приклад заможного життя, ініціює і здійснює економічні та технологічні інновації, є основною рушійною силою ринкових реформ в умовах перехідної економіки
10.	В. Сенчагов	Виходячи з ролі середнього класу в суспільстві головна ознака віднесення людей до цього класу – розмір їх середньодушових доходів, що забезпечує можливість активної купівлі товарів і послуг та формування заощаджень
11.	М. Вінічук	Економічно активна соціальна група населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку

Складено за: [61; 124; 177; 204 – 203; 207 – 210]

Своєю чергою, це потребуватиме залучення до економічного обороту якнайповнішого спектру потенційних ресурсів розвитку, що вимагатиме проведення низки непопулярних змін в організації господарського механізму, зокрема – земельної, трудової, житлово-комунальної реформ. Зворотним боком таких змін є потреба соціалізації розвитку задля легітимізації державної модернізаційної політики. Отримання реального соціального ефекту від економічного розвитку вимагатиме відповідної політики доходів, запровадження стимулюючих засад оподаткування, впорядкування міжбюджетних відносин для забезпечення коректного регіонального розподілу доходу. Сформувані позитивні соціальні тренди в умовах післякризових макроекономічних обмежень спроможна реформа системи соціального забезпечення, яка забезпечить максимізацію цільового використання хронічно обмежених фінансових ресурсів на цілі соціальної політики [163, с. 65]. Вважаємо за доцільне подати власне визначення та сегментування проблем формування середнього класу в Україні, окреслення напрямків та основних заходів щодо його виокремлення, а також очікувані результати внаслідок реалізації запропонованих заходів (рис. 3.4).

Доведено, що в Україні існує низка проблем, які сповільнюють її соціально-економічний розвиток, основними з яких є: значне соціальне напруження в суспільстві, яке спричинене глибокою девальвацією гривні, падінням ВВП, значним зростанням цін; підвищення рівня бідності у зв'язку із різким подорожчанням комунальних послуг, зростанням вартості проїзду у транспорті, зростанням цін на послуги зв'язку, продукти та ліки; зростання рівня безробіття та поглиблення соціальної нерівності; скороченням доходів населення, низьким рівнем оплати праці та соціальних стандартів. Серед проблем становлення середнього класу в Україні можна назвати низьку платоспроможність населення, обмежений доступ до якісної освіти та медичного обслуговування, низький рівень правової грамотності, збільшення диференціації між багатими та бідними.

Встановлено, що першочерговим чинником у процесі сповільнення становлення середнього класу є значний сектор тіньової економіки, яка безпосередньо впливає на ситуацію на ринку праці та на механізм формування доходів населення.

З метою підвищення рівня життя населення, усунення бідності та підвищення добробуту населення повинна бути розроблена дієва соціальна політика країни, яка б поєднувала процес подолання бідності, безробіття, соціальної нерівності із підвищенням конкурентоздатності економіки, підвищенням технологічного рівня виробництва, підвищенням рівня соціальної допомоги населенню, розвитком внутрішнього ринку та сталим розвитком і збільшенням частки середнього класу.

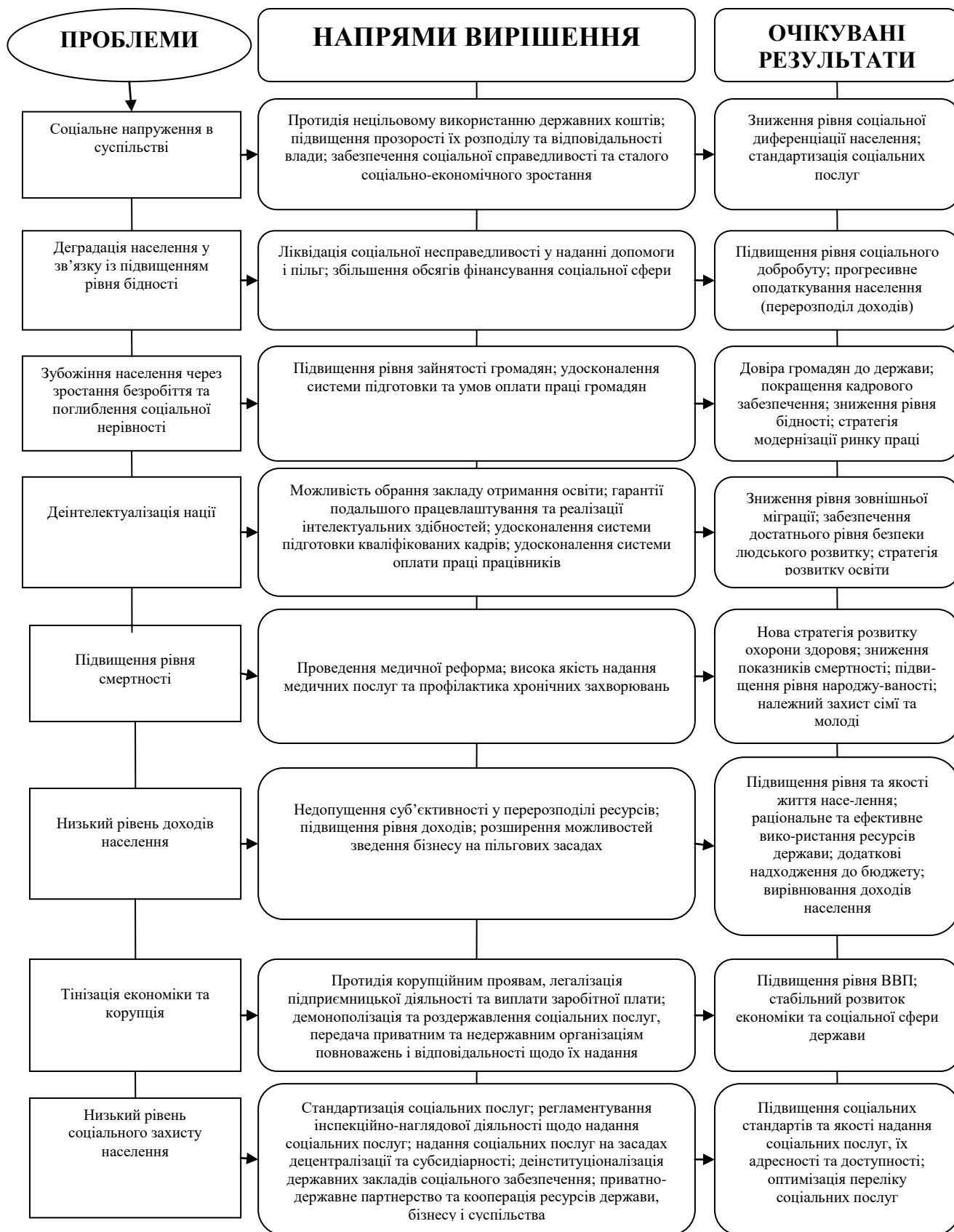

Рис. 3.4. Матриця процесу формування середнього класу в Україні
Розроблено автором

В даному контексті важливим виявляється концентрація і цільове спрямування ресурсів соціальної допомоги безпосередньо на ті верстви населення, які її потребують, що вимагає адресності соціальної допомоги та створення реєстрів її отримувачів, що допоможе забезпечити ефективне впровадження механізмів взаємодії громадськості та органів місцевої влади.

З метою подолання дестабілізуючих факторів необхідно активізувати та інтенсифікувати вплив соціальних факторів на безпечний суспільний розвиток, виділяючи ті чи інші аспекти формування соціальної безпеки через інструменти соціальної політики держави, такі як: фінансова допомога, безготівкові трансферти (житлові субсидії, часткове зменшення вартості товарів та послуг), введення податкових пільг (для малозабезпечених сімей; для молодого подружжя при народженні дитини; для сімей, які усиновлюють, беруть на утримання дитину або людину похилого віку; для безробітних що починають власний бізнес); здобуття нової кваліфікації [46].

Таким чином, проаналізувавши проблеми та можливості формування середнього класу в Україні, можна стверджувати, що в результаті трансформації та модернізації економіки країни в українському суспільстві середній клас досі не виокремився.

На сучасному етапі, розвиток середнього класу потребує докорінної модернізації інститутів держави та формування громадського суспільства, вимагає державного реформування через демократизацію, ефективний розподіл економічної та політичної влади, «прозорість» та підзвітність суспільству [114]. Формування досить міцного та багаточисельного соціального прошарку – середнього класу – стане найважливішою умовою подолання глибокого та стійкого майнового розшарування суспільства на багатих та бідних і злидених. Будучи задоволеними своїм матеріальним і соціальним становищем, представники середнього класу зберігатимуть соціальний мир і стабільність у суспільстві. Основний шлях формування середнього класу в Україні – це істотне зростання реальної заробітної плати і орієнтація прожиткового мінімуму на більш високу якість життя людини, проте необхідно зважати на те, що підвищення грошових доходів населення має бути узгодженим із іншими макроекономічними показниками, оскільки може спричинити зростання рівня інфляції. Крім того, для ефективності процесів соціальної консолідації, зміцнення держави та становлення соціального класу необхідно впровадити механізм соціального контракту між державою, бізнесом та інститутами громадського суспільства [114].

Безумовним є й те, що процес формування середнього класу повинен базуватися на стійкому зростанні конкурентних переваг, які, насамперед, пов'язані із безробіттям, якістю робочої сили і рівнем її оплати. На жаль, проте за останні роки в Україні спостерігаються проблеми розвитку ринку праці, зокрема, надмірні темпи зростання зайнятості у неформальному секторі економіки. Поряд із цим, формування доходів громадян відбувається за рахунок застосування механізмів тіньового сектору економіки, а переважна більшість представників середнього класу формують свій життєвий рівень та добробут за рахунок тіньового капіталу. Економічна політика держави має передбачати максимальну мобілізацію всіх ресурсів країни, сприяти розвитку господарської ініціативи і

самодіяльності населення насамперед у формі малого та середнього бізнесу, посилити соціальну орієнтацію в розвитку підприємств, регіонів і економіки країни загалом. Ця довгострокова соціально орієнтована політика повинна бути спрямована на зниження реального рівня безробіття, посилення економічної активності і мобільності населення, підвищення його доходів, рівня добробуту, тобто покращення соціального захисту населення, додаткового залучення грошових коштів у вигляді податкових надходжень, на підвищення рівня соціальної безпеки держави. На базі соціально орієнтованої економіки сучасного типу досягнеться наближення рівня життя населення до середніх європейських стандартів його якості [164, с. 181], що на сучасному етапі є надзвичайно актуальним, оскільки в результаті проведеного нами дослідження доведено, що в Україні, як і в окремих країнах світу, прослідковується сповільнення економічного зростання, зниження стандартів життя, зниження рівня людського розвитку та рівня економічної безпеки в соціальній сфері.

Доведено, що політика становлення середнього класу в Україні безумовно повинна бути пов'язана із політикою подолання бідності в Україні.

Таким чином, реалізація вище зазначеного дозволить створити додаткові робочі місця, скоротити рівень безробіття, сприятиме розвитку малого підприємництва, дозволить збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці, а відтак – підвищить доходи та рівень життя населення, а також зміцнить соціальну безпеку держави.

3.3. Концептуальні засади стратегії гарантування соціальної компоненти економічної безпеки України

Процес формування концепції соціальної політики на засадах гарантування соціальної безпеки держави повинен орієнтуватися на підвищення рівня та якості життя населення, на створення належних умов для формування середнього класу та подолання бідності, на протидію різкому розшаруванню суспільства за майновим та соціальним становищем, на підвищення соціальних гарантій і стандартів, на формування солідарної соціальної структури суспільства та потребує розробки низки заходів правового, економічного та інституційного характеру. Основний акцент повинен ставитися на тому, що соціальна безпека – це певний стан суспільства та основних сфер його життєдіяльності, при якому забезпечуються встановлені державою соціальні нормативи рівня і якості життя людини та суспільства, гарантується його захист від зовнішніх та внутрішніх ризиків і загроз, належні умови для фізичного і психічного розвитку.

Як відомо, глобалізація економічних відносин розширила можливості досягнення прогресивних цілей та нових небезпек та напрямів їх розв'язання, таких як диверсифікація ризиків соціально відповідальності, осучаснення поглядів на джерела виникнення рецесії, узгодження потенціалу боргового зростання та залежності від міжнародних фінансових організацій, інституалізація інструментів рефінансування економічної сфери, запровадження сучасної моделі гнучкого валютного курсу, модернізація фіскальної політики з метою пошуку коштів для фінансування соціальної сфери, оновлення інституційного

забезпечення соціальної безпеки в Україні [180], тому на сучасному етапі розвиток процесів забезпечення сталого соціального розвитку обумовлений забезпеченням гарантованої безпеки держави. Доведено, що передумовою і пріоритетом збалансування інтересів і консолідації суспільства на основі надійних соціальних гарантій, безпеки, гідного рівня життя населення має стати дієва соціальна політика держави та ефективна й злагоджена діяльність демократичних інститутів.

Сьогодні в Україні в деякій мірі здійснюється стабілізаційна політика за допомогою фіскальної або бюджетно-податкової. Уряд вживає заходів задля зниження рівня інфляції та безробіття. Проте, як не прикро, але подолати ці явища досі не вдалося. Ми вважаємо за доцільне визначити основні напрями стабілізаційної політики у сфері забезпечення соціальної безпеки України та відобразити їх за допомогою рисунка 3.5.

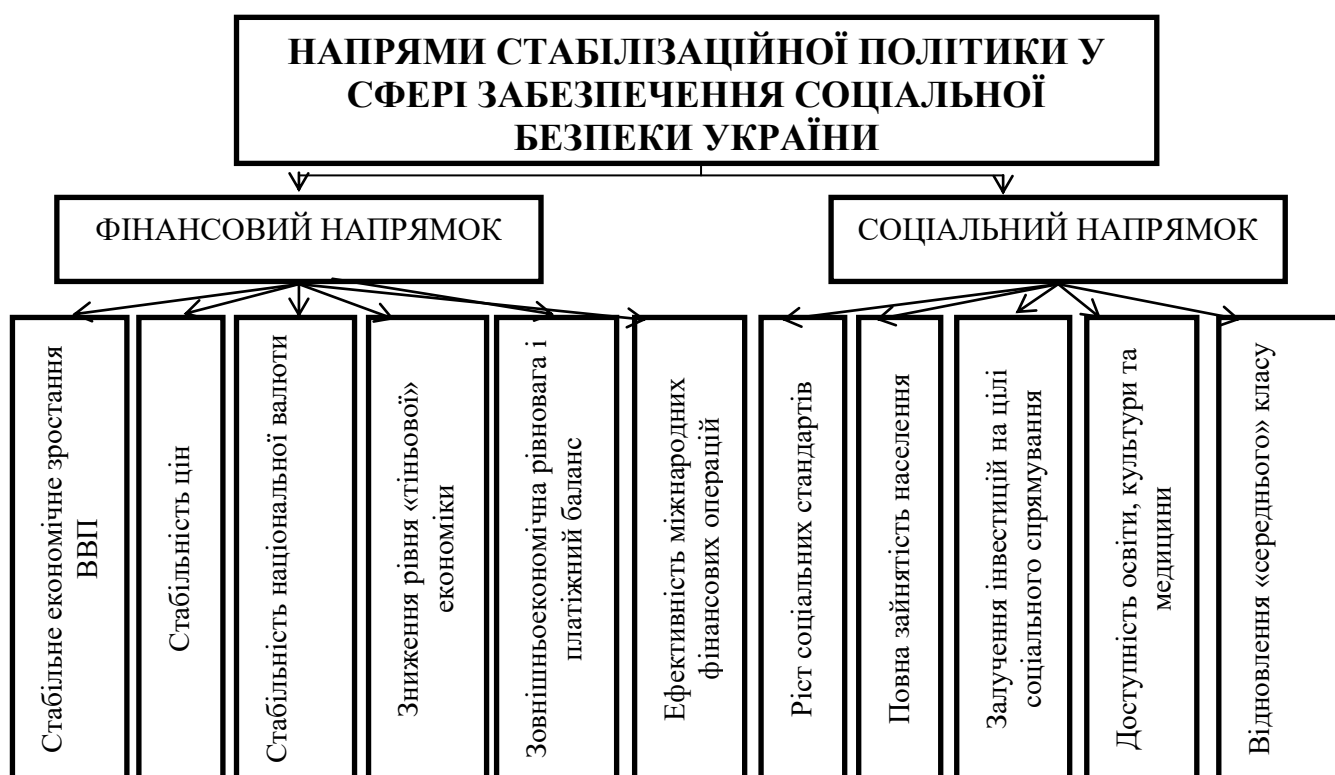

Рис. 3.5. Напрями стабілізаційної політики

Розроблено автором

Забезпечення соціальної безпеки України можна здійснювати двома напрямками: фінансовим та соціальним. Фінансовий напрям стабілізаційної політики полягає у досягненні макроекономічної стабільності та зовнішньоекономічної рівноваги, зниженні рівня «тіньової» економіки, а соціальний – у підвищенні рівня соціальних гарантій, рівня та якості життя населення. Таким чином, пріоритетним напрямком державної політики у соціальній сфері виступає забезпечення високого рівня добробуту, який досягається методами стабілізаційної політики.

На сучасному етапі досить актуальним у дослідженні проблем підвищення рівня життя населення, виявляється підхід відомого італійського економіста та соціолога Вільфредо Парето, який сформулював означення максимуму добробуту суспільства так званий оптимум Парето, або ж, як його називають, «магічний чотирикутник» Парето.

Згідно його теорії добробут суспільства досягає максимуму тоді, коли розподіл ресурсів стає оптимальним, а довільна зміна цього розподілу погіршує добробут принаймні одного суб'єкта економічної системи. Рух до оптимуму можливий лише при такому розподілі ресурсів, коли збільшується добробут принаймні однієї людини, не наносячи збитки іншій. Забезпечення належного рівня життя населення у соціально-орієнтованому демократичному суспільстві, зазвичай, покладається на державу, яка за допомогою фіскальної та монетарної політики впливає на характер змін, що відбуваються. Проте, в умовах надзвичайно жорсткої економічної кризи, невирішеною залишається проблема мобілізації державою до бюджету коштів для виконання функцій і зобов'язань. Основними причинами цього є: (1) безперервний процес втрати одних джерел фінансових надходжень до бюджету і пошук інших; (2) неефективна політика стабілізації національної грошової одиниці та залежність політики Національного банку від урядових колізій; (3) низька фінансова й управлінська дисципліна; (4) тінізація економіки; (5) неефективність здійснення окремих видів видатків, марнотратство, факти розкрадання державних коштів; (6) маніпулювання у сфері грошово-кредитних відносин політичними групами [165], що розбалансовує сукупний попит і сукупну пропозицію та сприяє розвитку макроекономічної нерівноваги. Варто зазначити, що загальна ринкова рівновага досягається за умови збалансованості окремих взаємозалежних ринків як складових соціально-економічної системи країни, а соціально-економічна рівновага – це такий стан країни, при якому економічний розвиток підпорядкований досягненню стратегічних соціальних цілей суспільства: високого рівня добробуту при розумній його диференціації по дохідних групах населення, зберігання і поліпшення екологічних умов життя, доступності культури, освіти, медичного обслуговування та ін. При досягненні стратегічних соціальних цілей економічна система потребує власної рівноваги і внутрішньої сталості, які досягаються тоді, коли обмежені ресурси використовуються повністю і ефективно, а їх розподіл по сферах і галузях економіки відповідає досягненню як стратегічних, так і тактичних соціально-економічних цілей країни [106].

Загалом, перед Україною постає складне та відповідальне завдання сформулювати міцне економічне підґрунтя для підтримання соціального сектора економіки. Проте, доведено, що соціально-економічні результати періоду Незалежності України є чи не найгіршими серед країн колишнього «соцтабору», з якими ми починали з однакових посткомуністичних економічних умов, при тому, що за економічними ресурсами Україна є найбагатшою не лише серед країн колишнього «соцтабору», а й серед усіх європейських країн [41, с. 272]. З метою запобігання загроз, доцільно провести істотне вдосконалення системи статистичної звітності про стан соціальної сфери в країні, доповнивши статистичні спостереження відомостями про стан формування в країні середнього

класу, що, на жаль, сьогодні не проводиться, а для ефективної нейтралізації загроз економічній безпеці доцільно застосувати механізми соціальних обмежень, стримуючи посилення соціальної напруженості, незбалансованої соціально-економічної політики в просторово-територіальному та структурному аспектах [64, с. 216]. За таких умов, необхідно розробляти та впроваджувати радикальні заходи, які б дали змогу подолати поточні соціально-економічні деформації. А. Я. Новак, пропонує вихід з такої ситуації, прийнявши Економічну Конституцію України, або ж провівши економічний розподіл у загальній Конституції України. Цей документ повинен містити загальні, але конкретизовані цифрові економічні параметри, яких повинні дотримуватися владні інститути [41, с. 273]. Ми пропонуємо розробити та затвердити Стратегію соціальної безпеки України.

Після того, як на законодавчому рівні буде закріплено загальний рівень соціальної орієнтованості економічної системи країни, рівень соціальної спрямованості економічної політики, рівень збалансованості і надійності державних фінансів, рівень матеріального забезпечення громадян країни та конкретний підхід до етапів і послідовності заходів проведення державної економічної політики, можна говорити про розроблення дієвої соціальної політики. Соціальна політика по своїй суті є довгостроковою, тобто орієнтованою на тривалу перспективу. Тому початковим пунктом її розробки є вибір перспективної моделі соціально-економічного устрою суспільства. Соціальна політика повинна містити стратегічні установки, спрямовані на досягнення багатомасштабних цілей [36, с. 163] та орієнтуватися на Стратегію соціальної безпеки.

Обґрунтовано необхідність суттєвого поглиблення реформ у сфері соціальної політики з метою зміцнення її акцентів на розвиток людського капіталу, підвищення ефективності надання соціальної допомоги та забезпечення прав громадян України на працю. Відтак, принципово важливим напрямом мають стати перенесення основних акцентів соціальної політики, насамперед, на працюючу частину населення, здійснення структурної модернізації ринку праці, підвищення його гнучкості, мобільності робочої сили [80, с. 320]. Не менш важливим пріоритетом соціальної політики є подальше реформування чинної системи соціального захисту, що має забезпечити суттєве підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів соціального призначення за збереження та підвищення якості надання соціальних послуг, поєднання цілей збереження соціальної орієнтації економіки та створення сприятливих умов для економічного зростання та зміцнення національного капіталу [80, с. 320].

Посилення взаємообумовленості соціальної та економічної складових розвитку держави викликано низкою тенденцій: 1) економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку й функціонування економічної системи, синтезує в собі всі форми проявів суспільних відносин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. При цьому соціальна сфера за кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і потребує як об'єктивної діагностики й моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів щодо забезпечення необхідного рівня показників – індикаторів соціальної сфери; 2) характер

процесів, які відбуваються в структурі соціуму, дає змогу віднести суперечності в даній сфері до стратегічних загроз економічній безпеці, що стосуються ключової компоненти національного багатства – людського капіталу. При цьому соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати на тактичному і стратегічному рівнях системи безпеки держави. У цих умовах правомірним є твердження, що економічна безпека органічно переростає в соціально-економічну, а критерії оцінки соціальної сфери з позицій безпечного впливу на всі форми прояву взаємин, що зумовлюють базові цінності та інтереси суспільства, перетворюються в ключові чинники оцінки рівня безпеки [36, с. 196-197].

З нашої точки зору, реалізація наведених вище заходів дозволить призупинити тенденції погіршення макроекономічної ситуації в державі, надасть можливість економіці створити міцне і довгострокове підґрунтя для посилення позитивного соціального ефекту економічного зростання.

Очевидно, що на сучасному етапі, соціальна домінанта стає найважливішою метою процесів забезпечення національної безпеки на всіх суб'єктних рівнях і функціональних напрямках діяльності. Розвиток економічної і соціальної сфери формує єдиний взаємозумовлений процес, у межах якого здійснюється вплив на параметри національної безпеки держави.

Вважається доцільним зазначити, що для більш точного визначення рівня соціальної безпеки в країні усі показники необхідно розраховувати по регіонах, співставляти їх та моделювати прогнози щодо можливого соціально-економічного розвитку держави. Важливо відшукати та впровадити у практику дієві ринкові механізми ефективної реалізації соціальної складової економічної безпеки, що передбачає посилення незалежності системи соціального забезпечення та її інтегрованість у національну ринкову економіку [171, с. 144].

Держава для ефективної нейтралізації загроз економічній безпеці досить часто застосовує механізми соціальних обмежень та гарантуючи безпеку громадян, забезпечуючи прогресивний розвиток і ефективне функціонування соціальної системи, виступає джерелом соціальних загроз внаслідок продукування інституційних ризиків, посилення соціальної напруженості, незбалансованої соціально-економічної політики у просторово-територіальному та структурному аспектах [113, с. 216].

Доведено, що концептуальні засади стратегії гарантування соціальної безпеки України повинні включати розроблення Стратегії соціальної безпеки України, яка зосереджувалася б на досягненні максимально високої якості та достатнього рівня життя населення. Цільові орієнтири цієї Стратегії повинні базуватися на підвищенні рівня та якості життя населення, зниженні соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності державних, економічних, суспільних інститутів в напрямку захисту соціальних спільнот від зовнішніх та внутрішніх загроз, запровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Цілі Стратегії соціальної безпеки України.
Модифіковано за [166]

СТРАТЕГІЯ соціальної безпеки України

1. Загальні положення

Політика національної безпеки України базується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Конституцією та законами України визначено основні її цінності: незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, права і свободи людини і громадянина, верховенство права, забезпечення добробуту держави і суспільства.

Україна пройшла випробування Майданом 2013-2014 рр. і переходить в нову епоху історії.

Ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна отримала інструмент та орієнтир для своїх перетворень. Виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом в Європейському Союзі. Такими вимогами є відповідність Копенгагенським критеріям - параметрам, яким мають відповідати держави - члени Європейського Союзу.

Стратегія соціальної безпеки України (далі - Стратегія) визначає мету, вектори руху, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України.

2. Мета та цілі Стратегії соціальної безпеки України

Метою Стратегії є підвищення рівня та якості життя населення, зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності державних, економічних, суспільних інститутів в напрямку захисту соціальних спільнот від зовнішніх та внутрішніх загроз запровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи.

Цілі Стратегії:

Мінімізація загроз та ризиків у соціальній сфері та створення умов для розширеного відтворення населення України;

Утвердження належних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення якісного економічного, соціального розвитку та інтеграції України до ЄС;

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави, проведення реформ у соціальній сфері, підвищення стандартів життя та перегляд адресності соціальної допомоги;

Впровадження передових науково-технічних інновацій, відновлення макроекономічної стабільності, забезпечення стійкого зростання економіки, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності на основі формування середнього класу та прозорості податкової системи;

Захист приватної власності, забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, впровадження ефективних механізмів протидії тонізації економіки та корупції.

Забезпечити належні умови життя та здоров'я людини, шляхом реформування медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів; доступу до високоякісної освіти.

Досягнення визначених цілей потребує:

Формування нової державної політики та захист інтересів держави на міжнародному рівні;

Посилення боротьби з корупцією в усіх сферах державного управління

Залучення додаткових фінансових ресурсів на соціальні цілі з метою підвищення рівня життя населення;

Зниження рівня тінізації та криміналізації національної економіки, кримінально-кланової системи розподілу суспільних благ;

Зниження рівня бідності, зовнішньої трудової міграції та підвищення рівня безробіття.

3. Першочергові пріоритети реалізації Стратегії

Стратегія передбачає проведення наступних реформ та затвердження програм розвитку держави:

Реформа системи соціального захисту;

Реформа фінансового сектору;

Реформа ринку капіталу;

Реформа сфери трудових відносин;

Реформа житлово-комунального господарства;

Антикорупційна реформа;

Пенсійна реформа;

Реформа системи охорони здоров'я;

Реформа у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів;

Реформа освіти;

Податкова реформа;

Програма формування середнього класу та розвитку малого і середнього бізнесу.

4. Актуальні загрози соціальній безпеці України

4.1. Низький рівень життя населення:

Низький рівень соціального забезпечення населення призводить до розшарування населення за рівнем доходу, поглиблення бідності серед літнього населення.

Підвищення рівня безробіття та скорочення рівня купівельної спроможності населення, зменшення кількості платників податків, загострення кримінальної ситуації, падіння трудової активності.

Погіршення житлових умов, їх невідповідність сучасним вимогам комфортності.

Зростання кількості захворювань, криза охорони здоров'я та погіршення якості підготовки медичних кадрів.

Зниження обсягів фінансування соціальної сфери, не адресність надання соціальної допомоги.

4.2. Неефективність системи забезпечення соціальної безпеки України:

Інституційна слабкість та непрофесійність державних управлінських структур.

Структурна незбалансованість органів державного соціального забезпечення.

Недостатність фінансового забезпечення соціальної сфери, неефективне використання наявних ресурсів.

Поширення корупції у державному апараті владі.

5. Стратегічні індикатори реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії передбачає досягнення порогових значень соціально-економічних показників, що визначені в Методиці розрахунку економічної безпеки України:

- 1) валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16 000 доларів США;
- 2) максимальне відношення дефіциту державного бюджету до валового внутрішнього продукту за розрахунками Міжнародного валютного фонду не перевищуватиме 3 відсотки;
- 3) максимальне відношення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту за розрахунками Міжнародного валютного фонду не перевищуватиме 60 відсотків (відповідно до Маастрихтських критеріїв конвергенції);
- 4) за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна увійде до 50 кращих держав світу;
- 5) середня тривалість життя людини за розрахунками Світового банку підвищиться на 3 роки;
- 6) зниження рівня безробіття (за методологією МОП) до 7,2 %;
- 7) зниження рівня бідності до 24 %;
- 8) у рейтингу Світового банку "Doing Business" Україна посяде місце серед перших 30 позицій;
- 9) кредитний рейтинг України - Рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and poors - становитиме не нижче інвестиційної категорії "BBB";
- 10) за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF), Україна увійде до 40 кращих держав світу;
- 11) збільшення видатків на освіту допоможе досягнути 75 відсотків випускників загальноосвітніх навчальних закладів у володінні щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами;
- 12) Україна візьме участь у міжнародному дослідженні якості освіти PISA та увійде до 50 кращих держав - учасниць такого дослідження;
- 13) Україна разом із Світовим банком розробить показник добробуту громадян, визначиться з його цільовим значенням та проводитиме моніторинг змін такого показника.

Досягнення цільових індикаторів соціальної безпеки в Україні

Індикатори
Подолання бідності
1.1. Частка населення, чиє добове споживання є нижчим за 5,05 (4,3) дол. США за ПКС, %
1.2. Частка бідного населення за національним відносним критерієм, %
1.3. Частка бідних серед дітей, %
1.4. Частка бідних серед працюючих осіб, %
1.5. Частка населення, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму, %
Якісна освіта впродовж життя

2.1. Чистий показник охоплення освітою у ДНЗ дітей віком 3-5 років, які проживають у міських поселеннях, %
2.2. Чистий показник охоплення освітою у ДНЗ дітей віком 3-5 років, які проживають у сільській місцевості, %
2.3. Чистий показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %
2.4. Чистий показник охоплення вищою освітою осіб віком від 17 до 22 років, %
2.5. Сукупний валовий показник кількості працівників, які пройшли перепідготовку та підвищили свою кваліфікацію, тис. осіб
2.6. Кількість ЗНЗ, які мають підключення до Інтернету, %
3.1. Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, жін./чол.
3.2. Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади, жін./чол.
3.3. Гендерне співвідношення серед вищих державних службовців (1-2 посадових категорій), жін./чол.
3.4. Співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок до середнього рівня зарплати чоловіків, %
4.1. Рівень смертності дітей віком до 5 років, кількість померлих дітей відповідного віку на 1000 народжених живими
4.2. Рівень смертності немовлят, кількість померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими
Поліпшення здоров'я матерів
5.1. Рівень материнської смертності, кількість материнських смертей на 100 тис. народжених живими
5.2. Рівень абортів, кількість абортів на 1000 жінок фертильного віку
Обмеження поширення ВІЛ-інфекції, СНІДУ й туберкульозу, започаткування тенденцій до скорочення їх масштабів
Забезпечення сталого розвитку довкілля
7.1. Частка населення міських поселень, яке має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості міського населення
7.2. Частка сільського населення, що має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості сільського населення
7.3. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн. т. на рік
7.4. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення, млн. т. на рік
7.5. Обсяг скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. куб.м на рік
7.6. Лісистість територій, відношення земель, вкритих лісовою рослинністю до загальної площі території України

6. Основні напрямки державної політики соціальної безпеки України

Серед основних напрямків державної політики у соціальній сфері слід визначити наступні:

- 1) створення умов для подолання бідності населення і надмірного майнового розшарування в суспільстві;
- 2) наближення соціальних стандартів до рівня держав ЦСЄ та ЄС;
- 3) досягнення макроекономічної рівноваги;
- 4) досягнення соціально-економічних та економічних показників критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС;
- 5) «деолігархізація», демонополізація та дерегуляція економіки, спрощення системи оподаткування та захист економічної конкуренції;
- 6) Формування середнього класу та створення сприятливих умов для ведення малого та середнього бізнесу;
- 7) Стимулювання інноваційного розвитку країни.

7. Засоби реалізації Стратегії (суспільний договір)

Головною передумовою реалізації Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності.

Відповідальність влади – провести реформи, забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, просто прозоро та якісно працювати за новими підходами, гарантувати дотримання прав людини.

Відповідальність бізнесу – підтримувати та розвивати державу, бізнес-середовище та громадянське суспільство, сумлінно сплачувати податки, здійснювати ефективні інвестування в економіку держави, дотримуватися принципів чесної праці та конкуренції.

Відповідальність громадянського суспільства - контролювати владу, жити відповідно до принципів гідності та неухильно додержуватися Конституції України [202] та законів України [167].

8. Нормативно-правове, організаційне забезпечення реалізації Стратегії

Нормативно-правове та організаційне забезпечення реалізації Стратегії має здійснюватися шляхом розроблення та прийняття в установленому порядку відповідних нормативно-правових актів, щорічних планів дій реалізації цієї Стратегії, моніторингу стану їх виконання.

Стратегія соціальної безпеки України повинна орієнтуватися на досягнення визначених цілей та дотримання першочергових пріоритетів її реалізації, зокрема на проведення реформ системи соціального захисту; фінансового сектору; ринку капіталу; сфери трудових відносин; житлово-комунального господарства; антикорупційної та пенсійної реформи; реформ системи охорони здоров'я; у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів; освіти; податкової реформи, а також програми формування середнього класу та розвитку малого і середнього бізнесу. Також необхідно визначити актуальні та найбільш суттєві загрози соціальній безпеці України, на основі яких розробити систему стратегічних індикаторів реалізації такої Стратегії. Визначений комплекс заходів доцільно закріпити нормативно-правовим, організаційним забезпеченням реалізації пропонованої Стратегії.

Формування і реалізація пропонованої нами Стратегії соціальної безпеки держави повинна враховувати при консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі у контексті реформи децентралізації Стратегії сталого розвитку громад, що дасть змогу здійснити розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості власного потенціалу та дозволить підвищити рівень якості життя населення.

Ефективна реалізація соціальної стратегії України дозволить підвищити рівень економічної безпеки в соціальній сфері, підвищить стійкість національної економіки до негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, диверсифікації ринків збуту, торговельних та фінансових потоків, а ефективне використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових

організацій дозволить стабілізувати банківську систему, протидіяти організованій економічній злочинності, «тінізації» економіки, зниженню соціальної напруженості в суспільстві, відкриє можливості для ведення легальної господарської діяльності та підвищить рівень життя населення.

Висновки до розділу

Визначальна роль на етапі посттрансформаційної кризи належить сприянню державою реалізації національних соціальних програм, консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів шляхом вдосконалення законодавства, спрямованого на підвищення соціально-економічного розвитку України.

Результати багатфакторного регресійного та кластерного аналізу, а також методу огортаючих даних (DEA) дають підстави стверджувати про існування загрози соціальній безпеці держави, що призводить до посилення соціального напруження, до загрози соціально-економічній стабільності, до зниження рівня національної безпеки держави, зокрема, загрозливими є показники: відношення середньої зарплати та мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, рівень тривалого безробіття у працездатному віці, обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я та на освіту, наявність житлового фонду в середньому на одну особу. За допомогою економіко-математичних методів підтверджено неефективність використання залучених зовнішніх активів, а також негативний вплив зовнішньої заборгованості на якість життя в Україні, що є ключовим показником забезпечення національної безпеки держави.

За допомогою прогнозних оцінок (модель Хоерла, регресійне прогнозування) розраховано ефективність впливу основних макроекономічних показників на соціально-економічну безпеку та сталий розвиток економіки країни, результати якого свідчать про погіршення рівня якості життя протягом 2011-2015 рр. (на відміну від офіційних даних). Такі тенденції вимагають вжиття адекватних заходів з моніторингу, аналізу, регулювання та управління відхиленнями ключових показників економічної безпеки з подальшою розробкою плану протидії загрозам і ризикам розвитку економіки, що доцільно здійснювати за допомогою нових технологій соціально-економічного дослідження соціальної сфери (соціальний аудит, соціальний контролінг).

Визначено теоретичні та прикладні засади формування державної політики через пропозицію розробки Стратегії соціальної безпеки України, у межах реалізації якої передбачено такі етапи: (1) вибір соціальних пріоритетів; визначення мети, місії, напрямів та цільових орієнтирів Стратегії (підвищення рівня та якості життя населення; зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності суспільних і ринкових інститутів в контексті захисту населення від зовнішніх та внутрішніх загроз; запровадження в нашій державі європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи); (2) систематизація та оцінка загроз соціальної безпеки держави; (3)

досягнення порогових значень соціальних індикаторів з визначенням конкретних часових періодів; (4) дослідження співвідношення бюджетних та небюджетних коштів на фінансування соціальної сфери, що доцільно враховувати при створенні моделі соціально-економічного розвитку України та оперативних і стратегічних програм її реалізації.

Стратифікаційні перетворення в Україні супроводжувалися створенням якісно нової класової структури трансформаційного суспільства – середнього класу, який визначаємо, як економічно активну соціальну групу населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо напрямів використання соціальної компоненти для зміцнення економічної безпеки України. Результати виконаного дослідження дають змогу зробити такі висновки.

1. Шляхом узагальнення теоретичних поглядів на СцБ держави встановлено, що поняття «соціальна безпека держави» є комплексним явищем, яке полягає у її визначенні як стану соціально-економічного розвитку та властивості забезпечення відповідних соціальних стандартів, при яких досягається нейтралізація внутрішніх і зовнішніх загроз у соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення. Водночас, системний аналіз теорій безпеки не дав змоги науковцям сформулювати однозначного трактування категорії «соціальна безпека» та визначити її індикатори, що зумовило необхідність поглиблення аналізу соціальної компоненти економічної безпеки України у даній монографії.

2. На етапі подальших трансформацій та кризового соціально-економічного розвитку економіки України актуальною постає проблема зміцнення ЕБД загалом і її соціальної компоненти зокрема. Основною метою посилення СцБ є підтримання належного рівня якості життя населення, що дасть змогу знизити соціальну напруженість у суспільстві, досягти збалансованості функціонування соціально-економічної системи. Для підсилення комплексу ключових параметрів забезпечення стійкості до дії загроз запропоновано використання інструментарію оцінки СцБ, який полягає у доповненні Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України такими індикаторами СцБ: (1) середньомісячна номінальна зарплата; (2) частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності); (3) наявність житлового фонду в середньому на одну особу; (4) індекс людського розвитку; (5) чисельність і частка середнього класу; (6) рівень безробіття; (7) рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу; (8) індекс якості життя; (9) багатовимірний індекс бідності; (10) індекс гендерної нерівності; (11) індекс гендерного розвитку; (12) рівень тінізації економіки; (13) індекс сприйняття корупції в соціальній сфері.

3. Використання комплексу теоретичних та економетричних методів дає підстави для висновку, що соціальна компонента відіграє ключову роль у забезпеченні економічної безпеки України, при цьому соціальні, економічні та інституційні чинники (безпека власності та функціонування органів влади; безпека ринкової інфраструктури; безпека формальних та неформальних інститутів; економічна безпека галузей, об'єднань, суб'єктів господарювання, особи; безпека трудового потенціалу; безпека соціальної сфери) знаходяться у тісному взаємозв'язку. Більше того, достатній рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів держави у площині її сталого соціально-економічного розвитку, особливо в умовах глобалізації.

4. Результати емпіричних досліджень підтверджують, що найсуттєвіші загрози СцБ країни знаходяться у сфері боротьби з бідністю та зайнятості населення. Для підвищення рівня СцБ України необхідно вжити заходів, які б

передбачали: (1) запровадження стимулюючих заходів оподаткування; (2) упорядкування міжбюджетних відносин для забезпечення ефективного регіонального розподілу доходу; (3) запровадження реформи системи соціального захисту, яка забезпечить максимізацію цільового використання обмежених фінансових ресурсів на потреби соціальної політики; (4) запровадження дієвої системи фінансового моніторингу і контролю за наданням соціальної допомоги населенню; (5) створення додаткових робочих місць, скорочення рівня безробіття, що сприятиме розвитку малого підприємництва та виокремленню середнього класу, дасть змогу збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці, а відтак підвищить доходи та рівень життя населення, а також зміцнить СцБ держави.

5. У монографії узагальнено специфічний інструментарій дослідження чинників та факторів динаміки впливу й взаємозв'язку показників соціальної компоненти економічної безпеки та розвитку держави. У цьому контексті обґрунтовано доцільність використання методів: огортаючих даних, на основі якого доведено недостатню ефективність боротьби з бідністю, особливо у регіональному розрізі в Україні; нелінійного програмування, з використанням якого виявлено істотний вплив рівня соціальної компоненти на рівень економічної безпеки; нечітких множин та векторної авторегресії, на базі яких доведено, що високий рівень тінізації, корупції та недовготривалість політичних циклів істотно негативно впливають на рівень економічної та, зокрема, СцБ, що, своєю чергою, провокує збільшення рівня соціальної напруги та зниження доходів населення, а відтак, і якості життя в Україні;

6. Для розрахунку порогових значень показників рівня життя населення запропоновано новий метод визначення споживчого кошика з урахуванням показників якості життя, а саме: ВВП на одну особу; індекс сприйняття корупції у соціальній сфері; рівень бідності; рівень доходів та витрат населення; рівень освіти; рівень медичного обслуговування; рівень зайнятості населення; рівень забезпечення житлом, що дозволить більш комплексно дослідити добробут населення та ідентифікувати його відносно представників середнього класу.

7. На підставі компаративного аналізу різноманітних підходів до еволюції поглядів на соціальну функцію державного управління та теоретичних аспектів соціально-економічного розвитку у період трансформацій запропоновано удосконалення процесу забезпечення СцБ через запровадження додаткових механізмів застосування управлінських рішень. Зокрема, розроблено комплексну систему заходів щодо зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки через підвищення соціальних стандартів, запровадження адресності соціальних виплат через визначення порогових значень індикаторів, загроз СцБ, а також розробку рекомендацій збалансування соціально-економічної системи держави шляхом досягнення макроекономічної рівноваги та ефективного здійснення стабілізаційної політики методом «чотирикутника» Парето, сутність якого полягає у відповідальності держави за помірне і стабільне економічне зростання ВВП (3–4%); низький рівень безробіття – 3–7%; стабільність цін та грошового обігу – 1% у рік; зовнішньоекономічну рівновагу – позитивне або збалансоване сальдо.

8. Результати використання ретроспективного аналізу свідчать, що посттрансформаційний та кризовий етап соціально-економічного розвитку України характеризується глибокою деформацією механізму державного управління, невизначеністю моделі соціальної політики держави, відсутністю системного підходу до формування державних соціальних гарантій та сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації, низькою ефективністю соціальних програм, а також недосконалістю нормативно-правового забезпечення у сфері соціального захисту, що проявляється у відсутності довгострокової соціальної стратегії, у надто низькому рівні життя населення та у зниженні рівня соціально-економічної безпеки держави, що спричинило велику кількість загроз ЕБД та супроводжувалися стратифікаційними перетвореннями, створенням якісно нової класової структури трансформаційного суспільства – середнього класу, який автор визначає, як економічно активну соціальну групу населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку.

9. На етапі кризи визначальна роль належить сприянню з боку держави реалізації національних соціальних програм, консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів шляхом удосконалення законодавства, спрямованого на підвищення соціально-економічного розвитку України. У монографії запропоновано концептуальні основи розроблення Стратегії соціальної безпеки України, зокрема: підвищення рівня та якості життя населення; зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності державних, економічних, суспільних інститутів задля захисту соціальних спільнот від зовнішніх та внутрішніх загроз; запровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи; впровадження передових науково-технічних інновацій; відновлення макроекономічної стабільності; забезпечення стійкого зростання економіки; створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності на основі формування середнього класу та прозорості податкової системи; захист приватної власності; забезпечення чесного і неупередженого правосуддя; впровадження ефективних механізмів протидії тінізації економіки та корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бульба В. Г. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки. / В. Г. Бульба// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_4/doc/1/01.pdf.
2. Економічна енциклопедія. Словопедія. Універсальний словник-енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovo.org.ua/38/53393/377625.html>.
3. Соціальна організація суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moyaosvita.com.ua/suspilstvoznastvo/socialna-organizaciya-suspilstva/moyaosvita.com.ua>
4. Поняття соціуму та його динаміки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Kupchanko-mm.livejournal.com/20049.html>
5. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Суспільство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uk.m.wikipedia.org
6. Шурус А. А. Социальный аудит. / А. А. Шурус // Издательство: «Академический проект», 2008. – 620ст.
7. Попов Ю. Н. Социальный аудит как один из индикаторов социальной ответственности. / Ю.Н. Попов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2012_2/St_13.pdf.
8. Мазурик О. В. Соціальний аудит в системі соціального управління / О. В. Мазурик, Т. В. Єрескова / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuu.gov.ua/portal/Mazurik.pdf.
9. Функціональний аналіз, ефективність, контролінг та аудит у системі державної служби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/326/9.pdf>
10. Зародження соціальної функції держави у сфері охорони дитинства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.viche.info.
11. Башнянин Г. І. Ефективність соціалізації економічних систем: методологічні проблеми метрологічного аналізу / Г. І. Башнянин, Л. Я. Гончарук / монографія. – Львів: Новий Світ – 2000, 2010. – 240 с.
12. Жаліло Я. А. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. Аналітична доповідь / за заг. ред. Я. А. Жаліла / – К.: НІСД, 2011. – 66 с.
13. Висоцький О. Ю. Основи державного управління/ О. Ю. Висоцький, О. Є. Висоцька, Ю. П. Шаров / У двох частинах. Частина I. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. - 52 с.
14. Бульба В. Г. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки. / В. Г. Бульба /. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_4/doc/1/01.pdf.
15. Крюков О. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної. Держави / О.І. Крюков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Arpu/2010_1/doc/1/04.pdf.
16. Платон. Собр. соч. в 4-х т. / Платон. – М.: Наука, 1991. – Т.3. – 497 с.
17. Бульба В.Г. Історико-компаративний аналіз трансформацій соціальних функцій держави в Німеччині кінця ХХ ст. / Теорія та практика державного

- управління. – Вип. 2 (33). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpu/2011_2/doc/5/01.pdf.
18. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
 19. Баркер С. Словарь социальной работы / С. Баркер ; пер. с англ. – М. : Наука, 1994. – 345 с.
 20. Гумбольд В. Язык и философия культуры / В. Гумбольд. – М. : Мысль, 1985. – 287 с.
 21. Зомбарт В. Идеалы социальной политики / В. Зомбарт ; пер. с нем. – СПб., 1996. – 294 с.
 22. Бульба В. Соціальні функції держави: сучасні моделі реалізації в державному управлінні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/1/02.pdf>.
 23. Бульба В. Проблеми наповнення соціальних функцій держави в кризовій фазі розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/1/01.pdf>.
 24. Обставини формування соціального аудиту (СА)/ довідка про соціальний аудит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socaudit.com.ua/dovidka-pro-socialnij-audit-3>.
 25. Соціальний аудит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vipstar.com.ua/sotsialnyy-audyt.html>.
 26. Державний контролінг у системі державної служби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/326/9.pdf>.
 27. Виничук М. В. Социальный контроллинг в системе укрепления экономической безопасности государства / М. В. Виничук // Информатика, математическое моделирование, экономика: сборник научных статей по итогам Третьей Международной научно-практической конференции (г. Смоленск, 22 апреля 2013 г.): в 3 т. – Т. 3. – Смоленск: Смоленский филиал АНО ВПО ЦС РФ «Российский университет кооперации», 2013. – 191 с. – С. 43–47 (0,17 д. а.).
 28. Виничук М. В. Эволюция взглядов на социальную функцию государственного управления / М. В. Виничук // Актуальные проблемы управления экономикой региона: материалы X Международной научно-практической конференции (23–24 мая 2013 г.) / ред. кол.: И. В. Федосеев (отв. ред.) и др. – СПб.: СПбГЭУ, 2013. – 224 с. – С. 148–153 (0,25 д. а.).
 29. 149. Виничук М. В. Место социального контроллинга в системе социальной безопасности государства / М. В. Виничук // Актуальные проблемы и направления социально-экономического развития Республики Беларусь: материалы III Междунар. науч. конф. молодых ученых (г. Минск, 24 мая 2013 г.) / редкол.: А. В. Червяков и др. – Мн: НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь, 2013. – 270 с. – С. 141–142 (0,08 д.а.).
 30. Вінічук М. В. Соціальна функція державного управління в стратегії економічного розвитку України / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 травня 2013 р.) / відп. ред. Л. Г. Ліпич. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 264 с. – С. 26–28 (0,13 д. а.).

31. Флейчук М. І., Наконечна Н. В., Щурко У. В., Гончарук А. Я. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави: монографія / за заг. ред. М. І. Флейчук. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 260 с.
32. Гринів Л.С., Кічурчак М.В. Національна економіка: Навч. посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 464 с.
33. Перехідна економіка: підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.]; / за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.: іл.
34. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Монографія / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.
35. Потравка Л.О. Необхідність структурних трансформацій України в умовах перехідного періоду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/42.pdf.
36. Веніамін Сікора. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення «нового Консенсусу» і теорії про «Соціальний капітал». Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://spilka.uaweb.org/library/sikora.html>
37. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії / О.І. Іляш // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 23-32.
38. Вінічук М. В. Теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку у період трансформацій / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2013. – Вип. 23.14. – 400 с. – С. 126–135 (0,36 д. а.).
39. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств [Текст]: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / В.Л. Безбожний; СНУ ім. В. Даля МОН України. – Луганськ, 2009. – 225 с.
40. Варналія З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. - К.: Знання України, 2005.- 498 с.
41. Новак А.Я. Як підняти українську економіку: Монографія. – Вид 2-ге, доп. – К.: «Гнозис», 2007. – 344 с.
42. Поснова Т.В. Соціальні індикатори як інструмент визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері / Т.В. Поснова // Наукові праці НДФІ. – 2011. - № 2 (55). – С. 138-144.
43. Користін О.Є. Економічна безпека: навч. посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; за ред. О.М. Джужі. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
44. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. / М.М.Єрмошенко /. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
45. Беляєв О. О. Соціальна економіка Навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.
46. Іляш О. І. Адаптаційні моделі та методи оцінювання соціальної безпеки на регіональному рівні. / О. І. Іляш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_4/files/EC411_04.pdf.

47. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк. – К., Нац. інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, 2008. – 48 с.
48. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
49. Шлемко В. Т. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення. / В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
50. Пирожков С. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. академіка НАН України С. І. Пирожкова – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.
51. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України, № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0162-95>.
52. Сухоруков А. І. Система економічної безпеки держави / за заг.ред. д.е.н. проф., засл. екон. України А. І. Сухорукова. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
53. Поснова Т. В. Соціальні індикатори як інструменти визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері. Т. В. Поснова / Наукові праці НДФІ № 2 (55), 2011 р.
54. Крихтін Е. І. Соціальна політика та економічна безпека / за заг. ред. Е. І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2004. – 336 с.
55. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання О. Новікова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/ Juli08/08.htm>.
56. Палій Н. С. Система діагностики соціальної безпеки. Н. С. Палій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf.
57. Соціальна безпека як пріоритетна складова національної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Economics/55211.doc.htm.
58. Распределение доходов семьи (индекс Джини) в странах мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yestravel.ru/world/rating/economy/distribution_of_family_income_gini_index/.
59. Вікіпедія – вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Бідність>.
60. Добренев В.И. Социология: Социальная структура и стратификация / В. И. Добренев. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 536 с.
61. Лібанова Е.М. Демографічні чинники бідності: монографія / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
62. Методика комплексної оцінки бідності № 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

63. Вінічук М. В. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макрорівні / М. В. Вінічук // Кримський економічний вісник. – 2012. – № 1 (01). – грудень. – Ч. I. – Херсон: Гельветика, 2012. – 350 с. – С. 80–86 (0,29 д. а.).
64. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник [Текст] / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
65. Закону України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ зі змінами і доповненнями <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/803-12>.
66. Безробіття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Безробіття>.
67. Токар В.С. Пропозиції до Програми економічних реформ від 20.04.2010 р. Токар В.С., Морозюк Г.С., Павлюк М.А., Андрусь В.В. [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.carpathia.gov.ua
68. Сухоруков А. І. Система економічної безпеки держави / Під заг. ред. д.е.н., проф., засл. економіста України Сухорукова А.І. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.:ВД «Стилос», 2009.– 685 с.
69. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р. М. Дацків, – Львів: Центр Європи, 2006. – 160с.
70. Вінічук М. В. Сучасні тенденції управління розвитком організаційно-економічних систем (новий погляд): монографія / М. В. Вінічук; кол. авторів; за ред. Р. Р. Тіміргалєєвої. – Сімферополь: ВД «Аріал», 2014. – 662 с. – С. 14–29; 497–523 (1,31 д.а.).
71. Вінічук М. В. Соціальна політика у системі економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.13. – 408 с. – С. 151–157 (0,29 д. а.).
72. Вінічук М. В. Соціальні аспекти регулювання економічної безпеки України / І. В. Бойчук, М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьВДУВС, 2015. – Вип. 1. – 268 с. – С. 12–28 (0,15 д. а.).
73. Виничук М. В. Социальная безопасность в системе экономической безопасности государства / М. В. Виничук // Роль регионов в условиях цивилизационного выбора России: исторический опыт, проблемы, перспективы: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Уфа, 17 мая 2013 г.) / ГБНУ ИГИ РБ. – Уфа: Мир печати, 2013. – 356 с. – С. 62–68 (0,29 д. а.).
74. Вінічук М. В. Соціальна складова економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Naukowa myśl informacyjnej powieki – 2011: materiały VII Międzynarodowej nauk.-prakt. konf. (7-15 marca 2011 r.) – Volume 7. Ekonomiczne nauki. Państwowy zarząd. – Przemysł: Nauka i studia. – 112 str. – S. 94–96 (0,13 д. а.).
75. Вінічук М. В. Соціальна політика в контексті сталого розвитку держави / М. В. Виничук // Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2012: materiały VIII Międzynarodowej nauk.-prakt. konferencji (7–15 czerwca 2012 roku). – Volume 13. Ekonomiczne nauki. – Przemysł: Nauka i studia. – 112 str. – S. 56–58 (0,13 д. а.).
76. Вінічук М. В. Особливості підходів до визначення бідності / М. В. Вінічук // Проблеми забезпечення стабільного розвитку національних банківських систем:

теорія, практика та світовий досвід: I Всеукраїнська науково-практична конференція (13–14 січня 2012 р.). – Львів, 2012. – 208 с. – С. 33–35 (0,13 д. а.).

77. Вінічук М. В. Коефіцієнт Джіні як визначальний показник розрахунку нерівномірності доходів населення / М.В. Вінічук // Фінансова безпека економічних систем: збірник тез доповідей Міжвузівської наук.-практ. конф. (27 січня 2012 р.). – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 96 с. – С. 17–19 (0,13 д.а.).

78. Вінічук М. В. Місце соціальної сфери в системі забезпечення економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку (ІТЕП–2013): матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. мол. вчених та студентів (3–5 квітня 2013 р.) / Міністерство освіти і науки України, ПВНЗ «Буковинський університет». – Чернівці: Книги – ХХІ, 2013. – 482 с. – С. 150–151.

79. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

80. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77440.

81. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77440.

82. Україна у цифрах у 2011 році: статистичний збірник / за редакцією Осауленка Олександра Григоровича. – Київ, 2012. – 251 с.

83. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Збірник / за редакцією О.Г. Осауленка. Відп. за випуск Н. П. Павленко. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560с.

84. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

85. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2010 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

86. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2011 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

87. Закон України «Про державний бюджет на 2010 рік» № 2154-VI від 27.04.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

88. Закон України «Про державний бюджет на 2011 рік» № 2857-17, від 10.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

89. Ринок праці України у 2011-2014 рр.: аналітично-статистичний збірник. Київ – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

90. Офіційна веб-сторінка Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.

91. Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» № 489-16 від 09.07.2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/489-16/page>.

92. Закон України «Про Державний бюджет України на 2008 р. та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 107-17 від 18.12.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/107-17/page>.

93. Закон України «Про державний бюджет на 2009 рік» № 835-17 від 23.12.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
94. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»» № 1715-VI від 06.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
95. Закон України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» № 1646-VI від 20.10.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
96. Монетарний огляд за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=104460>.
97. Україна та країни СНД, 2010. Статистичний збірник / за редакцією Н. О. Бегма. – Київ, 2011. – 106 с.
98. Офіційна сторінка австрійського «Erste Bank». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankstore.com.ua/banks/125522/>.
99. Доповідь про людський розвиток ПРООН 2013 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/media/1-undp-news/1557-ukraine-ranks-78th-among-186-countries-says-2013-human-development-report>.
100. Соціально-економічне становище домогосподарств України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
101. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77440.
102. Україна у цифрах у 2012 році: статистичний збірник / за редакцією О. Г. Осауленка – Київ, 2013. – 249 с.
103. Жаліло Я. А. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. – К.: НІСД, 2011. – 66 с.
104. Річний звіт Національного банку України за 2008-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=36453>.
105. Круш П.В. – Гроші та кредит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://b-ko.com/book_11.html.
106. Небава М.І. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Стабілізаційна політика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://posibnyku.vntu.edu.ua/makro_ek/43.htm.
107. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. – К., 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
108. Національні рахунки України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
109. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. – К., 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
110. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. – К., 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
111. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за лютий 2013 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpsr.org.ua/index.php?>

option=com_content &view=article&id=278:-2013-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24.

112. Аналітична записка Державної служби зайнятості за січень-вересень 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

113. Офіційна веб-сторінка Світового банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.

114. Лучко Т.І. Економічні основи формування середнього класу в країнах ринкової трансформації. Автореферат монографії на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, – 2005. – 21 с.

115. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Збірник / за редакцією О.Г. Осауленка. Відповідальний за випуск О.Е. Остапчук. – Київ, 2013. – 552 с.

116. Збірник регіони за 2012 р. Статистичний збірник «Регіони України» Київ, 2013 Частина I. – 322 с.

117. Офіційна сторінка Міністерства економіки та економічного розвитку і торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

118. Corruption Perceptions Index 2015. Corruption remains a global threat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>.

119. Гончарук Я.А., Флейчук М.І. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи. / Я.А. Гончарук, М.В. Флейчук/ Економіка і прогнозування. Науковий журнал. № 2, 2009. – К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – 2009. – 160 с. С. 7-22.

120. Schneider F. The Shadow Economy in Europe / F. Schneider. – Chicago, Illinois: A.T. Kearney, 2011.

121. Річні звіти НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

122. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Збірник / за редакцією О.Г. Осауленка. Відповідальний за випуск П.П. Забродський. – Київ, 2008. – 572 с.

123. Статистичний збірник «Україна та країни СНД», 2012. Відповідальний за випуск О.А. Вишневська. – Київ, 2013. – 92 с.

124. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.

125. Інформаційна записка Державної служби зайнятості про стан ринку праці та діаграми (картограми). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

126. Аналітична записка Державної служби зайнятості за січень-вересень 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

127. Інтернет-сторінка Євростату. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

128. Харазішвілі Ю. М. Тіньова економіка України: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с., с. 23.

129. Світовий банк – Україна: огляд за жовтень 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Ukraine-Snapshot-ukr.pdf>.
130. Моніторинг розвитку соціальної сфери України за березень 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=189:-2012-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref.
131. Кузьменко В. В., Маляєвий В. Ю. Напрями детіньозації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах»: інформаційна записка. – Луганськ, 2010. – 16 с., с. 6
132. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за червень 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=206:-2012-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref2.
133. Харазішвілі Ю. М. Вимірювання тіньового ВВП за допомогою функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції / Ю. М. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 57–63.
134. Бондалетова Т. О., Борецька О. В. Детінізація ринку праці як один із шляхів наповнення бюджету Пенсійного фонду України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bondaletova-to-boretska-ov-detinizatsiya-rinku-pratsiyak-odin-iz-shlyahiv-napovnennya-byudzhetu-pensiynogo-fondu-ukrayini/>.
135. Порохнявий Ю.Б., Давидюк О.О., Ільчук Л.І. Соціальна безпека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=13:2010-06-10-20-38-03&catid=16:2010-0.
136. Что лучше: бороться с бедностью или повышать благосостояние? Юрий Гаврилечко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.golosua.com/main/article/ekonomika/20101127_что-luchshe-borotsya-s-bedno-styu-ili-povyshat-bla.
137. Батура О.В. Макроекономіка: Навчальний посібник/ О.В. Батура, О.Ф. Івашина, Л.Ф. Новікова. - К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 236 с.
138. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.99 р. № 966-XIV). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
139. Цілі розвитку тисячоліття Україна – 2014. Щорічна моніторингова доповідь. – К., 2014. – 14 с.
140. Жаліло Я.А. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт.доп. / Я.А. Жаліло, К.А Кононенко, В.М. Яблонський [та ін.]; за заг.ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 132 с.
141. Соціальна нерівність і бідність в Україні. О.О. Чуприна / Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого № 2 (5), 2011.
142. Звіти Рахункової палати про виконання державного бюджету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>.
143. Соколенко С. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ucluster.org>.

144. Вінічук М. В. Актуальні проблеми сталого розвитку економіки України: колективна монографія / М. В. Вінічук; кол. авторів; за ред. Р. І. Тринька та Я. С. Піцура. – Львів: Ліга–Прес, 2014. – 508 с. – С. 175–204 (1,25 д.а.)
145. Вінічук М. В. Місце демографічної сфери в системі забезпечення соціально-економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.8. – 380 с. – С. 177–185 (0,36 д. а.).
146. Вінічук М. В. Бідність в Україні: проблеми оцінки та методи подолання / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2. – 436 с. – С. 38–58 (0,42 д. а.).
147. Вінічук М. В. Регулювання зайнятості населення як механізм забезпечення соціальної безпеки держави / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – 344 с. – С. 21–33 (0,50 д.а.).
148. Вінічук М. В. Роль стабілізаційної політики держави у зміцненні соціальної безпеки на посттрансформаційному етапі розвитку економіки / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – 360 с. – С. 18–28 (0,42 д. а.).
149. Виничук М. В. Денежные доходы населения как инструмент регулирования социальной безопасности и социально-экономического развития страны / М. В. Виничук // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: журнал научных публикаций. – М.: Литера; Институт Стратегических Исследований. – 2014. – № 06 (55) – июнь. – Ч. I. – 356 с. – С. 222–225 (0,13 д. а.).
150. Вінічук М. В. Аналіз стану та динаміки основних індикаторів соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Бъдещето въпроси от света на науката: материали за 8-а международна научна практична конференция (Болгария, 17–25 декември). – Т. 19. Закон. Държавна администрация. – София: «БялГРАД–БГ» ООД, 2012. – 80 с. – С.5–8.
151. Вінічук М. В. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макрорівні / М. В. Вінічук // Кримський економічний вісник. – 2012. – № 1 (01). – грудень. – Ч. I. – Херсон: Гельветика, 2012. – 350 с. – С. 80–86 (0,29 д. а.).
152. Вінічук М. В. Масштаби корумпованості українського суспільства як одного із складових фінансової безпеки держави / М. В. Вінічук // Бюджетна політика України в умовах формування нового бюджетно–податкового законодавства: збірник тез доповідей Міжкафедрального наукового семінару (17 січня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 107 с. – С. 24–26 (0,13 д. а.).
153. Вінічук М. В. Демографічна сфера в системі соціально-економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Фінансова система держави: проблеми та перспективи розвитку: збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (30–31 березня 2011 р.). – К.: ДКС центр, 2011. – 362 с. – С. 159–162.
154. Вінічук М. В. Демографічний аспект економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 травня 2011 р.). – Луцьк: Терен, 2011. – 348с. – С. 37–39 (0,13 д. а.).

155. Вінічук М. В. Роль соціальних індикаторів у визначенні рівня економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: XVII Міжнародна науково-практична конференція (29–30 травня 2012 р.). – Луцьк: Смарагд, 2012. – 322 с. – С. 40–41 (0,08 д. а.).
156. Вінічук М. В. Зайнятість населення як інструмент забезпечення соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Сучасна економічна наука: теорія та практика: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26–27 жовтня 2012 р.). – Одеса: ЦЕДР, 2012. – 128 с. – С. 52–54.
157. Вінічук М. В. Адаптація позитивного світового досвіду до систематизації загроз і ризиків у соціальній сфері / М. В. Вінічук // Актуальні питання сучасної економічної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 16–17 листопада 2012 р.): у 2 ч. – Дніпропетровськ: Перспектива, 2012. – Ч. 1. – 128 с. – С. 36–37 (0,08 д. а.).
158. Вінічук М. В. Оцінка ризиків та аналіз загроз економічній безпеці України в соціальній сфері / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах: матеріали II-ї всеукр. наук.-практ. конф. (15–16 березня 2013 р.). – Мукачево: Мукачівський державний університет, 2013. – 431 с. – С. 327–329.
159. Вінічук М. В. Тіньова зайнятість в Україні: причини виникнення та методи подолання / М. В. Вінічук // Формування соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах суспільних трансформацій: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 18–19 квітня 2013 р.). – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2013. – 408 с. – С. 23–27 (0,21 д. а.).
160. Вінічук М. В. Аналітична оцінка рівня та якості життя населення в контексті забезпечення соціальної безпеки держави / М. В. Вінічук // Вплив політичних циклів на якість життя та рівень щастя в Україні: матеріали засідання круглого столу (29 березня 2013 р.) / за ред. М. І. Флейчук. – Львів: Арал, 2013. – 112 с. – С. 73–77 (0,21 д. а.).
161. Вінічук М. В. Вплив стабілізаційної політики держави на рівень економічної безпеки в соціальній сфері / М. В. Вінічук // Актуальні проблеми економічної безпеки в контексті трансформації ринкової економіки: збірник матеріалів Міжвузівської науково-практичної конференції (12 грудня 2013 р.). – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 241 с. – С. 155–157 (0,13 д. а.).
162. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики : кол. моногр. / М. В. Туленков. – К. : ППК ДСЗУ, 2010. – 363 с.
163. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. Аналітична доповідь / за ред. Я. А. Жаліла / – К.: НІСД, 2011. – 66 с.
164. Мацола М.М. Середній клас суспільства в системі пріоритетів державної соціальної політики. / М.М. Мацола // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_10/180.pdf.
165. Круш П.В. Гроші та кредит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://b-ko.com/book_11.html.
166. Ляш О. І. Засади державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України. / О.І. Ляш // Монографія на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. - Львів-2013. – 542 с.

167. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
168. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.
169. Крамченко Л. І., Лутчин Н. П., Москаль Б. С. Економічна статистика. Навч. посібник. 2-ге вид., випр. і доповн. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2007. – 364 с.
170. Кузьменко В. В., Маляєвий В. Ю. Напрями детіньозації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах»: інформаційна записка. – Луганськ, 2010. – 16 с.
171. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія / за ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2010. – 488 с.
172. Вінічук М. В. Формування середнього класу як основа стабільності соціально-економічної системи / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – 308 с. – С. 12–29 (0,36 д. а.).
173. Вінічук М. В. Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів / М. В. Вінічук // Молодий вчений. – 2015. – № 9 (24). – 178 с. – С. 50–54 (0,29 д. а.).
174. Виничук М. В. Социальная защита населения в системе укрепления социальной безопасности государства / М. В. Виничук // Информатика, математическое моделирование, экономика: сборник научных статей по итогам V Междунар. науч.-практ. конф. (11–15 мая 2015 г.). – Т. 2. – Смоленск: Смоленский филиал Российского университета кооперации, 2015. – 349 с. – С. 106–111.
175. Вінічук М. В. Кадровий потенціал як механізм забезпечення економічної безпеки підприємства / Наконечна Н. В., М. В. Вінічук // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 1 (02). – Ч. I. – Херсон: Гельветика, 2013. – 180 с. – С. 71–74.
176. Вінічук М. В. Кадровий потенціал як складова економічної безпеки підприємства / М. В. Вінічук // Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (25–26 листопада 2010 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – Ч. 2. – 376 с. – С. 277–280 (0,17 д. а.).
177. Вінічук М. В. Проблеми формування середнього класу в умовах трансформації економіки України / Н. В. Наконечна, М. В. Вінічук // Стратегія розвитку світової економіки в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 грудня 2013 р.) / Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси: «Гельветика», 2013. – 288 с. – С. 193–195 (0,13 д. а.).
178. Вінічук М. В. Загальні тенденції залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу / М. І. Флейчук, Н. В. Наконечна, М. В. Вінічук // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: збірник матеріалів засідання круглого столу (4 квітня 2014 р.). – Львів: Сполом, 2014. – 77 с. – С. 42–47.
179. Вінічук М. В. Проблеми сталого соціально-економічного розвитку держави в контексті забезпечення соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні:

- матеріали звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 448 с.– С. 45–49 (0,21 д.а.).
180. Венцковський Д.Ю. Актуальні виклики фінансовій безпеці України / Д.Ю. Венцковський // Фінанси України. - 2014. - № 3. - С. 37-50.
181. Колосова В. П. Чинники активізації співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями / В. П. Колосова, Д. Ю. Венцковський, О. І. Капленко // Наукові праці НДФІ. - 2013. - Вип. 4. - С. 3-9
182. Мартинюк В. П. Наукові підходи до удосконалення методики розрахунку рівня економічної безпеки держави / В. П. Мартинюк // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2014. — Вип. 1 (10). — С. 277-286.
183. Мартинюк В. П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави / В. П. Мартинюк // Економіка, менеджмент, підприємництво. – 2013. № – 25 (I). – С. 179-188.
184. Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів» (за даними вибіркового опитування домогосподарств у 2014 році). – Київ, 2015. – 76 с.
185. Андрійчук В. Глобалізація, інтеграція та економічна безпека України // Політика і час. – 2004. – № 9. – С. 61 – 71.
186. Горбулін В. Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України [Текст] : збірник наукових праць / ред. В. Горбулін // Державне підприємство "Науково-виробничий центр "Євроатлантикінформ". Вип.4. – К, 2008. - 192 с.
187. Засанський В. В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитний аспект) [Текст] : дис. д-ра екон. наук: 08.02.03 / В. В. Засанський // Національний технічний ун-т України "КПІ". - К., 2003. - 407.
188. Запатріна І. Фінансова політика та її вплив на економічне зростання [Текст] / І. Запатріна // Економіст : Літопис подій, особистості, ідеї, аналітика й дослідження. - 2006. - №3. - С. 27-31.
189. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки К. : НІСД, 2010. – 288 с.
190. Кудряченко А. І. Політичний клас у сучасній Україні. Специфіка формування, тенденції розвитку монографія – ІПЕНД НАНУ – К., 2010 <http://ivinas.gov.ua/uk/spivrobotniki-l/kudryachenko-andrij-ivanovich.html>
191. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: монографія / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
192. Мунтіян В. І. Теоретичні засади економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.) / [відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков]. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – С. 53-56.
193. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія. - К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. - 320 с.

194. Предборський, В. Корупція як системне явище в механізмі тіньового розвитку соціально- економічних процесів [Text] / В. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. - 2007. - №2. - . 23-27
195. Геєць В. М. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / В. М. Геєць, В. П. Александрова, О. І. Барановський, В. В. Близнюк, І. В. Богдан, О. Ю. Болховітінова, З. С. Варналій, Ю. В. Василенко; Ін-т екон. прогнозування НАН України. - К. : Форт, 2000. - 422 с.
196. Луніна І.О., Федоренко А.В., Вахненко Т.П. Стратегія фінансової політики держави у перехідній економіці / за ред. І.О. Луніна. – К.:Інститут економічного прогнозування НАН України, 2004. – 115 с
197. Пушак Я. Я. Тіньова економіка України у регіональному розрізі. / Я. Я. Пушак, О. І. Лиса // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. - 2013. - Вип. 2. - С. 124-131.
198. Садова У. Проблеми регулювання зайнятості та безробіття на регіональному ринку праці [Текст] / У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. - 2000. - №2. - С. 208-212
199. Садова У. Пенсійна реформа в Україні на шляху узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів [Текст] / У. Садова // Регіональна економіка. - 2001. - №2. - С. 219-221
200. Садова У. Подолання бідності в контексті локалізації цілей розвитку тисячоліття в Україні [Текст] / У. Садова, Н. Андрусішин // Регіональна економіка. - 2006. - №3. - С. 21-31 .
201. Л.А. Яремко. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [Монографія] / за ред. д.е.н, проф. З.С. Варналія - К.: НІСД, 2007.- 768 с.
202. Конституція України - Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
203. Заславская Т. И., Громова Р. Г. "Средний класс" в российском обществе // Кравченко А. И. Социология: хрестоматия для вузов. - М., 2003. - С. 375-405.
204. Стратегія національної безпеки України, від 26 травня 2015 року № 287/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
205. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України від 22.07.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80>.
206. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
207. Барановський О.І. Фінансові передумови формування середнього класу / О.І. Барановський //Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 108-125.
208. Ковальчук Т. Чи є у нас середній клас? / Т. Ковальчук // Урядовий кур'єр. – 28 листопада 2002 р. – № 222. – С. 8-9.

209. Лібанова Е.М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е.М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34-60.

210. Гальчинський А.С. Базові проблеми становлення середнього класу / А.С. Гальчинський // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 76-81.

211. Козьменко І. В. Економіко-математичні методи та моделі (економетрика): /навчальний посібник / І. В. Козьменко, І. В. Кузьменко. – Суми : Університетська книга, 2014. – 406.

212. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях / В. Плюта // Методы таксономии и факторного анализа. – М. : Статистика, 1980. – 151 с.

ДОДАТКИ

МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
(Мінекономрозвитку України)

НАКАЗ

29.10.2013№ 2277

Київ

**Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня
економічної безпеки України**

Відповідно до Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затвердженого Указом Президента України від 31.05.2011 № 634,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (додаються).

2. Визнати таким, що втратив чинність, наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 “Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України”.

Міністр

I. М. Прасолов

3004

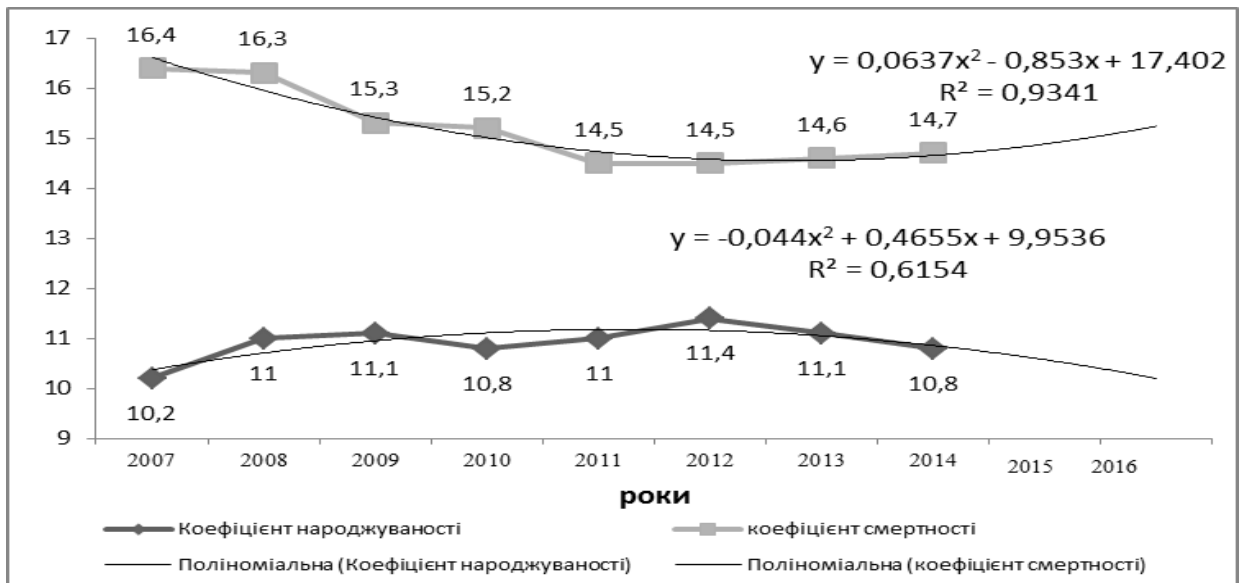

Рис. 2.2. Динаміка коефіцієнтів смертності та народжуваності в Україні, 2007–2016 рр. (2015–2016 – прогнозні оцінки)
 Розраховано за: [64]

Динаміка показників соціальної безпеки України,
2002-2014 рр.

Показник	Роки												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чисельність населення, млн. осіб	48,0	47,6	47,2	46,9	46,6	46,3	46,1	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4	42,9
Доходи населення, млрд. грн.	185,0 7	215,6 7	274,2 4	381,40	472,0 6	623,29	845,6 4	894,27	1101,18	1251,01	1407,20	1548,73	1531,10
Курс гривні щодо долара США, грн./дол.	5,33	5,33	5,32	5,050	5,050	5,050	7,70	7,99	7,96	7,99	7,99	7,99	11,88
Середньомісяч на номінальна зарплата, грн./дол. США	376/ 70,5	462/ 86,7	590/ 110,9	806/ 157,4	1041/ 206,1	1351/ 267,5	1806/ 234,5	1906/ 238,5	2239/ 281,3	2633/ 329,5	3026/ 378,7	3265/ 408,6	3480/ 292,93
Величина прожиткового мінімуму, грн.	342,0	342,0	362,2	423,0	472,0	518,5	607,5	638,5	843,2	905,3	1050	1142	1176
Індекс середньомісячної номінальної зарплати, % до попереднього року	121,0	122,8	127,5	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6	114,9	107,9	106,0
Індекс середньомісячної реальної зарплати, % до попереднього року	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5
Індекс споживчих цін, %	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7	124,9
Безробіття (МОП), %	9,6	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3
ІЛР (за даними ПРООН)	0,777	0,766	0,744	0,788	0,782	0,790	0,792	0,796	0,710	0,729	0,740	0,734	0,747

*-дані станом на 1 вересня 2015 р.

Розраховано за: [82 – 84; 89; 95 – 96]

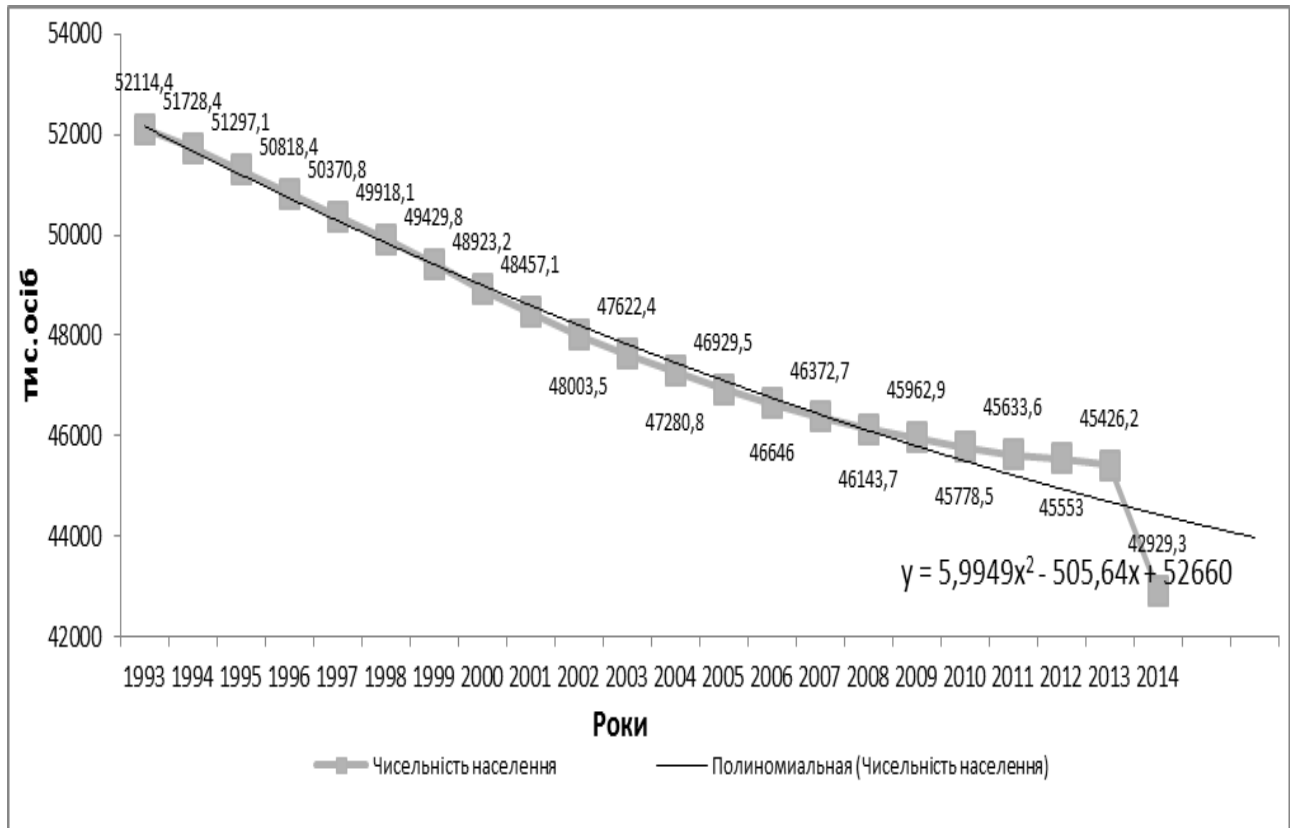

Рис. Г-1. Динаміка чисельності населення України, 1993–2016 рр.
(2015–2016 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за: [64]

Додаток Д

Таблиця

Динаміка пенсійного забезпечення різних категорій населення України,
2001–2015 рр.

Закони та нормативно-правові акти	Середній розмір пенсії, грн. (станом на 1 січня)							
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	83,66	406,82	999,02	1121,76	1223,25	1430,00	1487,12	1535,98
«Про статус народного депутата України»	1103,53	14708,33	15622,35	15541,50	15426,68	15427,28	15303,39	14819,08
«Про Кабінет Міністрів України»	-	-	14981,19	15088,30	15119,77	14984,34	14977,22	15092,96
«Про дипломатичну службу»	-	1000,00	3000,00	-	-	8750,00	8800,00	8800,00
«Про статус суддів»	242,86	1655,56	5879,90	6253,68	7461,62	7795,42	12059,80	16076,09
«Про прокуратуру»	402,06	1743,87	6108,33	6233,47	6371,16	6684,51	6722,68	6938,25
«Про Національний банк України»		1186,77	5015,86	5448,56	5888,89	5943,10	6034,60	6378,62
Митний кодекс	184,00	610,53	4630,12	4592,81	4532,67	4460,74	4411,10	4621,53
Положення про помічника-консультанта народного депутата	345,00	1315,60	3465,16	3581,19	3613,73	3652,26	3651,85	3843,53
«Про наукову і науково-технічну діяльність»	324,00	989,86	2379,86	2674,68	3052,32	3558,65	3573,78	3688,45
«Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»	254,56	803,48	2944,89	3029,84	3114,96	3146,10	3178,13	3340,24
«Про державну службу»	216,33	943,33	2958,41	3030,00	3094,72	3102,95	3120,00	3304,30
«Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»	233,80	912,69	1667,68	2279,08	2771,24	3092,10	3198,11	3231,05
«Про службу в органах місцевого самоврядування»	-	711,20	2738,18	2823,83	2873,40	2852,40	2845,42	2979,71
«Про судову експертизу»	291,46	845,41	2310,33	2494,42	2634,23	2745,45	2765,50	2921,18
«Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ»	118,61	602,32	1347,87	1506,55	1841,54	2302,93	2434,18	2619,12
«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	-	397,29	967,16	1083,96	1177,77	1383,21	1439,09	1482,45
«Про пенсійне забезпечення»	80,76	330,66	647,99	787,01	869,10	971,09	1036,40	1026,58

Розраховано за: [101]

Основні показники рівня життя населення в Україні, 2009–2015 рр.

№з /п	Показники	Роки												
		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	у 2010 р. порівняно з 2009 р.	у 2011 р. порівняно з 2010 р.	у 2012 р. порівняно з 2011 р.	у 2013 р. порівняно з 2012 р.	у 2014 р. порівняно з 2013 р.	у 2015 р. порівняно з 2014 р.
1.	Індекс споживчих цін (у % до попереднього року)	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7	124,9	139,3	-5,61	-1,28	-6,85	-0,90	25,28	11,53
2.	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника, грн.	1906	2239	2586	3026	3274	3480	3455**	117,47	115,50	17,02	8,20	6,29	-0,72
3.	Мінімальна заробітна плата, грн.	744	922	1004	1104	1183	1218	1378	123,92	108,89	9,96	7,16	2,96	13,14
4.	Розмір мінімальної пенсії за віком	573	734	800	849	922	949	1011,5	128,10	108,99	6,13	8,60	2,93	6,59
5.	Прожитковий мінімум (ПМ) в середньому на одну особу в місяць, грн. у тому числі:	701	875	953	1050	1142	1176	1253	124,82	108,91	10,18	8,76	2,98	6,55
6.	ПМ для працездатних осіб, грн.	744	922	1004	1104	1183	1218	1298	123,9 2	108,8 9	9,96	7,16	2,96	6,57
7.	ПМ для осіб, які втратили працездатність, грн.	573	734	800	849	922	949	1011,5	128,10	108,99	6,13	8,60	2,93	6,59

*- дані за січень-липень 2015 р.; **- дані за січень

Розраховано за: [61; 79; 87–88; 91–94; 138]

МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
 МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
 МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ ТА З ПИТАНЬ
 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
 НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Н А К А З

№ 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 Зареєстровано в Міністерстві
 м. Київ юстиції України
 26 квітня 2002 р.
 за № 401/6689

{ Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства
 соціальної політики
 № 629/1105/1059/408/612 ([z1785-12](#)) від 08.10.2012 }

**Про затвердження Методики
 комплексної оцінки бідності**

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від
 21 грудня 2001 р. № 1712 ([1712-2001-п](#)) "Про затвердження
 комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання
 бідності" **Н А К А З У Є М О:**

Затвердити Методику комплексної оцінки бідності (додається).

Міністр праці та соціальної політики України	І.Я. Сахань
Міністр фінансів України	І.О. Юшко
Міністр економіки та з питань європейської інтеграції України	О.В. Шлапак
Голова Державного комітету статистики України	О.Г. Осауленко
Віце-президент НАН України	І.Ф. Курас

ЗАТВЕРДЖЕНО
 Наказ Міністерства праці та
 соціальної політики України,
 Міністерства фінансів
 України,
 Міністерства економіки
 та з питань європейської
 інтеграції України,
 Державного комітету
 статистики України,
 Національної академії
 наук України
 05.04.2002
 № 171/238/100/149/2нд
 Зареєстровано в Міністерстві
 юстиції України
 26 квітня 2002 р.
 за № 401/6689

**Методика
комплексної оцінки бідності**

1. Загальні положення

1.1. Методика комплексної оцінки бідності розроблена на виконання Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2001 р. N 1712 ([1712-2001-п](#)), з метою спостереження та аналізу показників бідності.

Методика комплексної оцінки бідності в країні передбачає розрахунок системи показників, що безпосередньо характеризують становище бідного населення.

Розрахунки здійснюються щокварталу на підставі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, що проводиться Держкомстатом України. Результати розрахунків за всією сукупністю обстежених домогосподарств поширюються на все населення України. За підсумками року розраховуються показники, що характеризують склад бідних верств населення.

1.2. Методика розрахунку показників бідності складається з трьох етапів:

1) визначення та розрахунок показників щодо масштабів бідності в країні;

2) розрахунок показників для визначення розшарування серед бідного населення;

3) порядок визначення та розрахунок показників бідності в регіонах.

1.3. До того ж для здійснення аналізу показників бідності враховуються дані поточного статистичного обліку (дані Держкомстату України):

- питома вага працівників, яким заробітна плата нарахована в розмірі, що не перевищує встановлену мінімальну заробітну плату, в загальній кількості працівників, які відпрацювали 50% і більше робочого часу;

- рівень безробіття міського населення (за методологією МОП);

- заборгованість із виплати заробітної плати та допомоги, передбаченої Законом України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" ([2811-12](#)) та Законом України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" ([1768-14](#));

- соціальні витрати місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист);

- співвідношення середньої заробітної плати і розрахункової величини прожиткового мінімуму для працездатної особи в цілому по країні та по регіонах.

2. Порядок розрахунку показників

для визначення масштабів бідності в країні

2.1. Показники визначення масштабів бідності

До показників визначення масштабів бідності належать:

- межа бідності;

- рівень бідності;

- сукупний дефіцит доходів бідного населення;

- середній дефіцит доходів бідного населення;

- глибина бідності.

2.2. Визначення та розрахунок межі бідності

Межа бідності визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) - 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого (1).

(1) Розрахунок сукупних витрат в еквіваленті на одну умовну особу

обумовлений існуванням в домогосподарстві умовно-постійних витрат (плата за житло та паливо тощо), тобто спостерігається так зване заощадження на розмірі домогосподарства. В основу розрахунку витрат на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, за якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим - 0,7 (наприклад, домогосподарство з трьох чоловік має у своєму складі 2,4 умовної особи: $1 + 0,7 + 0,7 = 2,4$).

Медіанний рівень доходів (витрат) - це рівень доходів (витрат), який знаходиться в середині упорядкованого за зростанням середньодушових показників доходів (витрат) ряду населення.

Межа бідності - рівень доходу (2), нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб.

(2) На сучасному етапі застосування показника витрат, а не доходів, є більш доцільним. Це обумовлено поширеністю незареєстрованої діяльності, внаслідок чого доходи не віддзеркалюють фактичного рівня життя переважної більшості населення.

Вартісне значення межі бідності є основою для віднесення населення до категорії бідних.

Приклад

У 2000 році в обстеженні взяли участь 9318 домогосподарств, дані про які було поширено на все населення країни.

Для розрахунку межі бідності використовується медіанне значення сукупних доходів (витрат) на умовного дорослого.

Медіанний рівень доходів (витрат) - це доходи (витрати) конкретної особи, яка займає середню позицію при ранжуванні (впорядкуванні показника доходів (витрат) від найменшого до найбільшого). Тобто, у половини осіб доходи (витрати) будуть нижче медіани, а у половини - більше.

Медіанний рівень сукупних витрат, визначений таким чином, у розрахунку на умовного дорослого у 2000 році становив 208,4 грн.

За прийнятим у країні відносним критерієм межа бідності складає 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) або 156 гривень

($208,4 \text{ грн.} \times 75:100 = 156 \text{ грн.}$).

Опікуваний державою дохід - рівень доходу, що не більш як на 10-20 відсотків перевищує межу бідності і обумовлює значну ймовірність сім'ї потрапити в будь-який час через не залежні від неї причини до категорії бідних.

2.3. Визначення та розрахунок рівня бідності

Рівень бідності - питома вага сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності.

Рівень бідності (P_0) розраховується за формулою

$$P = \frac{Q}{o \cdot n} \times 100\%,$$

де Q - чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності;

n - загальна чисельність населення України.

Приклад

Чисельність населення України у 2000 році становила 48 841 253 чоловік.

Чисельність бідного населення, сукупні витрати на умовного дорослого якого у 2000 році були нижчими від межі бідності (156 грн.), становила 12 912 750 чоловік.

Рівень бідності в цілому по країні у 2000 році становив

12 912 750

$$P = \frac{12\,912\,750}{48\,841\,253} \times 100\% = 26,4\%.$$

2.4. Визначення та розрахунок сукупного дефіциту доходу бідного населення

Сукупний дефіцит доходу бідного населення - це сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності.

Сукупний дефіцит доходу бідного населення (A) розраховується за формулою

$$A = S \sum_{i=1}^Q (Z - Y_i),$$

де S - сума;

Z - встановлена величина межі бідності;

Y_i - дохід (витрати) i -ї бідної особи;

Q - чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності.

2.5. Визначення та розрахунок середнього дефіциту доходу бідного населення

Середній дефіцит доходу бідного населення - це сума коштів, яких в середньому не вистачає одному бідному до визначеної межі бідності. Цей показник показує наскільки одна людина є бідною по відношенню до прийнятої межі бідності.

Середній дефіцит доходу бідного населення (D) розраховується за формулою

$$D = \frac{A}{Q},$$

де A - сукупний дефіцит доходу бідного населення;

Q - чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності.

Показник середнього дефіциту доходу визначає середню суму коштів, яких не вистачає одній бідній особі, для того щоб не бути бідною. Він може змінюватися від 0 до межі бідності та приймати такі значення:

$D = 0$, якщо все населення має доходи, не нижчі за межу бідності;

$D = Z$ (межа бідності), якщо у бідного населення повністю відсутні доходи.

Наближення значення показника до нуля означає практичну відсутність бідності відносно прийнятої межі.

Наближення показника до межі бідності означає вкрай бідне становище значної частини бідного населення.

Приклад

Розрахунок середнього дефіциту доходу бідного населення проводиться у такому порядку:

1. Розраховується дефіцит доходу для кожної бідної особи, як різниця між межею бідності та середніми витратами на 1 умовного дорослого (якщо середні витрати в місяць для однієї бідної особи складають 108 грн., то дефіцит доходу для неї дорівнює: 156 грн. - 108 грн. = 48 грн.).

2. Визначається сума дефіцитів доходу бідного населення в цілому (сукупний дефіцит доходу), яка склала у 2000 році 478 606 585 грн. в середньому на місяць.

3. Визначається середній дефіцит доходу бідного населення на місяць

$$D = \frac{478\ 606\ 585}{12\ 912\ 750} = 37,1 \text{ грн.},$$

де 12 912 750 - чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності, чоловік.

2.6. Визначення та розрахунок коефіцієнта глибини бідності

Показники дефіциту доходу свідчать про те, скільки в середньому одній бідній особі на місяць не вистачає коштів до межі бідності, але не враховують розшарування за доходами (витратами) серед бідного населення.

Тому до показників бідності включається розрахунок відносного показника - коефіцієнту глибини бідності, який визначає наскільки серед бідного переважає вкрай бідне населення.

Глибина бідності - це відхилення величини доходів (витрат) бідного населення від визначеної межі бідності.

Коефіцієнт глибини бідності (P1) визначається як відношення величини середнього дефіциту доходу до межі бідності за формулою

$$P = \frac{Z - W}{Z} \times 100\%$$

де Z - установлена величина межі бідності;

W - середні доходи (витрати) бідного населення в розрахунку на одного умовного дорослого.

Приклад

За даними обстеження у 2000 році чисельність бідного населення (населення, чиї витрати є нижчими за 156 грн.) становила 12 912 750 чоловік.

У середньому витрати бідного населення у розрахунку на одного умовного дорослого у 2000 році склали 118,9 грн., межа бідності - 156 грн.

Коефіцієнт глибини бідності становить

$$P1 = \frac{156 - 118,9}{156} \times 100 = 23,8\%$$

Коефіцієнт глибини бідності приймає такі значення в критичних точках:

$P = 0$, якщо середній рівень доходів (витрат) бідного населення збігається з межею бідності, тобто бідність відносно даної межі відсутня;

$P = 1$, якщо у бідного населення повністю відсутні доходи (витрати). Тобто, чим вищий коефіцієнт глибини бідності, тим більшу частку серед бідного складає вкрай бідне населення.

3. Порядок розрахунку показників розшарування серед бідного населення

3.1. Показники розшарування серед бідного населення

До показників розшарування серед бідного населення відносяться:

- межа крайньої форми бідності;
- рівень крайньої форми бідності;
- питома вага вкрай бідних серед бідного населення;
- коефіцієнт диференціації бідності

3.2. Визначення та розрахунок межі крайньої форми бідності

Крайня форма бідності - бідність, яка порівняно зі стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання.

Межа крайньої форми бідності - вартісний поріг доходу (витрат), нижче якого є неможливим задоволення основних потреб людини. Межа крайньої форми бідності визначається за відносним критерієм - 60% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого.

Приклад

Для розрахунку межі крайньої форми бідності використовується медіанне значення сукупних доходів (витрат) на умовного дорослого, визначене по всіх обстежених домогосподарствах.

Медіанний рівень сукупних витрат у розрахунку на умовного дорослого становив 208,4 грн. За прийнятим критерієм межа крайньої форми бідності складає 60% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) або 125 гривень (208,4 x 0,60 = 125).

3.3. Визначення та розрахунок рівня крайньої форми бідності

Рівень крайньої форми бідності – питома вага населення, що має доходи (витрати) нижче межі крайньої форми бідності, в загальній чисельності населення країни.

Рівень крайньої форми бідності (P) визначається за формулою

$$P = \frac{Q_z}{n} \times 100\%$$

де Q_z – чисельність населення, доходи (витрати) якого є нижчими за межу крайньої форми бідності;

n – загальна чисельність населення України.

Приклад

У 2000 році чисельність украї бідного населення (витрати в розрахунку на умовного дорослого яких є нижчими за 125 грн.) становила 6 804 029 чоловік, чисельність населення України – 48 841 253 чол.

Рівень крайньої форми бідності в цілому по країні у 2000 році становив:

$$P_{0z} = \frac{6\,804\,029}{48\,841\,253} \times 100 = 13,9\%$$

3.4. Визначення питомої ваги вкрай бідних серед бідного населення

Показник питомої ваги вкрай бідних серед бідного населення вказує на те, яку частку від бідного населення становлять найбільш нужденні.

Питома вага вкрай бідних серед бідного населення (R) визначається за формулою

$$R = \frac{Q_z}{Q} \times 100\%$$

де Q_z – чисельність украї бідного населення;

Q – чисельність бідного населення.

Приклад

У 2000 році чисельність украї бідного населення становила 6 804 029 чол., чисельність бідного населення – 12 912 750 чол.

Питома вага вкрай бідних серед бідного населення становить:

$$R = \frac{6\,804\,029}{12\,912\,750} \times 100 = 52,7\%$$

3.5. Визначення та розрахунок коефіцієнта диференціації бідності

Коефіцієнт диференціації бідності – показник, що визначає ступінь розшарування серед бідного населення відносно межі бідності. Розраховується як різниця між крайніми децильними значеннями (1) доходів (витрат) серед бідного населення, співвіднесена з межею бідності.

(1) Для вивчення нерівномірності розподілу населення за рівнем матеріального добробуту використовується метод групувань, за яким населення розподіляється в порядку зростання показників доходів

(витрат) на децилі (за 10% -и інтервалами).

Коефіцієнт диференціації бідності (P) визначається за формулою

$$P = \frac{W_{10} - W_1}{d - Z},$$

де W_{10} і W_1 - середні доходи (витрати) відповідно десятого і першого децилю при розподілі бідного населення;

Z - установлена межа бідності.

Приклад

Чисельність бідного населення у 2000 році становила 12 912 750 чоловік. Розподіл витрат бідного населення за 10 рівними інтервалами (децилями) дав такі результати:

Децильні групи	Середні витрати децильної групи, грн.
1	68,1
2	90,4
3	102,3
4	110,9
5	119,3
6	126,5
7	133,4
8	139,9
9	146,7
10	153,0

Середнє значення витрат на умовного дорослого у першій децильній групі розподілу бідного населення складає 68,1 грн., а в десятій групі - 153,0 грн.

Межа бідності у 2000 році становила 156 грн.

Коефіцієнт диференціації бідності становить

$$P = \frac{153,0 - 68,1}{156} \times 100 = 54,4\%.$$

Якщо середні доходи (витрати) десятого децилю збігаються з межею бідності, а середні доходи (витрати) першого (найбіднішого) децилю дорівнюють нулю, то коефіцієнт диференціації бідності дорівнює 100%, тобто існує максимальне розшарування серед бідних. Якщо середні доходи (витрати) першого децилю дорівнюють середнім доходам (витратам) десятого, то коефіцієнт приймає значення рівне 0, отже диференціація серед бідних відсутня. Таким чином, чим вище коефіцієнт диференціації бідності, тим більше ступінь розшарування серед бідного населення.

4. Порядок визначення та розрахунок показників бідності в регіонах

4.1. Показники, які використовуються для проведення аналізу бідності в регіонах

Аналіз бідності на рівні регіону передбачає розрахунок таких показників:

- межа бідності для регіону, розрахована, виходячи з рівня регіональних цін;
- рівень бідності в регіоні;
- глибина бідності в регіоні.

4.2. Розрахунок показників бідності в регіонах

Для адекватного відображення ситуації в регіоні межа бідності має розраховуватися з урахуванням регіональних цін та застосуванням комбінованого підходу до визначення межі бідності.

Розрахунок межі бідності за комбінованим методом визначається таким чином:

1) за обґрунтованим раніше відносним критерієм (75% медіанного рівня сукупних еквівалентних доходів (витрат)) визначається сукупність бідного населення по Україні в цілому;

2) для бідного населення визначається склад фактичного продуктового кошика (кількість продуктів усіх груп за даними фактичного споживання бідного населення). Продуктовий кошик бідного населення України наведено в додатку 1 (приклад умовний);

3) складові продуктового кошика бідного населення помножуються на регіональні ціни, розраховані за даними обстеження умов життя домогосподарств;

4) сума вартостей всіх продуктів харчування дає вартість продуктового кошика в регіоні. Вартість продуктового кошика в регіонах, виходячи з рівня регіональних цін наведено в додатку 2 (приклад умовний);

5) за допомогою структурного підходу (для кожної області питома вага продуктового кошика в споживчому береться рівною фактичній питомій вазі продуктового кошика в споживчому в середньому по країні серед бідного населення (1) розраховується вартість споживчого кошика в регіональних цінах. Оскільки витрати середнього бідного є нижчими за межу бідності розрахована вартість споживчого кошика коригується на співвідношення середніх витрат бідних із межею бідності. Скориговану вартість споживчого кошика в регіонах наведено в додатку 3 (приклад умовний).

(1) Споживчий кошик для бідного населення - мінімальний набір товарів та послуг. Вартість мінімального споживчого кошика розраховується, виходячи з реальної вартості продуктового кошика та його питомої ваги в складі сукупних витрат бідного населення країни.

Приклад

Вартість продуктового кошика в Автономній Республіці Крим складає 87 грн.

Питома вага продуктового кошика в споживчому в середньому по Україні серед бідного населення становить 73,9%.

Співвідношення середніх витрат бідних до межі бідності становить - 76,2%.

Вартість споживчого кошика = $87,0 : 0,739 = 117,7$ грн.

Скоригована вартість споживчого кошика = $117,7 : 0,762 = 154,5$ грн.

6) вартість споживчого кошика є межею бідності для регіону;

7) частка населення регіону, доходи (витрати) яких є нижчими за розраховану межу бідності, визначає рівень бідності в регіоні (P), який розраховується за формулою

o

$$P = \frac{Q}{o} \times 100\%$$

о n

де Q - чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності в регіоні;

n - загальна чисельність населення регіону.

Приклад

Межа бідності для Автономної Республіки Крим складає 154,5 грн. на місяць.

Витрати нижче цієї межі в Криму має 493 024 чоловік, а все населення Криму у 2000 році складало 2 067 941 чоловік.

$$\text{Рівень бідності в Автономній Республіці Крим} = \frac{493\,024}{2\,067\,941} \times$$

x 100 = 23,8%;

8) глибина бідності в регіоні (P) визначається за формулою

$$P = \frac{Z - Y}{2} \times 100\%,$$

де Z - межа бідності для n-го регіону;

Y - середнє значення доходів (витрат) бідного населення n-го регіону.

Приклад

Межа бідності для Автономної Республіки Крим складає 154,5 грн., а середні витрати бідного населення регіону - 118,4 грн.

Глибина бідності по Автономній Республіці Крим =

$$= \frac{154,5 - 118,4}{154,5} \times 100\% = 23,3\%.$$

Показники рівня і глибини бідності в регіонах України наведені в додатку 4.

Розрахунок показників бідності в регіонах за регіональною межею бідності можливий лише за річними даними, оскільки протягом року коливання цін у різних регіонах можуть відбуватися не одночасно. Наприклад, значне сезонне зниження цін на овочі і фрукти в одному регіоні може відбутися у вересні, а у другому - у жовтні, що може призвести до похибок квартальних даних і, як наслідок, до можливих відповідних похибок показників бідності в регіонах. Тому, щоквартальні показники бідності в регіонах країни доцільно розраховувати за межею бідності, яка визначається в середньому по Україні.

По місту Севастополь показники бідності окремо не розраховуються, оскільки дані по місту є нерепрезентативними (обстежується мала кількість домогосподарств).

Начальник відділу політики доходів

та рівня життя населення

Н. Підлужна

Начальник управління бюджетних програм

охорони здоров'я і соціального

захисту населення

С. Діденко

Начальник управління соціальних прогнозів

та економічної експертизи

соціальних реформ

Р. Дорошкевич

Начальник управління обстеження умов

життя домогосподарств

І. Осипова

Завідуюча відділом дослідження проблем

людського розвитку

Е. Лібанова

**Розрахунок
фактичного продуктового кошику
бідного населення України**

(умовний приклад)

N з/п	Продукти харчування	Фактичне споживання на одну бідну особу в місяць, кг
1.	Яловичина і телятина	0,173
2.	Свинина	0,345
3.	М'ясо птиці	0,259
4.	М'ясо інших видів домашніх тварин	0,030
5.	М'ясні субпродукти	0,166
6.	М'ясні напівфабрикати	0,115
7.	Ковбасні вироби і м'ясокопченості	0,238
8.	М'ясні консерви	0,033
9.	Сало і тваринні жири	0,547
10.	Свіжа та морожена риба	0,481
11.	Риба солена, копчена та інших видів обробки	0,266
12.	Рибні консерви та ікра	0,028
13.	Вироби з риби	0,001
14.	Морепродукти	0,001
15.	Молоко	5,958
16.	Кисломолочна продукція	0,238
17.	Сметана та вершки	0,367
18.	Сир м'який "творог" та вироби з нього	0,340
19.	Сир твердий, плавлений, бринза	0,019
20.	Консервоване та сухе молоко	0,010
21.	Масло тваринне	0,080
22.	Морозиво	0,031
23.	Хліб та хлібобулочні вироби	7,791
24.	Борошно	2,222
25.	Крупи і боби	1,392
26.	Макаронні вироби	1,132
27.	Яйця та яйцепродукти, штук	13,280
28.	Олія	1,055
29.	Маргарин	0,307
30.	Цукор	2,089
31.	Борошняні кондитерські вироби	0,174
32.	Цукерки, шоколад	0,181
33.	Повидло, джем, варення	0,152
34.	Мед	0,032
35.	Картопля та картоплепродукти	10,064
36.	Свіжі овочі	5,806
37.	Свіжі гриби	0,051
38.	Овочі консервовані	0,959
39.	Грибні консерви	0,015
40.	Овочі інших способів заготівлі	0,279
41.	Гриби інших способів заготівлі	0,008
42.	Овочева кулінарія і напівфабрикати	0,002
43.	Свіжі фрукти і ягоди	1,083
44.	Баштанні	0,606
45.	Фруктово-ягідні консерви	0,341
46.	Сушені фрукти і ягоди	0,016
47.	Безалкогольні напої	0,295
48.	Чай	0,026
49.	Кава	0,007
50.	Сіль, спеції	0,251

**Вартість продуктового кошика в регіонах
(з урахуванням регіональних цін)**

(умовний приклад)

Регіони	Вартість продуктового кошику в регіоні, грн. на місяць
Автономна Республіка Крим	87,0
Вінницька	87,9
Волинська	90,4
Дніпропетровська	89,7
Донецька	89,4
Житомирська	90,4
Закарпатська	97,1
Запорізька	90,0
Івано-Франківська	92,8
Київська (без м. Києва)	93,6
Кіровоградська	88,0
Луганська	89,2
Львівська	93,3
Миколаївська	83,3
Одеська	91,6
Полтавська	88,0
Рівненська	90,6
Сумська	87,3
Тернопільська	91,5
Харківська	89,0
Херсонська	85,8
Хмельницька	88,3
Черкаська	89,2
Чернівецька	92,7
Чернігівська	89,6
м. Київ	98,0

Україна	89,9
Вартість споживчого кошика в регіонах (з урахуванням регіональних цін) <i>(умовний приклад)</i>	
Регіони	Вартість споживчого кошику в регіоні, грн. на місяць
Автономна Республіка Крим	154,5
Вінницька	156,1
Волинська	160,5
Дніпропетровська	159,2
Донецька	158,8
Житомирська	160,6
Закарпатська	172,5
Запорізька	159,9
Івано-Франківська	164,7
Київська (без м. Києва)	166,2
Кіровоградська	156,3
Луганська	158,4
Львівська	165,7
Миколаївська	148,0
Одеська	162,7
Полтавська	156,3
Рівненська	160,8
Сумська	155,0
Тернопільська	162,4
Харківська	158,1
Херсонська	152,3
Хмельницька	156,8
Черкаська	158,5
Чернівецька	164,7
Чернігівська	159,1
м. Київ	174,0
Україна	159,7

Показники рівня та глибини бідності
в регіонах України

(умовний приклад)

Регіони	Межа бідності, грн.	Рівень бідності, %	Середні сукупні еквівалентні витрати бідного населення, грн.	Глибина бідності, %
Автономна Республіка Крим	154,5	23,8	118,4	23,3
Вінницька	156,1	32,0	120,6	22,8
Волинська	160,5	36,3	119,2	25,8
Дніпропетровська	159,2	31,6	123,6	22,3
Донецька	158,8	26,2	118,1	25,6
Житомирська	160,6	24,6	119,3	25,7
Закарпатська	172,5	30,1	137,3	20,4
Запорізька	159,9	25,9	116,0	27,4
Івано-Франківська	164,7	33,5	124,1	24,7
Київська (без м. Києва)	166,2	28,3	126,0	24,2
Кіровоградська	156,3	22,5	123,7	20,9
Луганська	158,4	36,9	112,6	28,9
Львівська	165,7	31,4	130,5	21,3
Миколаївська	148,0	39,6	112,4	24,0
Одеська	162,7	23,4	122,8	24,5
Полтавська	156,3	24,9	117,2	25,0
Рівненська	160,8	30,7	124,7	22,4
Сумська	155,0	28,7	125,1	19,3
Тернопільська	162,4	29,8	128,5	20,9
Харківська	158,1	21,9	120,8	23,6
Херсонська	152,3	30,0	113,2	25,7
Хмельницька	156,8	25,1	118,0	24,7
Черкаська	158,5	26,0	118,4	25,3
Чернівецька	164,7	40,2	123,3	25,1
Чернігівська	159,1	28,9	115,4	27,5
м. Київ	174,0	14,2	134,5	22,7
Україна	159,7	28,0	121,4	24,0

Наукове видання

ВІНІЧУК М.В.
ЗА НАУКОВОЮ РЕДАКЦІЄЮ
Я.А. ГОНЧАРУКА, М.І. ФЛЕЙЧУК

СОЦІАЛЬНА КОМПОНЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

Папір офсетний. Друк на різнографі. Гарнітура Times.
Ум.др.арк. Ум.фарб. від. Тираж 300 прим.

Видавництво:
ТзОВ «Ліга-Прес»

Друк:
ФОП Марусич М.М.
Пл. Я. Осмомисла, 5/11
Тел./факс.: +38(032)261-51-31
E-mail:interpret-m@rambler.ru